

Restorica

Stigting

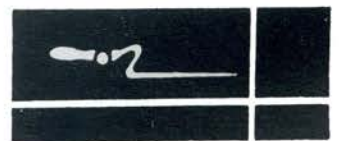
Foundation

No. 11

Simon van der Stel

Julie/July 1982

**Gordon Verhoef
& Krause**

RESTORATION & RENOVATION

LONDON
735-8636

JOHANNESBURG
614-6511

CAPE TOWN
45-2302

WINDHOEK
2-5641

DURBAN
21-1266

Restorica

Stigting Simon van der Stel Foundation

No. 11

Julie/July 1982

Stigting Simon van der Stel Foundation

(Ingelyfde Vereniging sonder winsoogmerk. Incorporated Association not for gain.)

Opgerig/ Established 8 April 1959.

Hoofbeskermheer * Patron-in-chief

Die Staatspresident, mnr. M. Viljoen D.V.D.

The State President, Mr. M. Viljoen D.M.S.

Nasionale Raad * National Council

Nasionale Voorsitter * National Chairman

Dr. S. Meiring Naudé D.V.D.

Nasionale Ondervoorsitter * National Vice-Chairman

Mnr. / Mr. F. D. Conradie LV / MP.

Kaapprovinsie * Cape Province

Dr. E. E. Gledhill

Dr. J. T. Botha

Mnr. / Mr. W.P.L. van Zyl

Mnr. / Mr. G. Fagan

Mnr. / Mr. S. Theron

Mev. / Mrs. M. Parkes

Natal

Dr. J. Pringle

Oranje-Vrystaat * Orange Free State

Prof. P.J. Nienaber

Transvaal

Mnr. / Mr. J.B.C. Roets

Prof. H. W. Snyman

Mnr. / Mr. N.C. Bloom

Redakteur * Editor

Mnr. / Mr. Deon Jooste

Adres * Address

Posbus PO Box 1743 PRETORIA 0001

Tel.: 26-6748, 26-8651

Kopiereg voorbehou. Copyright reserved.

Voorblad * Front page:

Fasade van die Totiushuis te Potchefstroom. Sien artikel i.v. m. Potchefstroom op p.2.

Foto: Potchefstroom Museum

Facade of the Totius House, Potchefstroom. See the article regarding Potchefstroom on p.2.

Photo: Potchefstroom Museum.

Inhoudsopgawe – Contents

Arie Kuijers: Venters op Potchefstroom se Verlede: Enkele Bewarenswaardige Geboue	2
Sy Edele W.A. Cruywagen: Paul Kruger – Die Boer	8
Adjunk-direkteur van die Stigting pas aangestel	10
Naas Ferreira: A Sandstone Architect of Oudtshoorn, Charles Bullock 1870-1909	11
C. de Jong: Gedenktekens in verband met Suid-Afrika in die Buiteland II	31
Hymie Amoils: The Poswohl Synagogue	33
G.M. van der Waal: Edgars in Victoriaanse Kleed	35
Gawie Fagan: Kalkbrandery tydens die Kompanjies-tydperk aan die Kaap	37
C. Cochrane: Dr. Mary Cook and the Drostdy Museum – A Personal View ...	39
Briewe aan die Redakteur	41
Book Reviews/Boekbesprekings	43

Vensters op Potchefstroom se verlede: Enkele bewarenswaardige geboue¹

Arie Kuijers

Departement Kunsgeskiedenis, PU vir CHO

“Die boukuns is die vernaamste stoflike neerslag van ’n volk se doen en late, waarin sy vermoë en beperkthede, sy besondere behoeftes en doelstellings, met die oog waargeneem kan word. Die innerlike geaardheid van ’n tydperk in die geskiedenis blyk altyd duidelik uit sy boukuns. Bouwerke maak ’n onfeilbare register uit van wat werklik plaasgevind het. Hulle word sinnebeelde van hul tyd en die volk wat hulle voortbring het.”²

POTCHEFSTROOM – die eerste oor-Vaalrivierse nedersetting en eertydse “hoofdplaats der Republiek” – is oor ses jaar ’n anderhalf eeu oud. Slegs twaalf historiese geboue is, ingevolge vyf proklamasies in die Staatskoerant die afgelepe sewentien jaar, van hul voortbestaan verseker.³ Gelukkig is hierdie *nasionale gedenkwaardighede*, wat almal uit die eerste 75 jaar van die dorp se bestaan dateer, nie die enigste oorblywende geboue van historiese en/of argitektoniese betekenis nie. In hierdie artikel word nie op die reeds-geproklameerde geboue gefokus nie, maar op ’n tiental ander bouwerke wat ook gedurende die jare vóór 1913 opgerig is.

Bouwerke is, soos duidelik uit die aanhaling hierbo blyk, onmisbare vensters op die verlede. Die sloping van ’n histories-waardevolle gebou beteken dat nog ’n venster as ’t ware met daardie gebou se stene toegemessel word. Maar die geskiedenis self werp ook lig op die historiese geboue, op hul aard, funksie en betekenis. Ten einde die geboue waarom dit in hierdie artikel gaan, in perspektief te kan sien, is ’n kort historiese oorsig vooraf myns insiens gewens.

Die eerste 75 jaar in voëlvlug

Potchefstroom is waarskynlik teen die einde van 1838 aangelê en was, volgens W. J. Badenhorst, die eerste Voortrekkerdorp – ouer dus as Pietermaritzburg en Winburg.⁴ Die oorspronklike aanleg het sowat elf kilometer noord van waar die dorp tans geleë is, plaasgevind. Weens verskeie faktore is ’n nuwe dorp in Desember 1841 onder toesig van die eerste landdros, J. H. Grobler, opgemeet en uitgelê.⁵

Gedurende die eerste bykans twintig jaar van sy bestaan (tot ca1860) was die nuwe dorp ’n klein maar belangrike nedersetting. Na hul besoek aan die dorp in Desember 1848 berig die Kaapse predikante Faure en Robertson dat daar toe omtrent veertig huise gebou was. Die getal het, volgens skatting van ’n ander besoeker, Ds. Neethling, in 1852 aangegroei tot ongeveer ’n honderd. Die eerste dorpsregulasies is in 1853 opgestel en die eerste dorpsbestuur is op 30 Maart 1854 deur die inwoners verkies. Aan die einde van 1857 is met die bou van ’n wabrug, die eerste *Noordbrug*, oor die Mooirivier begin.

Uit die soort geboue wat gedurende die ontstaansjare opgerig is, kan gesien word dat die jong gemeenskap uiting gegee het aan hul behoefte om te aanbid en om hul belange – en besittings – te beskerm. Die eerste T-vormige kerkgebou met sitruimte vir nagenoeg 400 mense, is op 19 Mei 1851 ingewy. Teen 1854 is dit van ’n vestingmuur met skietgate en -hokke voorsien. Die *Kruithuis* dateer waarskynlik ook uit die vroeg-vyftigerjare, terwyl die eerste *landdrosgebou* reeds sowat tien jaar vroeër op die Markplein verrys het. Op die ou Markplein, waar later die geboue van die Gereformeerde Kerk opgerig is, is ’n tronk kort na die aanleg van die dorp gebou. Uit tekening en beskrywings van hierdie geboue is dit duidelik dat die gemeenskap nog nie

oor die ekonomiese middele of die boutegniese kundigheid beskik het om indrukwekkende geboue op te rig nie.

’n Oplewing in bou-aktiwiteit aan die einde van die vyftigerjare is as volg deur die Redakteur van die Staatskoerant in die 1 Julie 1859-uitgawe onder woorde gebring:

“Men heeft slechts Mooirivier (d.i. Potchefstroom) te aanschouwen, nu of over vyf a zes jaren geleden; toen hier en daar een enkel tamelyk goed gebouw en voor het overigen slechts ellendige paalhuisjes . . . Nu – de paalhuisjes verdwenen en fraaije winkels en comfortable woningen, als uit den grond met een toverslag verzezen . . .”

’n Dorpskaart wat in April 1863 deur die bekende kartograaf, Fred Jeppe, geteken is, gee ’n duidelike beeld van die uitleg en omvang van die dorp aan die begin van die sestigerjare van die vorige eeu.⁶

Op die kaart kom die vier belangrikste strate en hul dwarstrate voor, en die ligging van sewe geboue word pertinent aangetoon. Die uitleg was, soos die meeste Voortrekkerdorpe, op ’n roosterplan gebaseer. Die dorp self is van ’n netwerk waterkanale en leivore voorsien, en die belangrikste deurweë is in September 1867 die eerste keer gegruis.

In die twintig jaar voor die uitbreek van die Eerste Vryheidsoorlog te Potchefstroom op 16 Desember 1880, het sewe kerkgeboue – waarvan drie nog bestaan – verrys. Dit was die tweede *Hervormde kerk* (1859-66), die Kongregasionaliste se *Union Chapel* (ca1860), die sogenaamde *Paul Kruger-kerk* van die Gereformeerdes (1865-7), die eerste *St. Mary’s Anglikaanse kerk* (1867-8), die *NG-kerk* in dieselfde tydperk, die *Lutherse kerk* (1873-5), en die *Wesleyaanse kerk* wat teen 1875 voltooi is. Ook is ’n nuwe *Landdrosgebou* (ca1870), twee tronkgeboue, verskeie van die nog bestaande woonhuise (o.a. die *Goetz-/Fleischackhuis* en die huis van Pres. M. W. Pretorius), en die historiese *Royal Hotel* (ca1860) in hierdie tydperk opgerig. Vanweë sy ligging aan die rand van die Republiek het Potchefstroom ’n groot aantal handelaars getrek wat hul in hierdie oorwegend Afrikaans-/Hollandssprekende gemeenskap kom vestig het. Hulle het daartoe bygedra dat die dorp ’n ekonomiese groeipunt geword het, ’n deurgang vir grootwildjagters en ’n uitspanplek vir reisigers. Hoewel Pretoria sedert 1860 die setel van die regering geword het, het Potchefstroom nie oornag ’n spookdorp geword nie.

Die ontdekking en die ontginning van die Witwatersrandse goudvelde het nie net die finansiële toestand van die Z.A.R. binne ’n kort tydspanne radikaal ten goede verbeter nie, maar die boubedryf in hoogste rat laat funksioneer. Ook Potchefstroom het hierby gebaat. Verskeie nuwe kerkgeboue is opgerig in die 1890s: die *St. Mary’s-kerk* (1890-1), die *NG-Kerk* (1893-7), die *Gereformeerde kerkgebou* (1896; gesloop 1959). In 1889-90 het die dorp sy eie *Beursgebou* gekry; in 1895-6 ’n nuwe *Landdros, Post en Telegraafkantoor*. Kort voor die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1901) is Potchefstroom by die spoornetwerk van die Republiek ingesluit – die eerste spoorwegstasie is op 22 Januarie 1897 geopen – en hierdie spoorverbinding het ekonomiese ontwikkeling gestimuleer. Ook het dit op indirekte wyse tot

* Alle Foto-materiaal met vergunning van die Potchefstroomse Museum behalwe foto’s 1a en 1b: met vergunning van die Potchefstroom Herald.

Die WDP-huis: (1a) Huis in huidige toestand
Afb. 1

(1b) Huis en buitegebou.

– Foto: Potchefstroom Herald

dorpsuitbreiding bygedra: Tydens die oorlog is 'n groot troepemag hier gestasioneer, wat die oprigting van die *Kantonement* genoodsaak het. Hierdie militêre kamp was 'n keurig uitgelegde "dorp" met 'n groot aantal hout-en-sinkgeboue ten noordweste van Potchefstroom.⁷

'n Direkte gevolg van die oorlog was die uitmeete van 'n dorpsgebied met burgerregerwe; die landmeter J. F. I. Curlew was hiervoor verantwoordelik. Dit is in hierdie deel waar die bekende *Teologiese Skool-kompleks* (voorganger van die P.U. vir C.H.O. en die Hoërskool Gimnasium) in 1905-07 verrees het.

Intussen het die sentrale dorpsgebied ook 'n gedaanteverwisseling ondergaan. Nuwe sakegeboue met tipies Victoriaanse gietysterwerk het ouer geboue vervang, o.a. die *Peters & Rickett's-gebou* (*The Willows*) en die ornate *Garlick's-gebou* wat albei in Kerkstraat gestaan het. Een van die indrukwekkendste handelsgeboue was die *King's Hotel*, wat in 1902 geopen is. Ander geboue wat in die eerste deka-de van die twintigste eeu opgerig is, is die hoofgebou van die *College for Boys* (1904) en twee koshuise (1909); die *Landdroshuis* (ca 1902); die *Royal Hotel* (1902); die *Wesleyaanse kerk* (1905-6); die *Stadshuis* (1907-9); en 'n nuwe *regeringsgebou* (1910) langs die *Landdros, Post en Telegraafkantoor*. Aan die buitewyke is o.a. die *Proefplaasgeboue* (*Hoofgebou*, 1909; *Selbornesaal*, 1912), die *Ambachtsschool* te Vyfhoek (1907) en die *Gholflklub-huise* (die eerste in 1905, 'n nuwe in 1910) opgerig.

Teen hierdie agtergrond word vervolgens op 'n aantal bewaarswaardige geboue uit Potchefstroom se eerste 75 jaar die aandag gevestig. In 'n artikel van hierdie omvang word volledigheid vanselfsprekend nie gepretendeer nie.

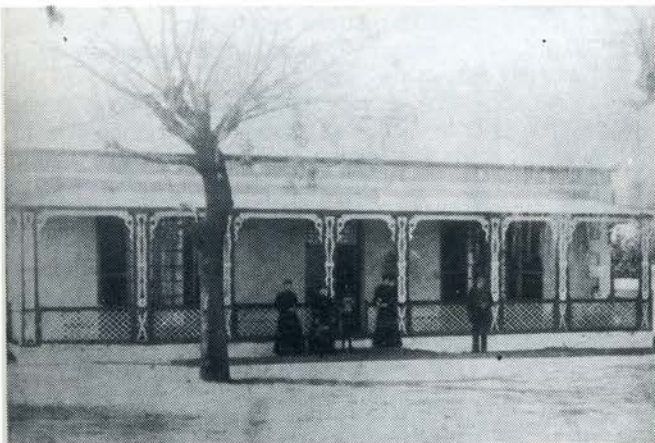
Die WDP-huis (Afb 1)

Oor slegs drie woonhuise wat voor 1855 in Potchefstroom gebou is, is minder of meer gegewens beskikbaar. Een hiervan is die woning bekend as die *WDP-huis* op die noordwestelike hoek van Kerk- en Jeugdstraat.⁸

Dit is, sover vasgestel kan word, in 1853 gebou en is waarskynlik die oudste bestaande woonhuis op die dorp.

Die kern van die bestaande huis is deur die tweede eienaar van die betrokke erf, Cornelis Janse Uys, gebou en het bestaan uit 'n voorhuis wat oor die hele diepte van die huis gestrek het, en vier vertrekke (twee aan elke kant) wat daaruit geloop het. Waarskynlik bestaan hierdie deel van die huis uit opgekleide mure. Plafonbalke en -planke van geelhout is daarin aangebring.

Nadat hy die eiendom in die suiddorp op 31 Mei 1888 bekom het, het Willem Daniël Pretorius, 'n agterkleinnek van president M. W. Pretorius, met verbeterings en vergroting van die huis begin. Sy voorletters en die datum van verbouing (WDP 1888) is bokant die voordeur in die nuwe fasade aangebring. Die huis het nou tot teen die straatgrens gestrek en die fasade is simmetries-klassisisties. Die algemene vorm en voorkoms van die huis vertoon sedert die 1888-veranderinge besondere ooreenkoms met die soort huise wat in die Kaapse binneland – veral die Karoo – aange-tref word. Aangesien die Voortrekkers 'n ingeburgerde bou-tradisie met hulle uit die Kaap saamgebring het, is hierdie ooreenkoms nie onverklaarbaar nie. Hoewel vir die eerste Voortrekkerhuise benoorde die Vaalrivier primêre plaaslike boumateriale gebruik is, is in planvorm, konstruksiemetodes en algemene vormgewing voortgebou op die Kaapse (d.i. Karoo-) bouwys.

Die Goetz-/Fleischackhuis soos dit daar kort na die Eerste Vryheidsoorlog uitgesien het.
Afb. 2

– Foto: Potchefstroom Museum

Die eerste Gereformeerde kerkgebou, opgerig in 1865-7.

Afb. 3

– Foto: Potchefstroom Museum

'n Treffende eienskap van die *WDP-huis* is dat dit deel uitmaak van 'n kompleks. Buitegeboue – waarvan 'n gedeelte reeds gesloop is – sluit 'n waenhuis, stal en woonkwartiere in. 'n Muur verbind hierdie komponente en beklemtoon die funksionele en visuele eenheid van hierdie gebouegroep.

Alhoewel die *WDP-huis* ten tye van die oprigting daarvan feitlik op die suidgrens van die oorspronklik uitgemete dorp geleë was, is dit tans 'n sentrale punt in die betrokke gedeelte van Potchefstroom. Die gedeelte het gedurende die afgelope aantal jare veel van sy historiese karakter moes inboet. Daarom is dit verblydend dat hierdie huis en sy buitegeboue nie onder die slopershamer gaan kom nie. Die voorneme om die *WDP-huis* te restoreer, is bekend. Die gerestoureerde gebouegroep kan as konkrete element in die straatbeeld – en met die voordeel dat dit op die hoek van twee besige strate geleë is – iets van die historiese karakter van die omgewing en van die dorp in die geheel in herinnering roep.

Die Goetz-/Fleischackhuis (Afb 2)

Soos met baie van Potchefstroom se vroegste geboue die geval is, is die presiese datum waarop hierdie huis gebou is, nie bekend nie. Uit die bestaande literatuur wil dit voorkom asof hierdie huis, wat aan landdros A. M. Goetz behoort het, in die vroeg-sestigerjare opgerig is; dit kan selfs uit die 1850s dateer.⁹ Daar word tans goed gevorder met restaurasiewerk aan hierdie huis met sy buitegeboue en ringmuur. Die oorspronklike plattendakwoning met streng-simmetriese fasade, het soos 'n feniks uit die aansienlik-veranderde gebou met 'n sinkskildak, gedeeltelik toegeboude stoep en aangeboude agtervleuel en -stoep, verrys.

Die oorspronklike huis het, aan die straatfront, eweredig-geplaaste dubbele glasdeure met geelhouthortjieluike gehad, en 'n dubbele voordeur met bolig wat op die oop stoep uitgeloop het. Die binneure en plafonbalke van hierdie sewertrekhuus is van geelhout; die ou rietplafon met sy kleibraklaag is later met plankiesplafon vervang. Die kombuis was van 'n bakoond voorsien.

Die plat sinkdak is vermoedelik kort na die 1880/81-oorlog, waartydens die gebou beskadig is, deur 'n skilddak vervang. Ook is 'n sink-en-houtveranda oor die stoep aangebring.

Die huis maak deel uit van 'n ommuurde kompleks met twee buitegeboue – 'n tweevertrek-plattendakgeboutjie aan die noordekant agter die huis en 'n suidelike buitegebou met 'n staandak (perdestal, waenhuis en buitekamer/stoor) – en 'n put tussen die huis en die noordelike buitegebou.

Hierdie huis is die enigste bestaande voorbeeld van 'n vroeë dorps huis wat rondom die “Nieuwe Marktplaats” gebou is – 'n ander voorbeeld was die ou Hervormde pastorie wat op die hoek van Greyling- en Potgieterstraat gestaan het en in 1974 sorgvuldig afgebreek is met die oog op heroprigting elders. Aangesien van laasgenoemde voornemens gekom het nie,¹⁰ is die restaurasie van die Goetzhuis des te betekenisvoller. Hierdie geboutjie dien as konkrete herinnering aan 'n tydperk toe die sentrale plein 'n lewensbelangrike funksie vervul het; van die plein self het ongelukkig maar min oorgebly.

Die eerste Gereformeerde Kerkgebou (Afb 3)

Hierdie eenvoudige waenhuiskerkie is die eerste gebou van hierdie kerkgenootskap na die stigting daarvan te Rustenburg in 1859. Uit 'n historiese oogpunt dus van besondere belang. Dit staan op die ou Markplein waarop die eerste tronkgebou in Potchefstroom kort na die uitmeete van die dorp in 1841 opgerig is. Die grond is in 1863 aan die “Doppers” toegewys, en die kerkie, wat deur ene J. Swart ontwerp is, is na die burger-onluste in 1865 gebou. Die inwyding het op 12 Januarie 1867 plaasgevind.

Volgens J. C. Pretorius¹¹ is hierdie kerkie “'n tipiese voorbeeld van die kerkgebou van ons pionier-voorouers op die platteland gedurende die laaste helfte van die negentiende eeu”. Dit is langwerpiger met 'n staandak en onversierde gewels; die voordeur en kantvensters is spitsboogvormig en

ontleen aan die Gotiese boustyl. Ook die steunbore teen die buitewand is in navolging van die styl. In 'n kerkraadnotule van 1 Mei 1865 is riglyne neergelê: “Het plan van de kerk, buitenwerks 50 by 20 vt. en hoog 15 vt. onder de balken. Klipfondament één voet boven den grond en overigens van gebrande steen.” Die oorspronklike grasdak was na die Tweede Vryheidsoorlog vol gate; teen 1911 is die kerk van 'n sinkdak voorsien. Die oorspronklike grondvloer is later met 'n plankvloer vervang, en na die voltooiing van die huidige kerkgebou (1959) is die ou kerkie en die nuwe deur 'n bloot funksionele afdak met mekaar verbind. Die eerste kerkie dien tans as addisionele ruimte vir kerklike aktiwiteite. So in die skadu van die huidige kerk gee die ou kerkie min blyke van sy historiese betekenis; dat hy egter nie soos sy opvolger – die tweede gebou waarvan die hoeksteen in 1896 gelê is – gesloop is nie, het hy waarskynlik wel aan sy plek in hierdie kerkgenootskap se geskiedenis te danke.

Lutherse pastorie en kerk (Afb 4)

Op die noordwestelike hoek van Du Plooy- en Gouwsstraat staan twee geboue van die destydse Berlynsse Sendinggenootskap: die pastorie, wat waarskynlik in 1872 gebou is, en die kerkgebou waarvan die hoeksteen die datum 31 Maart 1872 dra. Aangesien die Lutherane die ou landdrosggebou op die Markplein vanaf 1872 vir eredienste gebruik het, is dit waarskynlik dat die kerkgebou eers teen ongeveer 1875 voltooi is.¹²

Die Berlynsse Sendinggenootskap se kerkgebou in Pretoria is teen 1870 opgerig, en die een in Potchefstroom het in vorm en voorkoms feitlik met daardie kerk ooreengestem.¹³ Dit is naamlik 'n saalkerk in tipies ‘gefortifiseerde’ Gotiese idioom. Buite-afmetings is ongeveer 20m x 10m, en 'n halfronde apsis word aangetref. 'n Galery is op 'n latere stadium in die kerk aangebring.

St. Mary's Anglikaanse kerkgebou (Afb 5)

Toe die eerste Anglikaanse kerkgebou, wat in 1867-8 opgerig is en waaraan in 1880 'n koor toegevoeg is, te klein geword het, is tot die bou van die huidige gebou oorgegaan. John George Crone, wat vir die ontwerp verantwoordelik was, kon die gebou nie binne die vasgestelde periode van vyf maande voltooi nie, en John William Gaisford het hom in Oktober 1890 vervang. As rede vir vertraging in die bouprogram het Crone onder meer aangevoer: “The work has been impeded somewhat by the lack of stone cutters and masons, the demands of the Government Buildings Pretoria, and other large works, having left the market bare.”¹⁴

Hierdie rustieke klipkerk met sy sinkstaandak¹⁵ en basiese saalkerkplanvorm, is in 1897 van 'n plafon voorsien; die binnemure is ook in daardie jaar vir die eerste keer gepleister. 'n Dekoratiewe koorhek is in die twintigerjare aangebring, asook vier gebrandskilderde glasvensters – drie in die oosmuur (agter die koor) en een in die wesmuur. 'n Nuwe vloer, konsistoriedeur en kerkbanke is in 1944/5 aangebring. In boustyl vertoon hierdie gebou ooreenkomste met vroeëre en tydgenootlike rustieke neo-Gotiese parogiekerke, 'n vorm wat vry algemeen by Engelssprekende gemeenskappe in Suid-Afrika voorkom.

Die *St. Mary's* is die enigste bestaande kerkgebou in Potchefstroom waarin die eue-oue simboliek van oriëntasie, nl. dat die koorgedeelte aan die oostekant ingerig word, aange-tref word. Deurdat dié deel van die gebou effens laer en smaller as die res is, ontvang dit besondere komposisionele klem. Die koor- en gemeentelike ruimtes is ook duidelik in die interieur van mekaar te onderskei: die vloerhoogtes verskil, 'n spitsboogopening word tussen dié ruimtes aange-tref en 'n versierde koorhek dien verder as skeiding. In die geheel gesien, is hierdie gebou een van die mees pittoreske werke uit die negentiende eeu in Potchefstroom.

Landdrost, Post en Telegraafkantoor (Afb 6)

Op 'n heelwat kleiner skaal as ander laat-negentiende-eeuse regeringsgeboue elders in die Transvaal (o.a. Boksburg, Krugersdorp en Klerksdorp), maar trou aan die bena-

Die ou Lutherse Kerk van 1873-5.
Afb. 4

– Foto: Potchefstroom Museum

Die St. Mary's Anglikaanse kerkgebou in 1904.
Afb. 5

– Foto: Potchefstroom Museum

dering van die P.W.D. onder leiding van Wierda, is hierdie *Landdrost, Post en Telegraafkantoor* in die – weliswaar vereenvoudigde – Tweede Keiserryk-boumode. Die resident-argitek vir wat op 'n keer “a handsome and useful pile” genoem is, was Herman Cornelis Luitingh, en die bou-aannemer was C. W. Hudson. Die hoeksteen is op 6 Julie 1895 deur landdros Dirk Tom gelê. Voorsiening is gemaak vir 'n sentrale portaal met 'n koepeldak, kantore vir die landdros, polisie en klerklike personeel en bodes, asook vir die poskantoor. Reeds in Augustus van daardie jaar was daar 'n petisie vir die vergroting van die gebou.¹⁶

Die buite-aansig is indrukwekkend, hoewel die dubbelverdiepinggeboue wat aan weerskante van die *Landdroskantoor* opgerig is – die nuwe *Poskantoor* suid daarvan in 1910 en die *Polisiestasie* in 1936 – die hoë mansard-agtige dak en die algemene voorkoms van die gebou effens benadeel. Dat hierdie geboue egter donkerder en eenvoudiger in voorkoms is, verhoed algehele oorskaduwing.

Van al die geboue of strukture in Potchefstroom waarvan die ontwerpe uit die kantore van die P.W.D. in Pretoria gekom het – twee brûe, 'n gevangenis en die landdroskantoor – is laasgenoemde die esteties mees bevredigende. Ook gee hierdie gebou blyke van die hoë standaard en bou-tegniese kundigheid wat teen die einde van die vorige eeu nie net in Potchefstroom nie, maar in die Z.A.R. in die algemeen bereik is.

Op die voorgrond die Landdrost, Post en Telegraafkantoor, en daarnaas die Regeringsgebou (Poskantoor) wat in 1909 in gebruik geneem is.
Afb. 6

– Foto: Potchefstroom Museum

Die King's Hotel (Afb 7)

Vandat George H. Coulson in 1860 die eerste hotel, die *Royal Oak*, in Potchefstroom geopen het, het die dorp oor 'n groot aantal hotele beskik. Net na die Tweede Vryheidsoorlog is die *Royal Hotel* opgeknap en 'n kontinentale voorkoms gegee. Splinternuut egter was die *King's Hotel* op die noordoostelike hoek van Potgieter- en Kerkstraat. Dit was 'n imposante en hoogs-versierde dubbelverdiepinggebou met 'n paar winkels op grondvlak; hoewel die gebou nog staan, is dit deur die jare van sy oorspronklike gietystertralie-werk en -daktooisels gestroop, die balkon is op onooglike wyse toegebou en alle klip- en steenwerk onoordeelkundig toegeverf. Van sy visuele trefkrag het daar min oorgebly.

Vanweë sy sentrale ligging, sy uitsig op die in 1866 ingewyde *Hervormde kerkgebou*, die *Stadhuis* en die daaraan grensende ou *Biblioteekgebou*, kan dit weer die baken word wat dit eens was. Die struktuurkern is nie sodanig verander dat herstel nie moontlik is nie, maar die oorspronklike *King's* se voorkoms is in hoofsaak deur die daktorings, die gietyster-versierings en die houtbalkon bepaal. Of dié boustukke teruggevind kan word – of met outentieke stukke vervang kan word – is 'n ope vraag.

Potchefstroom College for Boys (Afb 8)

Die hoofgebou van hierdie vooraanstaande Engelse seunsskool, het in 1904 in Krugerstraat verrys. Dit is volgens 'n ontwerp uit die Transvaalse Openbare Werke-depar-

Die King's Hotel in die dae van sy glorie.

Afb. 7

– Foto: Potchefstroom Museum

Die hoofgebou van die Potchefstroom College for Boys. Afb. 8
– Foto: Potchefstroom Museum

tement – waarskynlik deur P. Eagle onder toesig van William Bevan – en is in 'n aangepaste Vlaamse idioom. *Boys' High*, soos die skool bekend staan, is een van die oudste hoërskole in die Transvaal. Die eerste Afrikaans-medium hoërskool in Potchefstroom – en die Transvaal – het eers in 1907 uit die Voorbereidende Skool van die Teologiese Skool ontstaan. In 'n dorp wat as opvoedkundige sentrum bekend is, beklee *Boys' High* dus 'n besondere plek.

Wesleyaanse (Metodiste) kerkgebou (Afb 9)

Op die perseel waarop die eerste Engelse kerkie, die *Union Chapel*, ongeveer 45 jaar tevore opgerig is, staan die Wesleyaanse kerkgebou waarvan die hoeksteen op 8 Oktober 1905 gelê is. Dit het die eerste *Wesleyaanse kerkie* in Kerkstraat vervang.

Hierdie rooibaksteengebou, wat tans in sy geheel gepleister en wit geverf is, is volgens ontwerp van die bekende Engelse argitekte John Henry en Albert Edwin Till van Kroonstad.¹⁸ Aangesien dit op 'n smal perseel staan, het die argitekte besondere aandag aan die voorgewel en hoofingang geskenk, asook aan die kleur- en tekstuurkwaliteite van die boumateriale wat gebruik is. Die ingang – twee spitsboogopeninge met tussenstyl – het 'n swaar betonorming met daarin geïntegreerde steunbere. Drie smal vensters en 'n dekoratiewe spitsboogkaplyns rond die vlak tussen die twee steunbere af. Die hoë sinkstaandak is aan beide kante halwerweë van 'n deurlopende ventilasiespleet voorsien, en die balkwerk van die dakkonstruksie is deur Vroeg-Engelse steekbalkdakke geïnspireer.

Slegs enkele negentiende- en vroeg-twintigste-eeuse geboue in Potchefstroom is deur argitekte wat elders bekendheid verwerf het, ontwerp. Hierdie kerkgebou is een; die *Stadhuis* is 'n ander.

Die ou Wesleyaanse (Metodiste) kerkgebou van 1905-6 voordat dit gepleister en wit geverf is. Afb. 9
– Foto: Potchefstroom Museum.

Die Stadhuis kort na die amptelike opening op 10 Maart 1909. Afb. 10
– Foto: Potchefstroom Museum

Die Stadhuis (Afb 10)

Hierdie Eduardiaans-klassisistiese gebou deur die bekende Kaapstadse argitekte William Black en William George Fagg,¹⁹ is in 1907 ontwerp en op 10 Maart 1909 in gebruik geneem. Saam met die Stadhuis te Krugersdorp is dit die oudste bestaande stadhuis in die Transvaal. Dit bestaan uit twee parallelle en selfstandige komponente of 'vleuels', nl. die stadsaal met sy fasiliteite aan die een kant, en die *municipale kantore* aan die ander. Die wesfasade is streng simmetries met 'n beklemtoonde sentrale as: die 26m-hoë ornamentele, oorkoepelde toring. Die uurwerk en klok met sy Westminster (kwartiere-) klokkespel, is deur B. Eijsbouts in Nederland vervaardig en eers enkele maande na die opening van die gebou geïnstalleer.

Die stadsaalvleuel sluit 'n wye ingangsportaal, met 'n gallery daarbo, en 'n saal met sitruimte vir sowat 500 persone in. Die ellipsvormige prosceniumboog is van gewapende beton. In die administratiewe vleuel is daar, benewens kantore, 'n raadsaal (ongeveer 9,2m x 8m en met muurpaneelwerk in donker okkerneuthout), 'n biblioteek en burgemeesterskamer ingeruim.

In 1914 is 'n afsonderlike *Biblioteekgebou*, ontwerp deur N. T. Cowin & E. M. Powers van Pretoria, langs die *Stadhuis* opgerig. Met die aanbouing van die tesouriegebou aan die suidekant van die *Stadhuis*, is gepoog om 'n formele eenheid tussen die biblioteekgebou, die *Stadhuis* en die nuwe vleuel te bewerkstellig.

Hoewel baie van die administratiewe funksies wat aanvanklik in die *Stadhuis* gehuisves was, reeds etlike jare gelede na 'n kantoorblok op die suidoostelike hoek van die Markplein verskuif is, en die biblioteek ook onlangs 'n nuwe gebou digby die genoemde kantoorblok betrek het, vervul die *Stadhuis* steeds 'n belangrike simboliese funksie. Ook sal die ou biblioteekgebou waarskynlik as museum ingerig word en steeds 'n openbare kulturele funksie bly vervul. Beide hierdie geboue is waardevolle vensters op Potchefstroom se verlede – soos tewens al die geboue waarvan hier kortliks die een en ander meegedeel kon word.

Die toekoms van ons verlede

Met die eenhonderd-en-veftigste bestaansjaar van Potchefstroom in sig is die beslegting van die lot van die paar geboue waarvan hier melding gemaak is, asook andere wat hier en daar agter heinings en onder ewe historiese bome verskuil staan, die ernstige aandag van sowel Potchefstroom se inwoners as kampvegters vir ons argitektoniese erfenis werd. Die geskiedenis het immer bewys: “. . . no art is as impermanent as architecture. All that solid brick and stone mean nothing. Concrete is as evanescent as air. The monuments of our civilization stand, usually, on negotiable real estate; their value goes down as land value goes up.”²⁰

VERWYSINGS

- Hierdie artikel is in hoofsaak gebaseer op die skrywer se verhandeling: 'n Kunshistoriese besinning oor die stylherlewings-tendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur met verwysing na die argitektuur van Potchefstroom (ca. 1860 tot 1940), P.U. vir C.H.O., Potchefstroom, 1980. In die lig hiervan is die tal van dokumente en ander argivale materiaal, koerant- en tydskrifartikels, proefskrifte, ens., waaruit tersaaklike gegewens verkry is, nie uitvoerig hier vermeld nie.
- BIERMAN, B.E. 1968. Die boukuns van die Afrikaner (In: PIENAAR, P. de V. Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner. Kaapstad, Nasionale Boekhandel, p.376-389).
- Benewens die Ou Fort, wat in 1937 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar is en uit argitektoniese oogpunt min waarde het, is die volgende historiese geboue reeds deur proklamasie beskerm:
 - Die tweede kerkgebou van die “Voortrekkergemeente van Transvaal” van die Nederduits Hervormde Kerk (1965.03.19, kennisgewingnr. 376);
 - Die Kruithuis (1973.08.31, kennisgewingnr. 1547);
 - Die ou Administrasiegebou en die Selbornesaal, Landboukollege (1976.12.31, kennisgewingnr. 2555);
 - Die huis van Pres. M. W. Pretorius, en die stal, smidswinkel en waenhuis (1979.08.31, kennisgewingnr. 1876);
 - Die geboue van die historiese Teologiese skoolkompleks, bestaande uit die Skoolgebou, die professorswoning, die Voorbereidende Skool en Losieshuis (1980.10.03, kennisgewingnr. 2007).
- POTCHEFSTROOMSE STADSRAAD. 1939. Potchefstroom 1838-1938. Johannesburg, Afrikaanse Pers. p.19-20. Hierin word gestel dat Pietermaritzburg ná 15 Februarie 1839 ontstaan het en Winburg aan die einde van 1841 of vroeg die volgende jaar.
- In beskrywings van “Oudedorp” word melding gemaak van kleiagtige grond en 'n ondiep kalk- en ouklipformasie wat natuurlike dreineringsbemoedlik het en dat daardie plek dus nie vir dorpsuitleg en -vestiging geskik was nie. Kyk: POTCHEFSTROOM STADSRAAD, op cit., p.10-11; VAN DER WALT, A.J. 1920. Vastrappers of volkstiepe. Potchefstroom, Koomans. p.233-4 en 279.
- POTCHEFSTROOM MUSEUM. Item nr. V5948 (Plan van Potchefstroom).
- JENKINS, G. 1939. A century of history; the story of Potchefstroom. Potchefstroom Herald. p.100, haal die volgende beskrywing deur A. Rose, 'n voormalige redakteur van The Potchefstroom Budget, aan: “The Cantonments are a revelation to the visitor. Away in the veld where three years ago there was nothing but grass, a veritable city has arisen, a city of galvanised iron with long, well-laid out streets, rows of red-roofed houses, immense stables, hospitals, schools, recreation grounds, polo grounds, clubs, reading rooms, post and telegraph offices, and all the appurtenances of civilisation. There is also an aristocratic quarter where married officers live, consisting of rows of smart bungalows, each with detached kitchen and servant's quarters, connected by a covered way to the main building. (...) The streets are wide and better kept than those of the town itself. The buildings, although made of galvanised iron, are well built and furnished.”
Na onttrekking van die troepemagte is hierdie gebouekompleks deur verskillende instansies gebruik, onder meer die Onderwyskollege en, sedert 1923, die Witrandse Instituut vir Swaksinniges. 'n Nuwe gebouekompleks van sowat 40 geboue is vanaf 1977 gebou en min van die oorspronklike geboue, wat uit Poona (Indië) en Karachi (Pakistan) na Suid-Afrika gebring is, het behoue gebly.
- Die ander twee huise is die teen 1923 reeds gesloopte huisie van die weduwee van die Voortrekkerleier Piet Retief, wat op die hoek van Berg- (vanaf 1952 Van Riebeeck-) en Retiefstraat gestaan het; en die eerste pastorie van die Hervormde Kerk. Laasgenoemde is teen 1853 opgerig, en 'n kostelike beskrywing daarvan kom van die eerste bewoner; hy skryf onder meer: “De pastory (is) een ruim breed huis, 4 vertrekken, provisiekamer of dispens, en kombuis of keuken. De voordeur inkomende ruim voorhuis of breede gang. In de kamers leemen vloer, met dieren huiden belegd . . . De receptie kamer verzierd als in Nederland, met 2 ramen aan de straatzijde, in de slaapkamer mahoniehouten en andere kasten – tuin achter het huis . . .” (’n Brief gedateer Januarie 1855, aangehaal deur HAASBROEK, D.J.P. 1955. Die geskiedenis van Potchefstroom 1838-1881. Ongepubliseerde verhandeling, P.U. vir C.H.O. p.46).
Die volledigste beskrywing (met foto's) van die Retiefhuis, word aangetref in: VAN DER WALT, A.J.H. 1923. Potchefstroom se ou geboue. *Die Huisgenoot* 8(94): 10-14, 14 Desember.
- MÜLLER, A.L. 1978. Restourasie van die Goetz-Fleischackhuis, Gouwsstraat 34, Potchefstroom. Ongepubliseerde skripsie, Universiteit van Pretoria. Tot datum is hierdie die volledigste ondersoek na hierdie historiese huis wat vanaf ca.1883 deur Albert Reinhold Fleischack, skoonseun van landdros Goetz, bewoon is.
- Volgens 'n Stadsraadsbesluit, 30 Julie 1979, en met instemming van die Hervormde Kerk van Potchefstroom. (Kyk ook: Ou Pastorie nie meer her-opgerig, *Herald*, 2657:1, 3 Augustus 1979. Onder meer word gestel: “Die kerk gaan twee modelle wat replikas van die oorspronklike pastorie is, laat bou . . . Die een replika sal in die Dirk van der Hoffsaal van die Hervormde Kerk in Pretoria geplaas word.” Die ander een is aan die Potchefstroomse Museum gegee.)
- PRETORIUS, J.C. 1972. Kerkbou op die platteland gedurende die pioniersjare in Suid-Afrika. *Bulletin Stigting Simon van der Stel*, 25:29-31, Mei. (Kyk ook: PRETORIUS, J.C. 1969. Die aandeel van die Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika aan die kerkbou – 'n kultuur-historiese benadering. Ongepubliseerde verhandeling, Universiteit van Pretoria.)
- POTCHEFSTROOM STADSRAAD, op cit., p.60. (Badenhorst verhaal gegewens soos aan hom verstrekk deur Pastoor Windisch, leraar sedert 1925). Die Lutherse kerk het sy werksaamhede in Potchefstroom in 1872 begin, en die eerste sendeling, Pastoor Moschütz het die pastorie gebou. Na laasgenoemde se dood in 1874 het Pastoor Köhler toegesien dat die kerkgebou voltooi is.
- Pretoria se eerste Lutherse kerk afgebeeld in PRETORIA STADSRAAD. 1952. Eeufees-album: Pretoria se eerste eeu in beeld. (Saamgestel deur S. P. Engelbrecht e.a.), Van Schaik, p.16.
- Boukommissie-dokumentasie, St. Mary's Anglikaanse kerk: brief van Crone aan boukommissie, dd. 22.04.1890.
- J. C. Crone se ontwerp het 'n kloktoring ingesluit; in die brief van 22.04.1890 (kyk voorafgaande verwysing) word gestel: “With this report I submit you plans for proposed Bell Turret to be built upon the west gable.”
- Anon. 1895. New Government building. *The Potchefstroom Budget*, 698:2, 10 Augustus.
- Die geskiedenis van hierdie skool word verhaal deur J. H. Smith in PEACOCK, M. A. red. 1972. Some famous schools in South Africa: English-medium boys' high schools. Kaapstad, Longman. p.187-196.
- 'n Opgawe van hierdie argitek se werk word verstrekk in KUIJERS, ibid., p.228-9. Dit sluit kerkgeboue in Boksburg, Johannesburg, Kroonstad, Senekal en Winburg in.
- Vir biografiese en oeuvre-gegewens, kyk KUIJERS, ibid., p.207-8.
- HUXTABLE, Ada-Louise. 1969. Architecture (In: KRONENBERGER, L. red. Quality, its image in the arts. New York, Atheneum. p.305).

Sy Edele W. A. Cruywagen,
Administrateur van Transvaal
Foto: T. P. A. Inligting en Reklame

**Toespraak deur Sy Edele W. A. Cruywagen,
Administrateur van Transvaal, by geleentheid van
die Krugerdagviering op Boekenhoutfontein,
Distrik Rustenburg, op 10 Oktober 1981.**

Paul Kruger – Die Boer

Geagte dr. Meiring Naude, Nasionale Voorsitter van die Stigting Simon van der Stel, Raadslede van die Stigting, ander Eregaste, Dames en Here,

Ek is grootliks vereer deur die uitnodiging van die Stigting Simon van der Stel om op hierdie gedenkwaardige dag en op hierdie historiese plek as geleentheidspreker op te tree en om die borsbeeld van president Kruger te onthul.

Ek is 'n bewonderaar van Paul Kruger en het by geleentheid navorsingswerk oor hom gedoen. Daarom is dit 'n voorreg om hier te staan want 'n mens kan op Krugerdag op min plekke nader aan die grote Kruger wees as juis hier op Boekenhoutfontein waar hy geleef en gewerk het en worsteling vir sy volk deurleef het.

Dr. W. J. Leyds, die eertydse Staatssekretaris en vertroueling van Kruger, het op 13 Oktober 1925 in 'n toespraak by die Universiteit van Leiden opgemerk dat dit hom tref dat Paul Kruger alleen beskou word as historiese figuur en dat min aandag bestee word aan die mens Kruger in sy daaglikse omgang.

Dr. Leyds het sy rede gevoer onder die opskrif "Persoonlike Herinneringen aan President Kruger" – vir hom maklik omdat hy intiem saam met die President gelewe en gewerk het. Soos wat die afstand in tyd egter groter word, spreek dit vanself dat so 'n onderwerp net nie meer moontlik is nie en dat die historiese figuur homself meer na vore dring.

Op Boekenhoutfontein sou 'n mens graag wou kyk na die

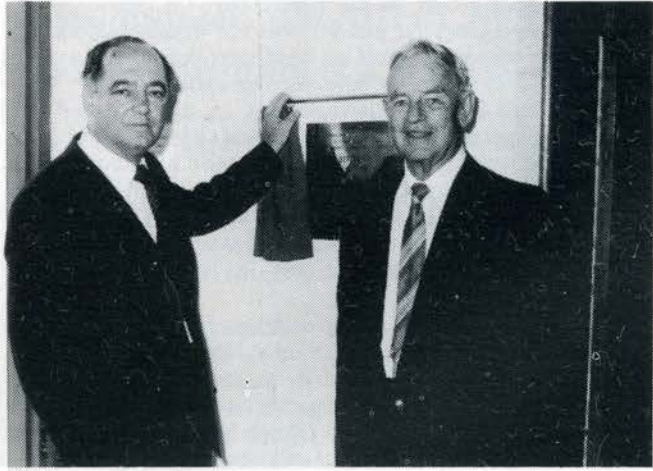
mens Kruger in sy daaglikse omgang, die mens wat na aan die natuur gelewe en die wilde bewoners daarvan geken het, die mens wat in sy jong dae vol lewenslus en uitdagende vreugde was. (By die bou van sy kerk op Rustenburg, waaraan hy meegehelp het, het hy toe die boonste balk gelê was uit baldadige vreugde, omdat die werk so ver gevorderd was, op die hoë balk op sy kop gaan staan. Later sou hy daaroor skaam gevoel het, nie oor die akrobatische toertjie nie, maar omdat hy, volgens sy gevoel, die Godshuis ontheilig het.)

Op Boekenhoutfontein sou 'n mens wil naderkom aan Paul Kruger die boer. (Hy was Boer by uitnemendheid maar ek verwys na plaasboer.) Prof. D. W. Kruger skrywe dan ook: "Feit was dat Kruger deur en deur boer was en eers in die tweede plek politikus en staatsman" (Paul Kruger, Deel I, p. 253).

Oor sy bedrywighede as boer bestaan daar nie baie inligting nie, maar ek vertrou u vind die volgende interessant:

Sy eerste plaas, Waterkloof, enkele kilometer suid van die latere Rustenburg, is aan hom toegeken toe hy op 16-jarige ouderdom vir burgerskap gekwalifiseer het. Hy het die plaas vir die res van sy lewe behou en soos prof. Kruger dit stel, "Moeg van swerwe het daar vir die eerste keer in sy bestaan vaste aarde onder sy voete gekom" (Deel I, p.21).

Op Waterkloof het Kruger vir bykans 30 jaar gewoon. Dit was waarskynlik as gevolg van die heersende koors en die behoeftes van die opgroeiende seuns dat hy na 'n nuwe woonplaas gesoek het en dit gevind het – die hoërliggende

Tydens die Krugerdagviering op Boekenhoutfontein op 10 Oktober 1981 het mnr. D. P. S. van Huysteen (links), besturende direkteur van Volkskas Beperk, 'n plaat onthul wat aangebring is in die hoofwoning en waarop erkenning gegee is aan die maatskappye wat die aankoop van die plaas moontlik gemaak het, t.w. Gencor Beperk, Rondalia, Saambou-Nasionale Bouvereniging en Volkskas Beperk. Dr. S. Meiring Naudé, nasionale voorsitter van die Stigting, is regs.

Boekenhoutfontein met volop ploegbare grond en 'n sterk standhoudende fontein sowat 20 kilometer noordwes van die dorp. Die plaas is op 29 Januarie 1862 op sy naam oorgepra. Van die winter van 1866 het hy van tyd tot tyd hier gewoon en tydelik selfs sy kantoor hier ingerig. In 1873 het hy permanent hierheen verhuis terwyl sy seuns die boerdery op Waterkloof behartig het.

Voordat ek verder na Boekenhoutfontein verwys, is dit nodig dat ons let op die vordering met die boerdery op Waterkloof. Met die boerdery het dit ongelukkig nie voorspoedig gegaan nie veral aan die begin – dit was baie boere se lot. Ongelukkig het Paul Kruger se pligte as militêre en later as burgerlike leier hom vir lang tye van die plaas weggeleek, en sonder die oog van die baas het dinge dikwels nie gevloet nie.

So byvoorbeeld het Paul Kruger die Staatspresident ná sy verkiesing in 1858 tot Kommandant-generaal, in kennis gestel dat hy die betrekking alleen kon aanvaar indien hy 'n gereelde salaris ontvang; so nie sou hy verplig wees om met sy jagtogte voort te gaan ". . . tot dat ik eers mijn schult betaal heb". (Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek – Deel I p.75 – Wordingsjare – A. N. Pelzer) Later het hy natuurlik ook nie meer tyd vir jag gehad nie en hom op grondspekulasie toegelê.

Luister wat was sy omstandighede na hy in 1865 terugkeer het van die oorlog teen die Basoeto's waarin hy die Vrystaat gehelp het: "Sy perde het daardie somer almal gevrek aan perdesiekte, sy vrugte kon weens gebrek aan arbeid nie geoes word nie, die longsiekte het onder sy beste uitbreek en om alles te kroon, was sy skuldeisers weer op sy hakke." (Deel I, p. 86).

Na die verkiesing van pres. Burgers was Kruger nog Kommandant-generaal en lid van die Uitvoerende Raad maar sy toegewyde oorgawe aan sy amptelike taak was iets van die verlede. Nou het hy meer op Boekenhoutfontein gekom en vir die eerste keer geleentheid gekry om die plaas op te bou. Nadat hy in 1873 vir eervolle ontslag gevra het en nadat die Volksraad besluit het om die pos van Kommandant-generaal in vredestryd af te skaf, het hy permanent op Boekenhoutfontein kom woon.

Op Boekenhoutfontein het hy sy huis laat bou ". 'n unieke woning, byna 'n fort, stewig en sierlik tegelyk Lande is omgeploeg en 'n lemoenboord aangelê. Baie is deur hom eichandig gedoen Sy lewensteks in daardie jare was: 'Bou huise en woon, en plant tuine aan en eet die vrugte daarvan'." (Na aanleiding van Jeremia 29:5, 'n teks wat in eie handskrif op 'n velletjie papier in sy familiebybel bewaar gebly het.) (Deel I - p.80-81). Agter die huis tussen digte bome teen die rant het enkele groot

klippe gelê waar Paul Kruger gewoon was om te bid en in eensaamheid te mymer. Sy "werkloosheid" het skaars 18 maande geduur want op 4 November 1874 is hy weer as lid van die Uitvoerende Raad benoem.

Grondspekulasie, en nie boerdery nie, het hom 'n welgestelde man gemaak. Sover ek kon vasstel het hy 15 plase gekoop en verkoop (uitgesluit Waterkloof en Boekenhoutfontein) en eers na die ontdekking van goud, met die verkoop van die plaas Geduld-Springs van 4 000 morges aan die Springs Real Estate Company, sy slag geslaan. Die vryheidsbeweging van die Transvaalse Boere teen die Britse anneksasie van Transvaal in 1877 het Kruger omtrent voltydigs besig gehou. (Hy is in 1877 as Vise-president gekies.) Na die Vryheidsoorlog van 1880 - 81 het sy openbare werk so volop geword dat hy die boerdery vaarwel moes sê. Terwyl sy seun Piet op Boekenhoutfontein waargeneem het, het hy en tant Gezina hulle in Augustus 1881 in Pretoria gevestig. Sy verband met die plaas het hy nie heeltemal verbreek nie want hy kon darem af en toe 'n besoek daar bring en daarby is vars produkte soos groente, lemoene en vleis gereeld dorp toe gestuur. Nou was Kruger rustende boer wat die sake van die Staat ten volle moes behartig.

Die toewyding en oorgawe waarmee hy die sake van die Staat en die welwese van sy mense gedien het, het hom juis groot gemaak. In Suid-Afrika het hy die toneel oorheers en geld die invloed van sy bydrae en dit wat hy was en waarvoor hy gestaan het tot in die hede. Hy was 'n grondlegger van ons Afrikaanse nasionalisme en bevestig van die Republikeinse tradisie. As kampvegter vir sy eie republiek word hy geleidelik kampvegter van die Afrikanerdom en reeds gedurende sy lewe word hy deur vriend en vyand as simbool van sy volk se hardnekkige eksklusiwiteit erken. As Boer was hy 'n tipe van sy tyd en bly hy vir sy volk nog een van die grootste Afrikaners van alle tye.

Uit die skaduwees van afsondering het hierdie skaapwagterseun en eenvoudige boer gekom tot in die volle lig van die wêreldverhoog, gewild soos geen ander wêreldgrote van sy tyd nie en die held van baie miljoene as vegter vir vryheid, vaderlander en geloofsheld en uiteindelik – tragiese figuur wat in die vreemde in eensaamheid sterwe.

Nederlandse sigarewinkels het veral tydens die Anglo-Boere-oorlog politieke spotprente in hulle uitstalvensters

Die Administrateur van Transvaal, mnr. W. A. Cruywagen, beskou met belangstelling die borsbeeld van pres. Paul Kruger wat hy pas onthul het.

Daar is onlangs 'n begin gemaak op Boekenhoutfontein met die aanlê van 'n sitrusboord as 'n bykomende bron van inkomste. Hierdie ontwikkeling is moontlik gemaak deur 'n ruimhartige skenking van 'n bekende sitrusboer van Tshipise, mnr. Andries Fourie. Ten einde hierdie ontwikkeling te gedenk, is op 10 Oktober 1981 ook 'n boomplantingseremonie in die boord gehou wat as die Andries Fourie-boord bekend staan. Op die foto plant mnr. Fourie (links) 'n boom terwyl hy deur die kurator van Boekenhoutfontein, mnr. V. Spruijt, bygestaan word.

vertoon. Een so 'n spotprent wys groot leërmagte opgestel soos vir 'n wapenskou, kompleet met regimentvaandels en al. Dit was 'n voorstelling van die leërs waaroor Europa beskik het om die klein Boererepublieke teen Engeland te steun as hulle wou. Die tromme bly egter roerloos, sonder 'n geluid en geen bevel tot opmars word uitgebulder nie. En oor dié leërskares drywe die verwyttende skaduwee van 'n wolk – 'n wolk groter as hulle almal. Die omtrekke, die buitelyne van die volkskaduwee was die bekende silhoeëtyne van oom Paul met sy groot kop, sy keil, pyp in die mond, sy yl baard en sy manel.

Paul Kruger groter as die leërskares van Europa omdat hy nie bewegingloos en passief was nie maar onverskrokke ingetree het vir die vryheid en onafhanklikheid van sy staat en omdat hy so oneindig baie verteenwoordig het.

'n Volk leef sy toekoms tegemoet en moet gereed wees om die toekoms te hanteer en moet ook sy jeug voorberei vir die taak wat wag. Dit beteken nie dat alle bindinge met die verlede ongedaan gemaak en opgehef word nie. Gelukkig kan dit nie omdat die kragte van die verlede nog in die hede leef en in die toekoms werksaam sal wees.

Ons kan onself gerus afvra wat ons nog van die Kruger-gees in ons omdra.

(i) Spreek die vryheid en die vaderlandsbodem ons nog met 'n onweerstaanbare trefkrag aan, of sal ons wakkerskrik as die vryheid vernietig is? Verkneg deur magte van buite omdat ons halfhartig, onoortuigend en ongemotiveerd weerstand gebied het. Maar ook verkneg deur houdinge en gesindhede van binne waarmee ons buitendien ons vrye bestaan wegteken. Daar is magte waarteen ons onverbiddelik moet staan en daar is magte waarmee ons tot 'n vergelyk moet kom en tot bondgenoot moet maak.

(ii) Glo ons nog in die reg van ons saak en in ons uiteinde-like sukses en oorwinning? Of het ons 'n toekomsverwachting wat sommer om die eerste draai vervaag en verdwyn?

(iii) Het ons nog ons geloof behou of het ons skaam geword om die Bondsgod van weleer ook te ken en te bely as die God van wordende geslagte?

“Geen mens kan by die aanskouing van die werklike grote in die geskiedenis onontroer bly, nie vreugde ondervind of bewondering toon nie,” skrywe prof. Van Jaarsveld (Die Afrika-ner en sy Geskiedenis – p.40). Ek weet nie watter gevoelens en gewaarwordinge in u lewe nie. Mag ons teenwoordigheid hier ons tot nuwe daadkrag aanspoor, ons tot helder insigte inspireer en ons in vaste Godsgeloof anker en mag die beeltenis van die groot Kruger wat na die onthulling van die borsbeeld voor ons sal staan, ons daartoe motiveer.

Eerste Adjunk-Direkteur van die Stigting pas aangestel

Mev. Elize Labuschagne het op 1 April 1982 as adjunk-direkteur diens aanvaar by die Stigting Simon van der Stel.

Nadat sy in 1973 aan die Hoërskool F.H. Odendaal in Pretoria matrikuleer het, het sy vir die B.A.-graad ingeskryf aan die Universiteit van Pretoria. Sy behaal hierdie graad in 1976 met lof met Afrikaans en Afrikaanse en Nederlandse Kultuurgeskiedenis as hoofvakke. Die daaropvolgende jaar behaal sy die Honneurs-B.A.-graad, ook met lof. Daarna begin sy aan haar magistergraad te werk met, as onderwerp, Die Geskiedenis en Betekenis van die Afrikaanse Kultuurraad Pretoria, 1930-1980. Op grond van hierdie navorsing is die M.A.-graad (met lof) in 1980

aan haar toegeken terwyl die verhandeling ook gepubliseer is.

Gedurende 1981 behaal sy ook die Nagraadse Diploma in Museumkunde – ook met lof.

Nadat sy in 1979 in die diens getree het van die Transvaalse Provinsiale Museumdiens, was sy veral betrokke by navorsing oor die diamantdelwerye, die Raadsaalgebou in Pretoria en die kultuurgeskiedenis van Marico.

Dit was veral gedurende die afgelope twee jaar dat mev. Labuschagne intensiewe navorsing gedoen het oor die volksargitektuur en boumetodes in Transvaal. Dit het meegebring dat sy verskeie boustrukture besoek het en 'n uitgebreide foto-versameling opgebou het.

Voorts het sy aansienlike navorsing onderneem in verband met restourasiebeleid en -tegnieke asook die dokumentering van geboue. Hierdie teorie is omskep in praktyk met die restourasie van die boerewoning in die Suikerbosrand waarin sy die leiding geneem het. Sedertdien het sy advies verskaf aan verskeie instansies wat restourasiewerk wil onderneem.

Sy is in 1977 getroud met mnr. Nico Labuschagne wat tans dosent in Plantsiektekunde aan die Universiteit van Pretoria is.

Uit hoofde van haar opleiding en ervaring is dit duidelik dat mev. Labuschagne besonder goed toegerus is om veral aandag te gee aan fisiese restourasie en die bepaling van restourasiebeleid. Sy behartig gevolglik die restourasie- en instandhoudingsaksies van die Stigting en is ook die redakteur van Restorica.

Die Stigting kan dus nou gesaghebbende advies en leiding gee aan persone wat restourasiewerk wil onderneem. In hierdie verband kan met die Direkteur geskakel word.

A Sandstone Architect of Oudtshoorn

Charles Bullock 1870–1909

A survey of his work in Oudtshoorn and in the Southern Cape

– Naas Ferreira, Senior Professional Officer, C.P. Nel Museum, Oudtshoorn.

Introduction:

At the beginning of the twentieth century the ostrich feather sales overseas brought wealth to Oudtshoorn and district. The richer farmers, merchants and attorneys competed with one another in building large manor houses (feather palaces). Local governments aided by higher revenue from income tax, built new schools and other public buildings.

Charles Bullock

Of all the sandstone architects of Oudtshoorn, Charles Bullock is the best known. Born in Hassock, England in 1870, he came out to the Cape Colony in the early 1890s. He was employed in Cape Town by the Public Works Department and was shortly afterwards transferred to Oudtshoorn.¹ In January, 1903, he decided to resign from the Public Works Department to start his own Architect's and Building Surveyor Business.² His offices were in Church Chambers (old Barclay's Bank).³ During his six years as a

private architect he designed approximately sixteen public buildings and dwellings including schools, a library, manor houses, hotels, he also acted as Clerk of Works for certain buildings (Standard Bank). His building designs fall into three major periods:

- (1). Manor Houses 1903–1904:- The Olivier Towers, Gottland House, Fosters' Folley and George Public Library.
- (2). Public Buildings 1905–1906:- The Boys' High and Girls' High Schools in Oudtshoorn; The Girls' High School, George; the New School Building in Uniondale and the Riversdale Boys' Public School.
- (3). Manor town houses (Tuishuise), farm houses and hotels. In Oudtshoorn, John le Roux's town house, (C.P. Nel Museum, Town House), R. Sladowski's house (Merchant), in the district; O. Olivier's and S. Schoeman's houses on the Kamanasie road, P. Lategan's house at Wynand's river, the completion of the Imperial Hotel and the Criterion Hotel.

Mr. Charles Bullock as a member of the Town Guard during the Anglo-Boer War.

ARCHITECT.

—○—

CHARLES BULLOCK,

Architect & Building
Surveyor,

Church Buildings,

(Over the BANK OF AFRICA)

OUTDSHOORN.

ADVERTISEMENT
OUTDSHOORN COURANT 16/1/1903

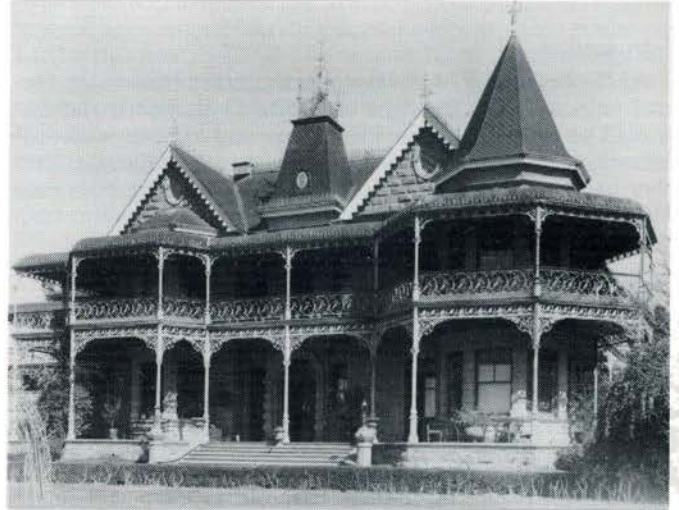
1. THE OLIVIERS TOWERS 1903

This doublestorey manor house (feather palace) was designed for Mr. Gert Olivier by C. Bullock in 1902. Bullock was then still in the service of the P.W.D. M.L.A. and Mayor of the town. This building was certainly the most beautiful of all his work. It was designed in the Art Nouveau (new art) style and built of local dressed yellowbrown sandstone by the contractor J.T. Cooper (Jnr.). The balcony and verandah poles were decorated with castiron brackets and balcony railings (from MacFarlane's catalogue). The roof line was broken by towers. One octagonal tower was above octagonal rooms at one corner of the building. The other tower, topped by a crown of iron work, was placed squarely over the main entrance. The main roof was gabled on either side of the central tower and decorated with ornate barge boarding. The ridges of the roof were decorated with castiron cresting and finials. Wide steps flanked by urns, led from the garden to the lower verandah and the arched front door. Encaustic tiles covered the flooring and continued throughout the hallway⁶. A teak staircase inside linked the lower with the top storey. The top window panels were fitted with stained glass.

The twenty lavishly decorated rooms were of French design with white and gold wallpaper and festoons of pink roses. The papier mâché ceilings were painted cream and gold with amorini (a small cupid or winged putto of a chubby infant, often naked boy – baroque) in gilt. The hall and dining rooms were panelled in teak.

The municipal valuation for the building in 1907 was £8,500.⁷ In 1955 the Olivier family sold the property to the P.W.D. Later it was used first as a women's residence and

afterwards as a men's hostel for students of the Oudtshoorn Teachers' Training college. In 1966 after a thorough inspection of the foundations, it was decided to demolish the building. The new Oudtshoorn High School (designed by Simpson and Bridgman) was inaugurated in 1968 on the site of the old "Towers".

The Olivier Towers 1903 – 1963
Photo: A. Stoddard

2. LIND'S GOTTLAND HOUSE 1903

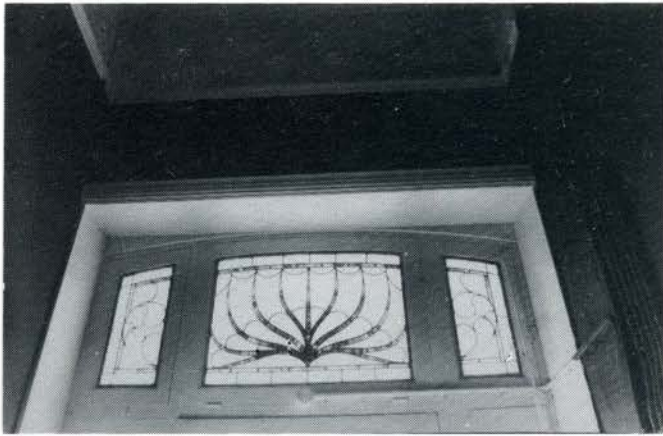
In 1902 Mr M.C. Lind (1848 – 1912), a local attorney, asked Mr Charles Bullock to design a manor house on plot nr 105 diagonally opposite the St Jude's Anglican Church in Baron van Reede Street.⁸ The building was built in the Art Nouveau style by the Rogers Bros of local sandstone and bricks with abundant cast-iron fittings to the verandah iron pillars and to the stoep railings of the wooden stoep.

A feature of the front elevation is the Art Nouveau stained-glass patterns of the French lily and irises fitted into the sides of the front entrance door, the fan lights and the windows. The front roof line at the one end is broken by an octagonal tower above an octagonal room and on the other side by a gable with woodwork in the Tudor-bethan style. The same feature appears on the one side elevation.

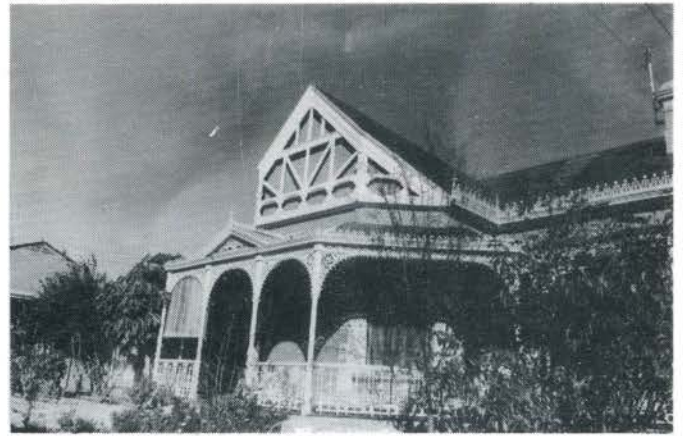
The diningroom, sittingroom, main bedroom and corridor ceilings, cornices and dados are of decorated geometrically pressed papier mâché designs. The cast-iron fireplaces are decorated with Art Nouveau tiles and brass fittings⁹. At present the building is the property of Mrs S. van Greunen and is being used as a boarding house.

Front Elevation – Lind's Gottland House 1903

Stained-glass Fanlight – Front entrance

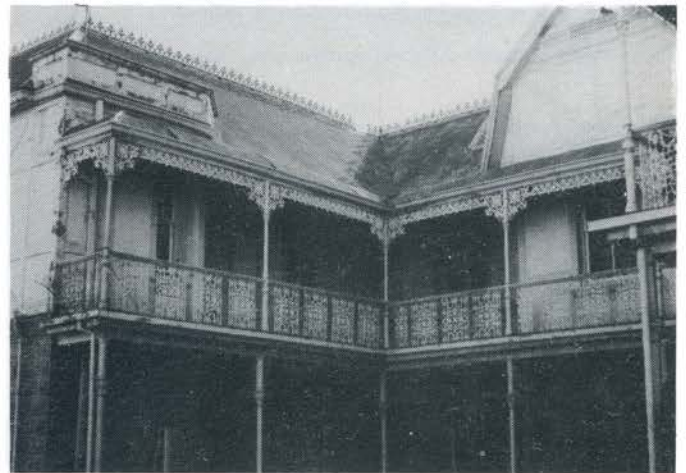

Side elevation with 'Tudor' Gable.

3. FOSTER'S FOLLEY, 'RUS IN URBE' 1903

Mr. J.A. Foster, M.L.A. (1904), local Oudtshoorn attorney, asked Mr Bullock to design a double storey manor house in 1902.¹⁰ The building was erected in the Tudor-Bethan style with the lower level of local dressed sandstone and the top storey of burned bricks and the inner walls of mesh – plastered panels by Mellville Brown Jnr. Across the central section and at either end, are double-storied verandahs with cast-iron railings. The gables are false – half timbering.¹¹ The main features of the front elevation are the flight of stone steps and encaustic tiling upon the floor of the front stoep. The window fan-lights and door panels with the lily motif are of stained glass. In the hallway the 'dado' is of teak panelling. A teak staircase with heavy lion-carved posters leads to the top storey. The ceilings and dados are of geometrical papier mâché pressed patterns. The Municipal valuation in 1907 was £10,500.¹²

In 1915 the Teachers' Training College was founded and in July, 1916 the building was hired for £300 per annum from the Standard Bank out of the insolvent estate of Mr Foster. The building was used for this purpose till 1924.¹³ Later it was used as a Girls' Hostel for the Commercial School and as school offices. In 1972 the building was evacuated and rapid decay is taking place. The school committee in co-operation with the local Historical Society and members of the Foundation Simon van der Stel have submitted a petition to the authorities for the conservation, restoration and declaration of the building as a National Monument. In 1973 the administrator temporarily placed the building on the declaration list.¹⁴

Back elevation

Front-side elevation

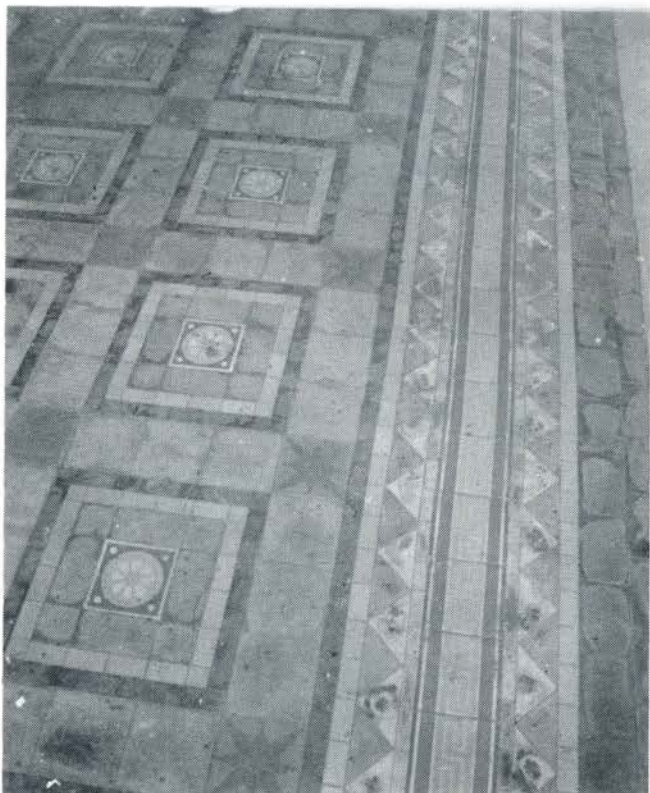
FOSTER'S FOLLEY

Papier-mâché geometrical fertility patterns under staircase.

Semi-porcelain with blue flower pattern toilet.

Encaustic tile stoep of front entrance

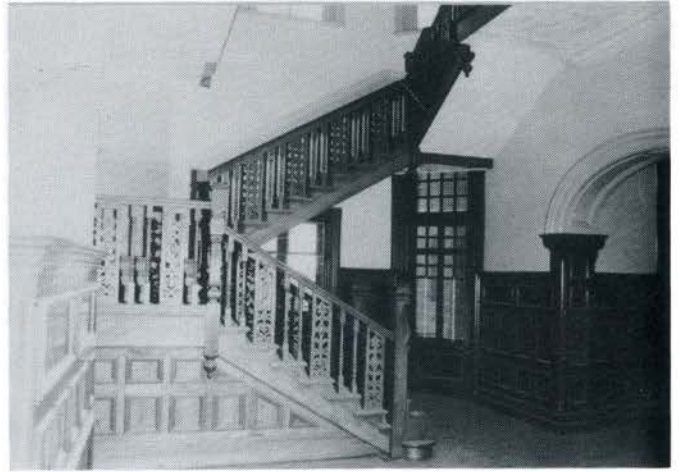

Hallway with side sitting corner.

FOSTER'S FOLLEY

Fireplace of green marble

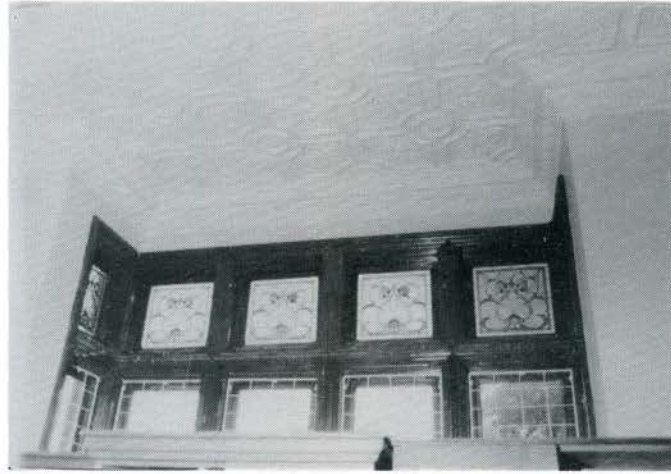

Teak staircase and wooden panels

Front elevation of Foster's Folley

FOSTER'S FOLLEY

Stained glass fanlight from one of the front rooms

Rear elevation

FOSTER'S FOLLEY

Corner, rear elevation

Staircase with carved posters

4. THE GEORGE PUBLIC LIBRARY. MAY, 1904

In 1903, Mr Pieter Heyns, a well-known farmer of Groot Doorn River in the George district, donated a site in York Street as well as £75 for the erection of a public library¹⁵. In May, 1904, the George Town Council called for tenders for the erection of the building. Mr C. Bullock designed the library in die new-Renaissance style, in contrast to his previous designs in Art Nouveau¹⁶.

In front of the building is a beautiful old oak (the slave tree) which is a national monument. In 1980 a new library was built behind the George Museum.

The City Council, in collaboration with the local Museum Society is planning to restore the old library with a view to having it declared a National Monument.¹⁷.

OUDTSHOORN COURANT 1904 ADVERTISEMENT

TENDERS

For Erection of a Public Library at George.

TENDERS for the above will be received by the undersigned up to Monday, the 27th day of June, 1904, at noon.

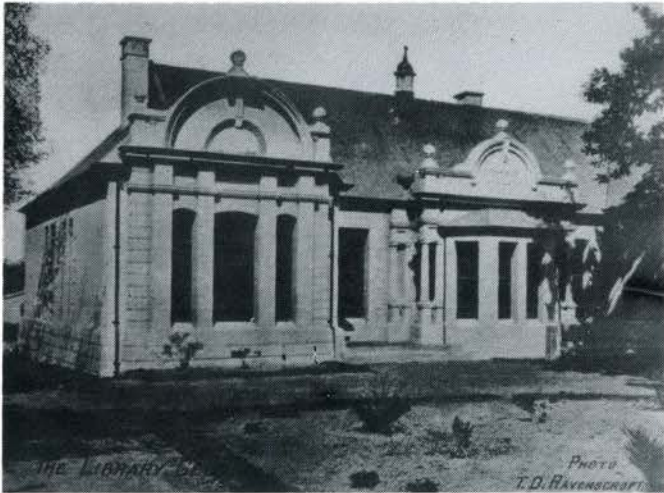
Plans and specifications can be seen at Oudtshoorn with Mr C. Bullock, at Knysna with J. H. Templeman, Esq., and at George with the undersigned.

The successful Tenderer will be required to give two approved sureties.

The lowest or any tender not necessarily accepted.

JAS. W. BORCHERDS,
Hon. Sec. Building Committee.

George Town,
May 30th, 1904.

George Library

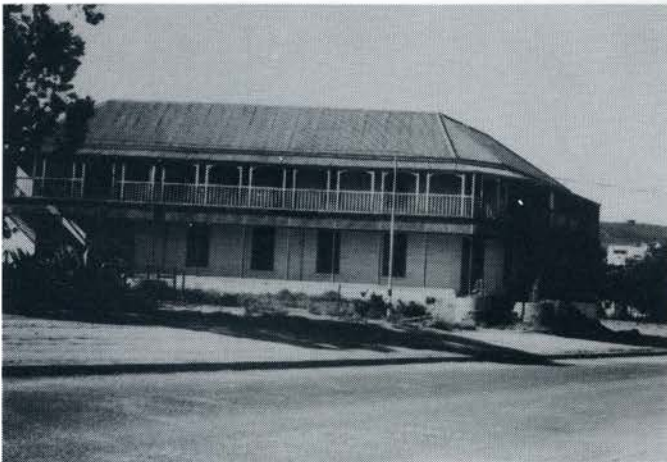

Detail of Gable

5. PUBLIC SCHOOL UNIONDALE, JULY, 1905

In July, 1905, the Uniondale School Board advertised in the local newspapers of the Southern Cape for tenders for the erection of a school building.¹⁸ The plans for the building were designed by Charles Bullock of Oudtshoorn. On Saturday, 20th January, 1906, the foundation stone was laid by Mr J.W. Sauer M.P. in the presence of Messrs Searle, Currey and Raubenheimer.

Also present were the architect, C. Bullock, Mr P. Hofman architect and builder and Mr Dickinson of the Public Works Department. During the ceremony Mr Bullock handed the Secretary of the school committee a beautifully inscribed silver trowel to commemorate the laying of the foundation stone.¹⁹

Boarding House of the Uniondale Public School

TENDERS.

TENDERS will be received by the undersigned not later than Thursday, 31st August, 1905, for the ERECTION and COMPLETION of NEW SCHOOL BUILDINGS in the Town of Uniondale on the site procured for that purpose in accordance with the plans and specifications as approved.

Copies of plans and specifications can be seen at the Offices of Mr. CHARLES BULLOCK, Architect, Oudtshoorn, and the undersigned.

The successful tenderer or tenderers will be required to complete the buildings within a fixed period and will further be required to provide suitable and approved security for the due and faithful performance of the contract to be entered into with the Managers for the time being of the Uniondale Public School.

The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

JACOBUS A. L. DE WAAL,
Secretary Public School,
Uniondale.

Uniondale,
21st July 1905

ADVERTISEMENT
OUDTSHOORN
COURANT
11/8/1905

6. THE BOYS' HIGH SCHOOL, OUDTSHOORN, AUGUST 1905 C.P. NEL MUSEUM

In 1905 it became clear that the first building erected in 1881 as the Boys' School could no longer accommodate the number of boys. At that stage the boys were accommodated in several buildings in the central part of the town, the Drill Hall, the Girls' School Adderley Street and a room in Botes Butchery. In 1905 Mr Marais was appointed the new Headmaster²⁰. The Municipal School Board asked Mr Charles Bullock to design the school building.²¹ The tender of the Roger Brothers was accepted and the building was inaugurated on the 9th April, 1907. The following is a description of the building by the editor of the Oudtshoorn Courant, Mr Pocock, on 11/4/1907.

"It has been built in the beautiful local stone, which will bear favourable comparison with any in the country. The building has been treated in the classic style of architecture and forms a very imposing structure of bold design. The extremely handsome clock tower is carried up to a height of some 90 feet embellished with graceful Corinthian pilasters and roofed with an octagon-shaped panelled roof, which gives a very striking effect. On either side of the tower and standing back some eighteen feet from the front of the same portion of the building are carried out in the same bold design as the base of the tower, but finished at the top with handsome balustrading and each containing two imposing circular headed windows. On either side of the front of the building immediately abutting the portions next to the tower are verandahs with stone columns based on the Tuscan Order, finished at the top with bold arches and cornice supporting roofs covered with patent uralite tiles, which are a distinct relief from the eternal corrugated iron we are accustomed to. The portions above, but behind these verandahs, are finished with bold balustrading on either side of the tablets with the names of the schools etc. which in turn are embellished round with Ionic columns, shell effect and pedimental tops, all in bold and handsome design."²² In 1963, the Girls' and Boys' High Schools were amalgamated

as the present Oudtshoorn High School. Ready for demolition, the old building was saved after a petition by several "Old Boys' Highers" The C.P. Nel Museum was moved from High Street to the Boys' High School and opened to the public in 1973. In 1980 the building was declared a National Monument. The School Hall (Gymnasium) was designed by J.C. Vixseboxse in 1912.²³

TENDERS.

TENDERS will be received by the undersigned not later than 4 o'clock on the afternoon of Tuesday, 29th August, 1905, for the erection of the new Oudtshoorn Boys' School.

Copies of the Plans and Specifications can be seen at the Offices of Mr. CHARLES BULLOCK, Architect, Oudtshoorn, and of the undersigned.

The successful tenderer or tenderers will be required to complete the buildings within a fixed period, and will further be required to provide suitable and approved security for the due and faithful performance of the Contract.

The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

EDWIN W. G. DEY,
Secretary to Oudtshoorn School Board.

Oudtshoorn,
18th August, 1905.

OUTTSHOORN COURANT ADVERTISEMENT 18/8/1905

Boys' High School – Front side elevation
C.P. Nel Museum

Front Elevation

7. OUDTSHOORN GIRLS' SCHOOL AND BOARDING DEPARTMENT, AUGUST 1905

At the same time, in 1905, when the Oudtshoorn Municipal School Board accepted the plans by Bullock for the Boys' School, they also accepted plans for the Girls' School.²⁴ The School Building and Boarding Department were built of local sandstone by contractors Cooper Jnr. and Alberts. The buildings were officially opened by Dr. Muir, Superintendent General of Education, on the 9th April, 1907. The following is a description of the school building by the editor of the Oudtshoorn Courant 11/4/1907:- "The style of architecture is of the new Renaissance and has been carried out in our local sandstone. It seems a pity that the elevation was not completed as it was originally designed, as a double-storied school. The top storey was added to the building in 1928. The middle portion of the building stands some 17 feet in front of the side wings, and is constructed with an attractive entrance in cut and rubbed stone, embellished with beautiful cornices, moulded panels, circular headed doorway, ornamental pediments grouped to give a very pleasing effect. The panels are finished with white marble slates to commemorate the erection of the premises

Girls' High School, front elevation

on occasion of the opening by Dr Muir. (These slates are in the possession of the C.P. Nel Museum.) On the angles between the middle portion and the side wings are two porches forming the entrance for the pupils. These are finished with circular-headed doorways and windows. All entrances are furnished with panelled teak doors.

The general face of the building is in hammer-dressed sandstone, finished with rustic angle quoins and projecting plinths. The Assembly Hall was fitted with a large stage and fine ribbed ceiling with moulded drops and corbels²⁵. In 1963 the Girls' and Boys' High Schools were amalgamated into the Oudtshoorn High School. The school buildings were demolished in 1970 to make way for the new South Western Districts Police Headquarters.

Oudtshoorn Girls' School.

TENDERS.

TENDERS will be received by the undersigned not later than 4 o'clock on the afternoon of Monday, 28th August, 1905, for the additions and alterations to the Oudtshoorn Girls' School.

Copies of the Plans and Specifications can be seen at the Offices of Mr. CHARLES BULLOCK, Architect, Oudtshoorn, and of the undersigned.

The successful tenderer or tenderers will be required to complete the buildings within a fixed period, and will further be required to provide suitable and approved security for the due and faithful performance of the Contract.

The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

EDWIN W. G. DEY,
Secretary to Oudtshoorn School Board.

Oudtshoorn,
16th August, 1905.

ADVERTISEMENT
OUDTSHOORN
COURANT
18/8/1905

8. THE GIRLS' SCHOOL BUILDINGS, GEORGE (THREE ARTS BUILDING), AUGUST, 1905

In 1904 the George Municipal School Board decided to ask Mr C. Bullock to design a new school building for the Girls' School in York Street.²⁶

The building was designed in the Cape Dutch style to match the existing boarding house. The boarding house next to the new school was renovated at the same time. In recent years the building has been used as the Arts Theatre.

George Girls' School left, and boarding house right.

Girls' School Buildings
GEORGE.

TENDERS.

TENDERS will be received up to 10 o'clock on the 10th November, 1905, for:—

(a) The purchase and removal of the old buildings on the erf lately occupied by Miss Jordan as a boarding house on Victoria Square.

(b) The erection of new School buildings on the same erf.

(c) The alterations required to the present buildings to use as boarding department.

Tenders can be sent for each separately or for all together, in latter case amount for each work to be stated separately.

Plans and specifications can be seen at the offices of C. BULLOCK, Architect, Oudtshoorn, and at the office of the undersigned in George.

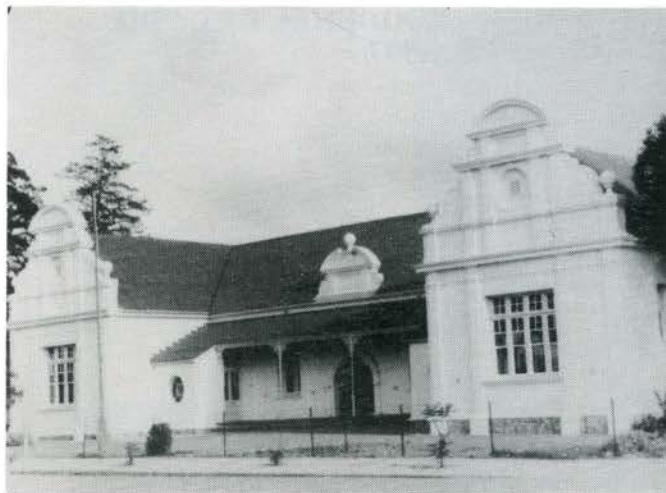
The lowest or any tender not necessarily to be accepted.

J. H. MEYER,
Girls' School,
George.

ADVERTISEMENT
OUDTSHOORN
COURANT
14/8/1905

9. THE RIVERSDALE BOYS' PUBLIC SCHOOL, OCT., 1905

With the completion of the Riversdale Boys' Public School in 1906 a new period was created for education in this town. The building with Cape Dutch gables and pilasters was designed by Mr C. Bullock. Balloons were placed at the ends of the gables and in a broken pediment above the entrance. Below this was a verandah resting on cast-iron decorated poles. In 1965 the building was demolished to make way for the present new school building²⁷.

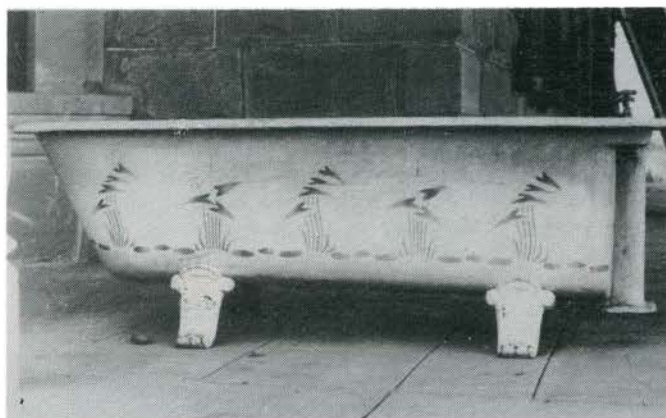
Front elevation of Riversdale Boys' Public School

Photo Africana Museum Riversdale

10. P. LATEGAN HOUSE, WYNAND'S RIVER, APRIL 1906

In January 1906, Mr P. Lategan, (1864–1941), a farmer from Wynand's River, was the first of a series of farmers to ask Mr C. Bullock to design a farm dwelling. The building was built of sandstone on a square groundplan.²⁸ A verandah slightly concaved surrounds the whole dwelling and is supported by decorated cast-iron poles on a paved stoep. Two typical features of the Bullock designs are not present, namely, the stoep railings and a tower. The front gable has no decoration but below is an extension to the sitting room; the roof is covered with fish-scale tiles above the verandah.

Most of the rooms inside the house are fitted with papier-mâché ceilings, cornices and dados. In the sitting room and in the dining room are beautiful Art Nouveau fire places decorated with yellow-green tiling and brass work. Next to the pantry is the loft staircase of teak. The double front door has a special brass fitting to lock the door. A relative of Mr. P. Lategan's, Ockie Lategan, is at present renovating the house after it has stood empty for several years.

Bath that was used in the house

Front and side elevation of the dwelling

TENDERS

TENDERS are invited for the erection of a Dwelling House at Wynand's River, in the district of Oudtshoorn, for Mr. P. Lategan.

Plans and specifications can be seen at the Architect's Office, Mr. Charles Bullock Church Chambers, Oudtshoorn.

Tenders to be received at the abovenamed office not later than 10 a.m. on Saturday, April 14th, 1906.

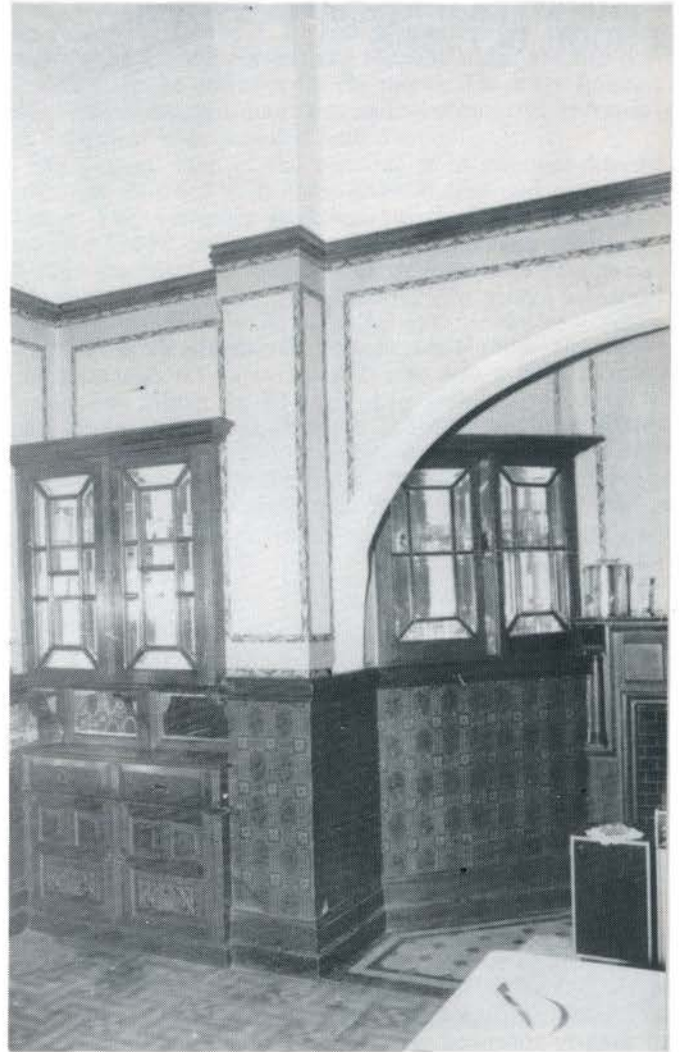
NOTE—The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

**ADVERTISEMENT
OUDTSHOORN
COURANT
29/3/1906**

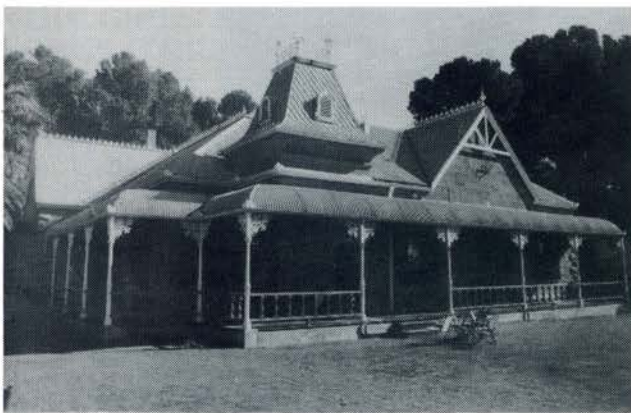
11. O. FOURIE, ROODEHEUWEL "DIE DENNE" SEPT., 1907

In 1907, Mr Ockert Fourie, an ostrich farmer, asked Mr C. Bullock to design a dwelling house to be built of sandstone at Roodeheuwel in the district of Oudtshoorn.²⁹ The ground plan of the house is very similar to the Schoeman house³⁰. (Experimental Farm House). A square tower covered with fish-scale plates and ventilators decorates the one corner of the house. The gables are of Tudor-Bethan timbering. A curved corrugated iron verandah on three sides of the house rests on decorated cast-iron poles. The stoep railings are of balustrade teak. Inside the house, the sitting-room, dining room and five bedroom ceilings and dados are of pressed pattern papier-mâché. A feature of the dining room is the built-in teak wall cupboards next to the fireplace which is decorated with green tiles. In the sitting-room a beautiful fireplace in the new classical style and decorated with mirrors and broken pediment, attracts the visitor's attention.

The present owner of the house, Mr Prinsloo, intends to keep it in its original form and to have it declared a national monument.

Wall-cupboards inside the house

Side/front elevation, Mr O. Fourie's house.

TENDERS.

TENDERS are invited for the erection of a new Dwelling House at Roodeheuwel, district Oudtshoorn, for O. FOURIE Esq.

Plans and specifications may be seen at the Offices of the Architect Mr. Charles Bullock, Church Chambers, Oudtshoorn.

Tenders to be delivered at the Architects Office by not later than 12 o'clock noon on **Thursday, September 19th, 1907.**

The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

Advertisement
Oudtshoorn
Courant
9/9/1907

12. THE IMPERIAL HOTEL, JULY 1907

After the completion of the Standard Bank buildings in 1904, the contractor, Mr H.W. Picard, decided to replace his old Masonic Hotel with a new hotel.³¹ This hotel stood on the plot where the present O.K.Bazaar is. Whether Mr Charles Bullock designed the first stage of the building is uncertain.

In 1905, the hotel, now known as the Imperial Hotel, was taken over by the African Mutual Trust and Assurance Co. In 1906 they decided to enlarge and complete this hotel as a threestorey sandstone building.³² Mr C. Bullock was asked to draw up the plans. The Imperial Hotel was sold to Mr Victor North in 1909. The building was demolished in 1968 to make way for the present O.K. Bazaars.

Imperial Hotel

ADVERTISEMENT OUDTSHOORN COURANT 7/11/1907

TENDERS.

AFRICAN MUTUAL TRUST AND ASSURANCE CO.

TENDERS are invited for the completion of the IMPERIAL HOTEL, Oudtshoorn.

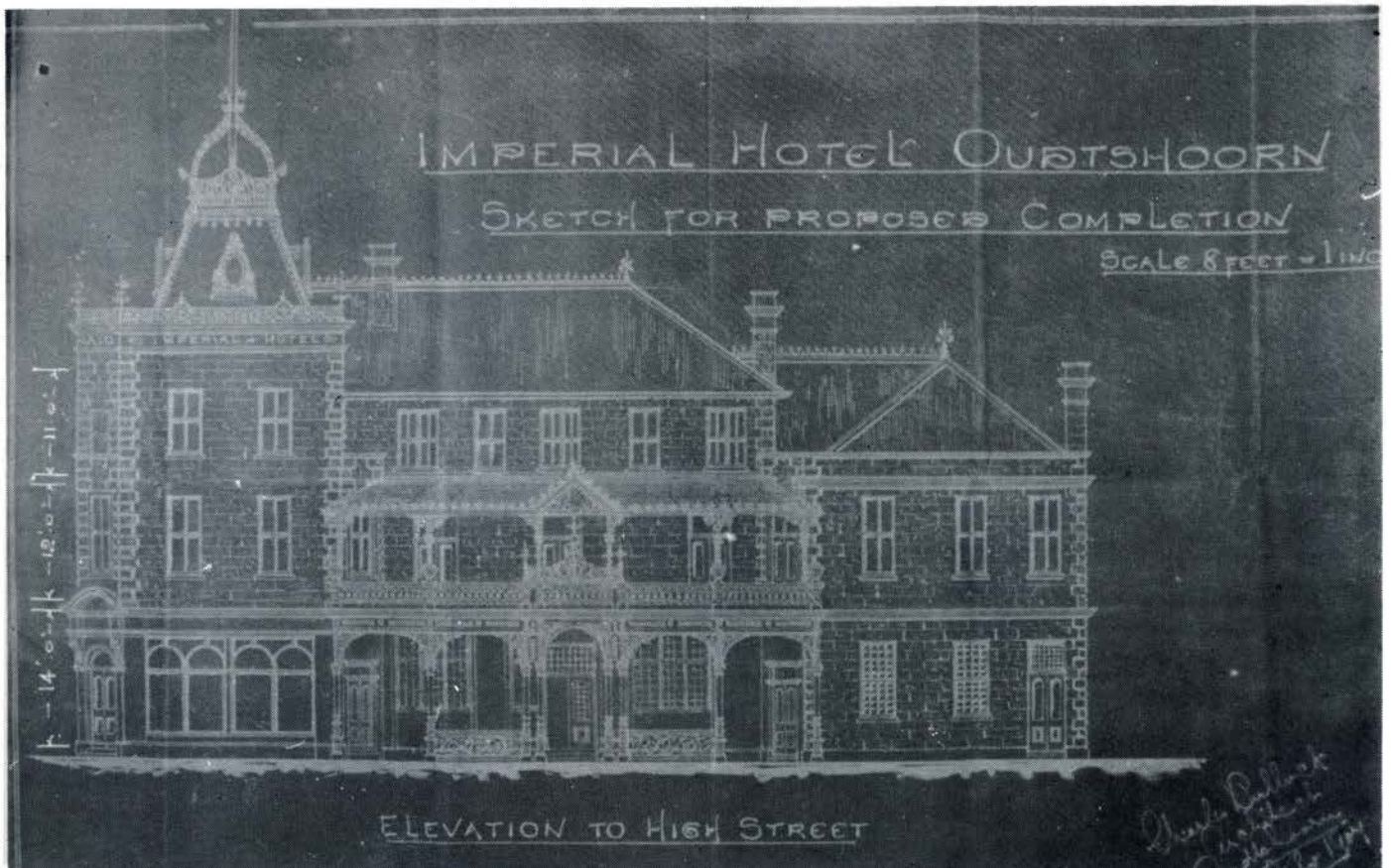
Plans and Specifications can be seen at the offices of the Architect Mr. CHARLES BULLOCK, Church Chambers, Oudtshoorn, after Monday, November 4th, 1907.

A deposit of two guineas must be made for plans and specifications which will be refunded on return of plans and specifications together with a *bona fide* tender. Intending competitors are requested to make themselves thoroughly acquainted with the material complete and available now on the premises before going into figures.

Sealed tenders to be delivered at the offices of the African Mutual Trust and Assurance Co., by not later than 9 a.m. on **November 16th 1907.**

The lowest or any tender will not necessarily be accepted.

CHARLES BULLOCK,
Architect,
Church Chambers,
Oudtshoorn.

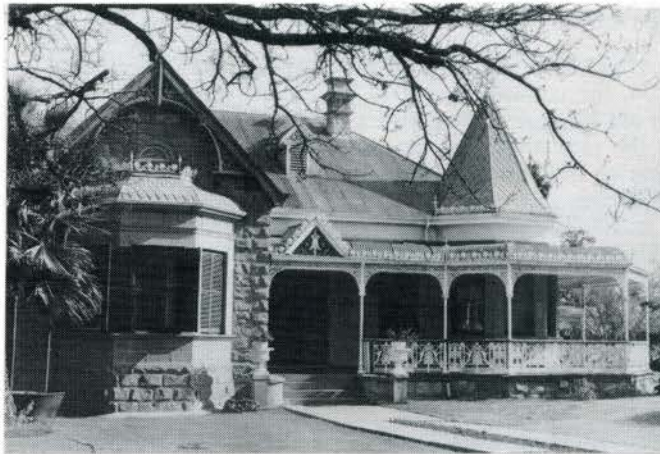

Front elevation from plan

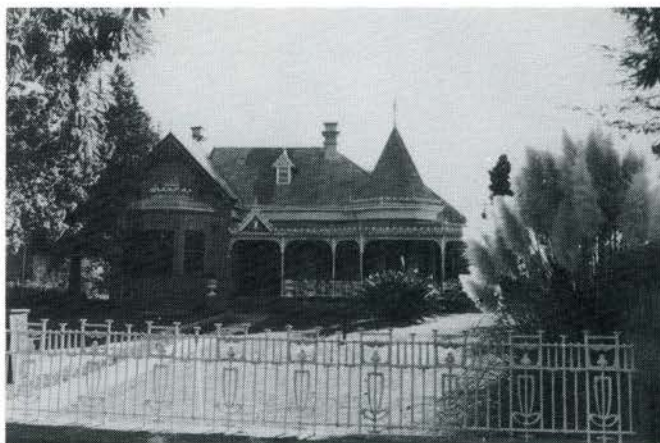
13. R. SLADOWSKI'S HOUSE, BARON VAN REEDE STREET, OCT. 1907

This beautiful Art Nouveau manor house was designed in 1907 by Mr Bullock for Robert Sladowski, a Jewish merchant of Oudtshoorn. The building was built of local sandstone by a contractor, J.T. Cooper (Jnr).³³ The roof line is broken by an octagonal-pointed spire steeple covered with fish-scale tiles. The base of the steeple is partially surrounded by cast-iron fretwork and on the top is a decorated spike. The bargeboard of the front gable is of beautiful dragon-design carpenter's lace. A curved verandah is supported by decorated cast-iron poles, fretwork brackets and spandrels. A false portico is above the flight of steps to the main entrance. The wooden stoep is enclosed by cast-iron fretwork railings. Below the gable is an extension of the main bedroom partly covered with fish-scale tiles and a false parapet of cast-iron fretwork.

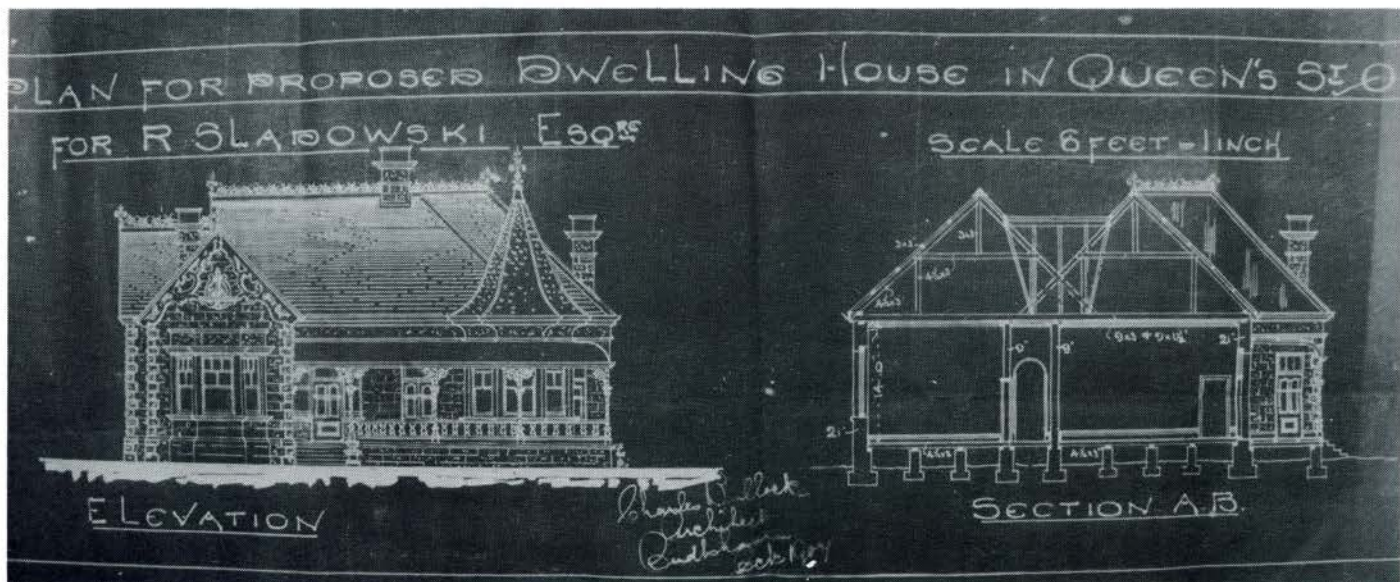
The four fireplaces each designed in a period art style and decorated with tiles, mirrors and Art Nouveau brass-work and encatchments, give evidence of plenty of money during Oudtshoorn's feather-boom period. The ceiling of one of the bedrooms is of papier-mâché in the French Rococo style. The dwelling now owned by Mr Andrew de Jager, is in the middle of one of the original water plots. An oak tree on one side of the front garden creates an atmosphere of peacefulness near a busy road to the Cango Caves.

Sladowski House
Note dragons in wooden bargeboard (carpenters lace) front gable

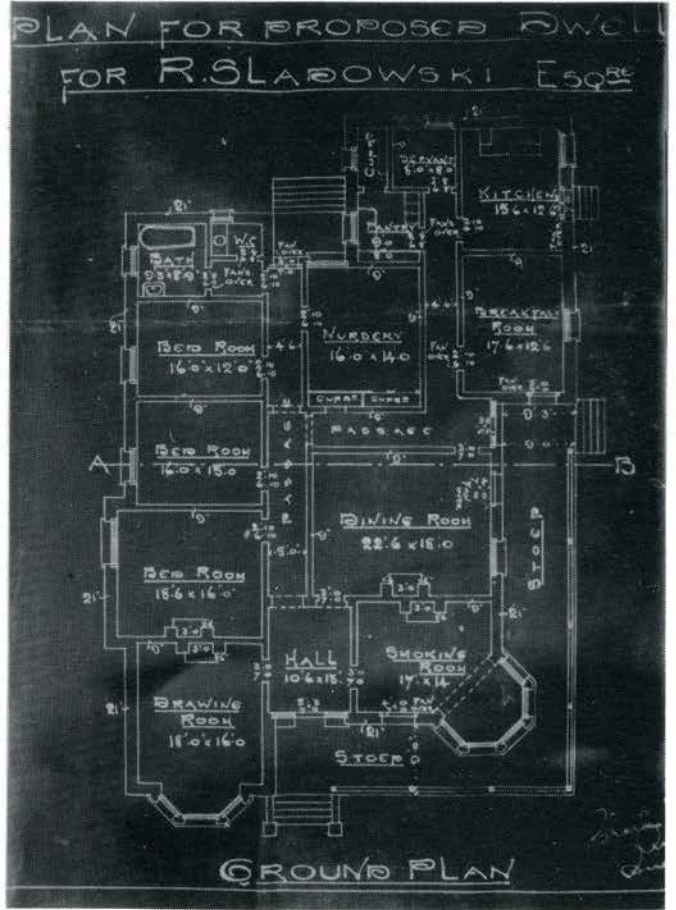
View on R. Sladowski House

Elevations Sladowski House from waterprints of original designs

Fireplace in sitting-room

Ground plan R. Sladowski House

14. SCHOEMAN'S HOUSE, EXPERIMENTAL FARM: ROOIHEUWEL (MAY, 1908)

While Mr Bullock was doing the supervision of Ockert Fourie's house, a neighbour of Mr Fourie's, Mr S.G. Schoeman asked Bullock to design a house using the same ground-plan, but with an octahedral tower, above an octahedral room with port hole windows. The building was erected by a contractor, A. Rogers, in the "Edwardian style", Art Nouveau and using yellowfish brown sandstone.³⁴

The verandah, slightly curved, is supported on three sides of the house by decorated cast-iron poles. A stoep railing of baluster teak encloses the stoep. The cornerstones of the dwelling are of the quain (key) design and stand out at an angle to the building itself (a feature of most Bullock designs). The tudor gables of the house are of flat hammer-chiselled sandstone with two extensions, the one with a false baluster parapet on top and the other covered by the verandah. The front door and side windows are decorated with stained-glass panels. The inside of the house is very similar to the O. Olivier house. In the sitting room is a beautiful Rococo designed fireplace. The house is the property of the Department of Agricultural Services. Although certain ad-

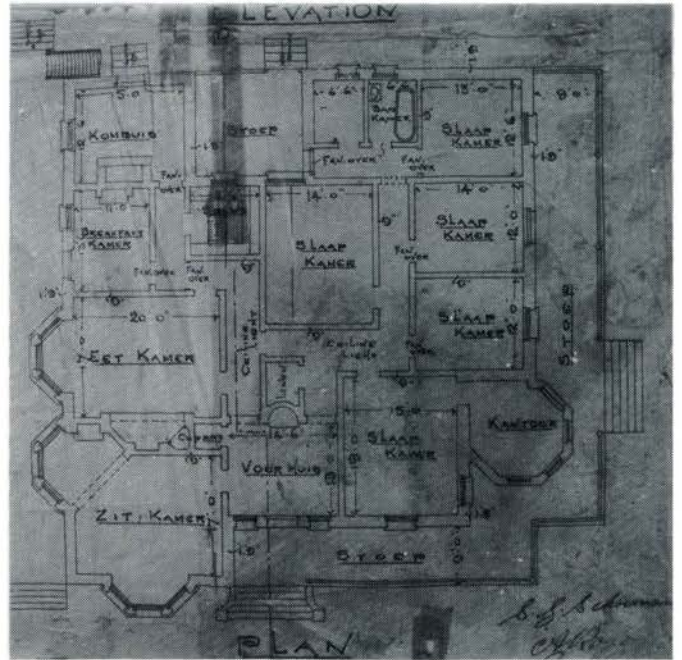
ditions were added to the rear of the house it has lost very little of its glamour.

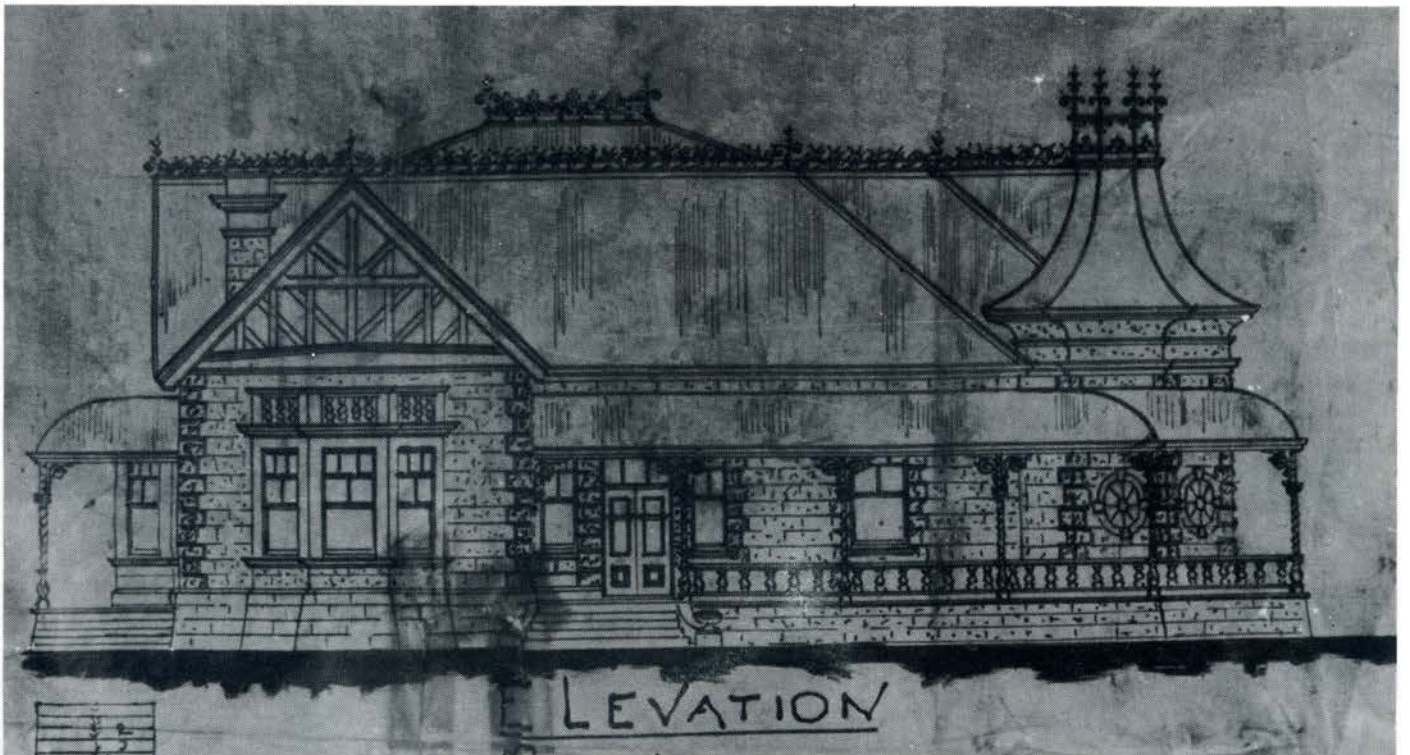
Front elevation of Schoeman's House

Schoeman's House now experimental farm of Agricultural Technical Services

Plan of Mr. S.G. Schoeman's House

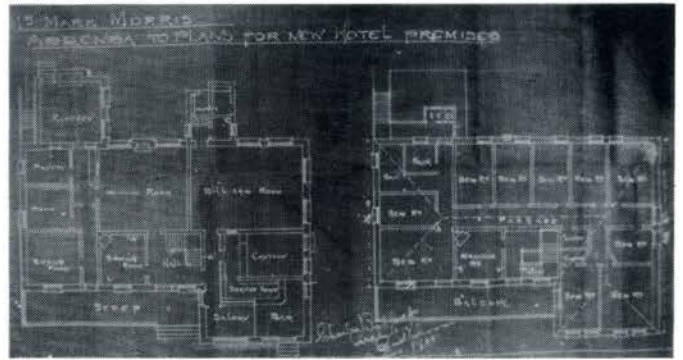
Front elevation of Mr. S.G. Schoeman's House, now experimental farm

15. MARK MORRIS'S CRITERION HOTEL, JUNE 1908

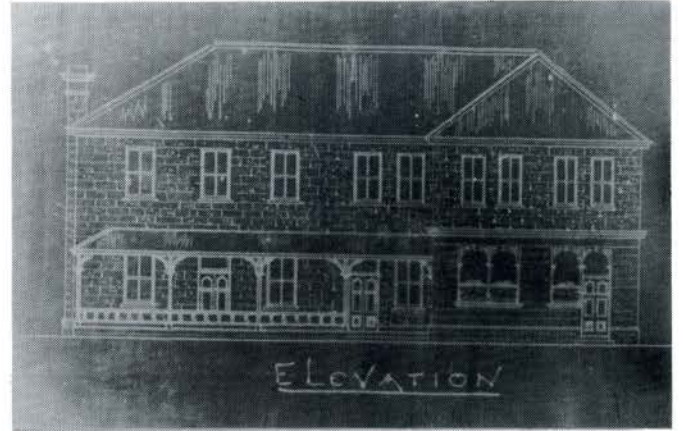
Mr Mark Morris, a canteen owner asked Mr Bullock in 1907 to design a double-storey hotel to be built on erf 137 in Upper High Street. The proposed plans were cancelled and in June 1908 new plans were designed by C. Bullock.³⁸ The ceilings of the dining, billiard, smoking and sitting rooms are fitted with embossed papier mâché ceilings. Alterations and additions were made to the hotel after the designs of Messrs. Simpson & Bridgman in the years 1910 and 1920 and at present.

The Criterion Hotel. A new balcony and other alterations were added to the original building.

Plan of ground and top storey, Mark Morris's Hotel 1908

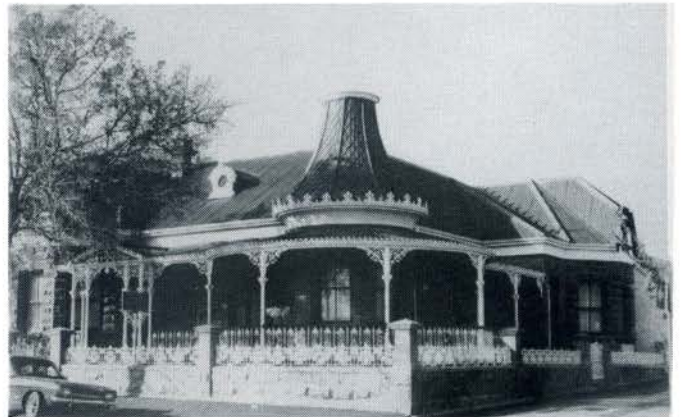

Front elevation of original plans for Mark Morris's Hotel 1908.

16. JOHN LE ROUX'S TOWN HOUSE (C.P. NEL MUSEUM) AUGUST 1908.

In 1904 Mr J.H.J. le Roux of the farm, Barkenskraal, purchased the property, part of plot 186 in High Street from Mr John Polson a wagon builder and blacksmith.³⁶

Mr John le Roux asked Mr Charles Bullock to design his town house³⁷. The building was of typical Bullock design in the Art Nouveau style and built of local sandstone by Rogers Bros. The dado in the hall is of pressed ironplate in the eclectic style³⁸. The ceilings of the sitting, dining and bedrooms are of pressed papier mâché. An outstanding feature of the house is the beautiful stained glass of the front and the corridor doorsides and windows. A stone wall set with Art Nouveau iron railings surrounds the garden. In 1979 the owner of the house wished to sell the property. The Board of Trustees of the C.P. Nel Museum decided to buy this beautiful piece of typical Oudtshoorn architecture of the ostrich feather boom period 1900 - 1914. In 1980 the C.P. Nel Museum Town house was declared a National Monument.

Front and side elevation of C.P. Nel Museum Town House (J. Le Roux)

TENDERS

TENDERS are invited for the erection of new premises in High Street, Oudtshoorn, for JOHN LE ROUX, Esq.

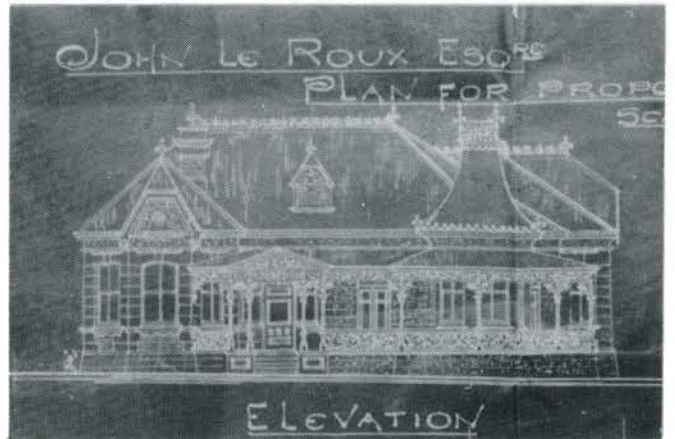
Plans and specifications may be seen at the office of the Architect.

Tenders to be delivered at the office of the undersigned on or before 11 a.m., on **Thursday, the 17th inst.**

The lowest or any will not necessarily be accepted.

CHARLES BULLOCK,
Architect,
Church Chambers,
Oudtshoorn.

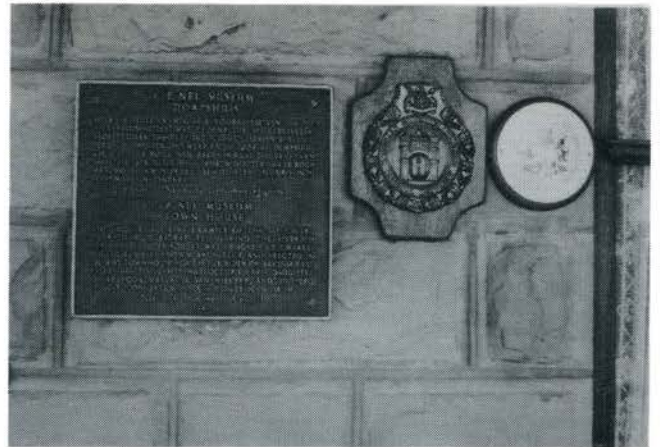
**ADVERTISEMENT
OUDTSHOORN
COURANT**

Plan of front elevation

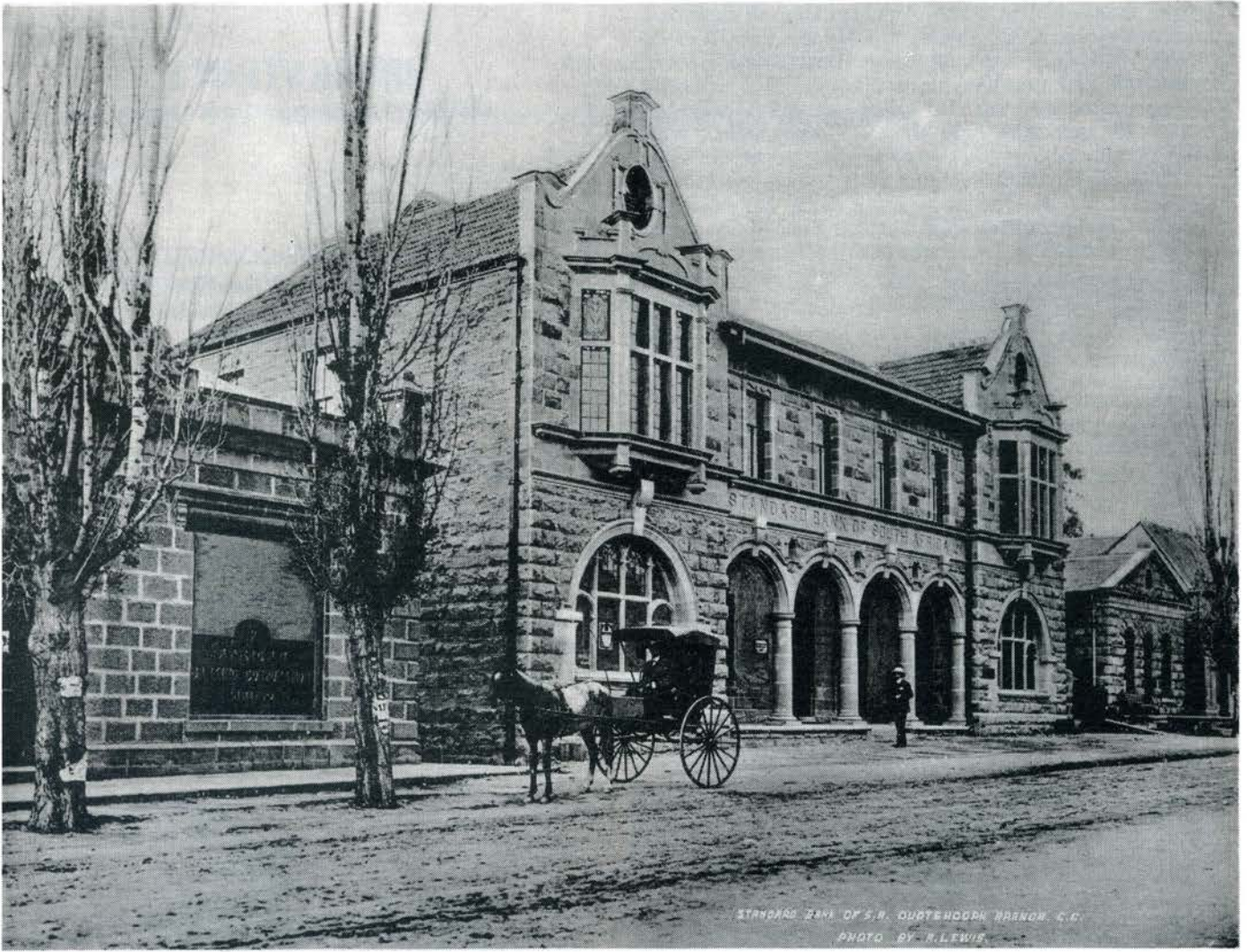

Section of circular verandah and steep of Le Roux House

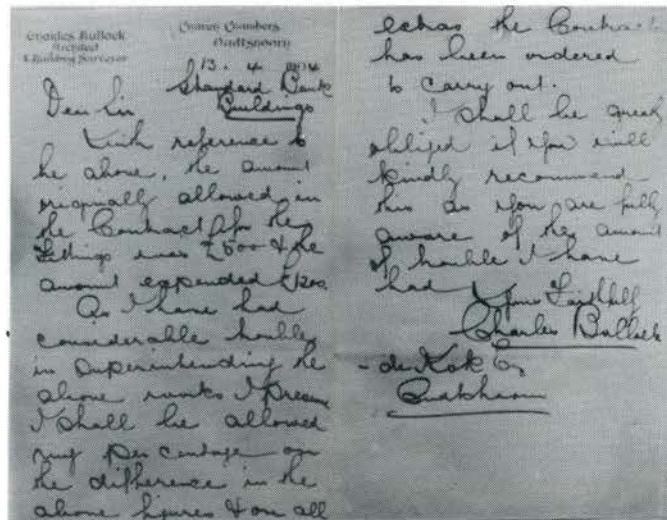
National Monument Plaque C.P. Nel Museum Town House (J. Le Roux)

17. STANDARD BANK 1904 SUPERVISION BY BULLOCK

By the end of 1902 the directors of the Standard Bank of S.A. decided to build a new Standard Bank building in Church Street in Oudtshoorn. Plans for a new building in the Art Nouveau style, by A.H.W. Reid, a firm of Cape Town were accepted by the Bank directors. The firm had recently completed new irrigation canals for the Oudtshoorn Divisional Council.³⁹ The Reid Brothers appointed

Mr McCubbin, an architect, as Clerk of Works.⁴⁰ In June 1903 Mr McCubbin was recalled to Cape Town and Mr Charles Bullock was asked to take over his duties.⁴¹ The tender for the erection of the bank building was given to H.W. Pickard, an Oudtshoorn firm. The new Standard Bank building was inaugurated on the 10th May 1904⁴²

Letter from C. Bullock on the Standard Bank Building

SUMMARY

Very little is known about Charles Bullock's private life. He was a member of St. Judes Anglican Church choir and church procession in the 1890s⁴³ During the Boer War he served as a N.C.O. in the Oudtshoorn Town Guard. He was married and had two daughters, Nancy and Marjorie.⁴⁴ When he started his career as private architect in Oudtshoorn in 1903 there were only Mr. J.T. Cooper and G. Wallis (snr.), both well over sixty years of age, to compete with. Mr Bullock died in Oudtshoorn on 24th August, 1909 at the house of Mr. James Thomas.⁴⁵ Early death has certainly prevented Charles Bullock from becoming one of South Africa's great architects. Never-the-less there are today two National Monuments, the C.P. Nel Museum and C.P. Nel Museum Town House to commemorate the work of a great Architect.

Note:

There are still a few buildings probably designed by Bullock in the Southern Cape. It is however very difficult definitely to ascribe these to Bullock as proof of their authenticity is scanty; they are therefore not accounted for in this survey.

FOOTNOTES:

1. Oudtshoorn Courant 3/1/1915 and 8/1909 Death Notice 3221 Cape Archives Mooc 6/9/ 626322.
2. Oudtshoorn Courant 16/1/1903 C.P. NEL MUSEUM.
3. Receipt for hire of office in the Church Chambers 7/4/1904 Reference Arch/Bvl 1.
4. Oudtshoorn Courant 1903 - 1909 and Oudtshoorn Courant 26/8/1909.
5. Letter dated 3/11/1903 from Mr Olivier to Manager, Standard Bank authorising him to pay Mr C. Bullock Arch Bul 1/ The building contractor Mr J.T. Cooper (See Restorica no. 8 pp 30 - 32)
6. Victorian Buildings in South Africa D. Picton - Seymour pp. 153 - 164.
7. Oudtshoorn Municipality Valuation registers 1907 vol 1 + 11.
8. Oudtshoorn Courant 27/4/1903, 11/12/1903 and 26/8/1909.
9. Victorian Buildings in S.A. D. Picton - Seymour pp 155. Copper plate fitted to front gate with inscription "Gottlandhouse A.D. 1903."
10. Oudtshoorn Courant 27/4/1903, and Municipal Town Council 24/2/1904.
11. Victorian Buildings in S.A. D. Picton - Seymour pp. 155, 157.
12. Municipality Valuation 1907 Vol 1 + 2.
13. Die Opleidingskollege, Oudtshoorn, 'n Geskiedkundige oorsig, Fees-bundel 1915 - 1965 pp. 25.
14. Letter from P.W.D. in C.P. Nel Museum's Record Room.
15. Museum Society George Bulletin no. 10 Groot Doorn River. Almanac 1907 C.P. Nel Museum.
16. Oudtshoorn Courant 8/5/1904. Tender for erection of building.
17. Personal Communication by Mr A. Strydom, Curator, George Museum.
18. Oudtshoorn Courant 11/8/1905.
19. Het Zuid-Western 1/2/1906.
20. History of the Boys' High file C.P. Nel Museum Record room.
21. Oudtshoorn Courant 19/8/1905.
22. Oudtshoorn Courant 11/4/1907.
23. Water prints of designs by Vixseboxse in C.P. Nel Museum.
24. Oudtshoorn Courant 30/10/1905 and letter of the late M. Dekenah, Curator Africana Museum, Riversdale.
28. Oudtshoorn Courant 29/3/1906.
29. Oudtshoorn Courant 9/9/1907.
30. Original design on display in C.P. Nel Museum. See S. Schoeman in Survey.
31. Oudtshoorn Courant 27/4/1903. New buildings in Oudtshoorn .
32. Oudtshoorn Courant 7/11/1907. Waterprints of original design plan C.P. Nel Museum.
33. Waterprints of original design C.P. Nel Museum.
34. Original plan for design on display C.P. Nel Museum.
35. Design plans 1907/1908 C.P. Nel Museum.
36. Copy. Deeds Registrar Office Cape Town, C.P. Nel Museum, Ref. W/M 20.
37. Oudtshoorn Courant 10/9/1908. Tender.
38. Waterprints of the original plans, C.P. Nel Museum. Restorica no. 8 C.P. Nel Museum Town House, Oudtshoorn.
39. Oudtshoorn Courant 22/10/1902.
40. Documents C.P. Nel Museum, Standard Bank file B/K 1/3.
41. Standard Bank file B/K 1/2 Correspondence Between C. Bullock and Reid Bros.
42. Oudtshoorn Courant 11/5/1904.
43. Photo, C.P. Nel Museum.
44. Oudtshoorn Courant 10/4/1906.
45. Death Certificate 3221, Cape Archives.
46. Ibid.

INTERSTRUCT

International Switzerland-Kuwait Constr. Ltd.

ARCHITECTURE-COMPETITION FOR IDEA AND CONSTRUCTION 7 PROJECTS IN NIGERIA/AFRICA

1. Hospital (480 beds)
2. Hotel (700 beds)
3. Playing / recreation ground
4. Two buildings for administration and insurance comp.
5. 320 one-/two-family houses
6. Two schools, infant-school
7. Manufacturing plant (ca. 35.000 m²)

For each of these projects we make an architecture-competition.

PRIZES: (US \$)

proj	1.pr.	2.pr.	3.pr.	purchase
1.	35.000,-	25.000,-	15.000,-	15.000,-
2.	35.000,-	25.000,-	15.000,-	15.000,-
3.	25.000,-	18.000,-	10.000,-	10.000,-
4.	25.000,-	18.000,-	10.000,-	10.000,-
5.	30.000,-	20.000,-	12.000,-	12.000,-
6.	35.000,-	25.000,-	15.000,-	15.000,-
7.	25.000,-	18.000,-	10.000,-	10.000,-

Participation is possible for all architects and engineers.- International jury.- The documents for the competition (individual projects possible) must be demanded mx. to 30.07.1982.- colloquium: 31.08.1982 - delivery of the documents: 31.12.1982 - costs for the documents: R20 for cash (all project together: 6 x R20 for cash).

Please order the documents by sending a letter with the costs in banknote(s) at:

INTERSTRUCT

H. Helmuth Mathern
Bungalowpark 36

D - 4797 SCHLANGEN 3
(West Germany)

Gedenktekens in verband met Suid-Afrika in die Buiteland II

Die Monument vir President M.T. Steyn - 'n onuitgevoerde opdrag

- C. de Jong

Die bekende Nederlandse beeldhouer, Joseph Mendes da Costa, (1863-1939), het van die welvarende egpaar Kröller-Müller, as eienaars van die natuur- en kultuurpark, "De Hoge Veluwe", opdrag ontvang om ná voltooiing van die beeld van Christiaan de Wet – sy meesterwerk – ook 'n beeld van 'n tweede groot Afrikaner te maak, te wete president M.T. Steyn. Da Costa het 'n neiging tot stilering getoon wat by die De Wet beeld duidelik is maar hy het dit tog as 'n portret van die Boeregeneraal bedoel. (Sien Restorica 10, p 21.)

Da Costa was blykbaar nie entoesiasies om ook 'n portret van Steyn te beeldhou nie. 'n Moontlike oorsaak hiervoor mag wees die onthulling van die tradisionele standbeeld in 1922 van Steyn te Deventer wat deur Toon Dupuis gehou is.

Volgens een waarnemer was Da Costa se uitgangspunt met sy standbeeld die volgende: "Niet hoe Steyn er uitzag, maar hoe hij was en welke innerlijke krachten Steyn, een

advocaat en staatsman, leider van het Afrikaansche volk, tot een openbaar voorbeeld van het nageslacht hadden gemaakt." Die beeld wat uit sy hande gekom het, was dan ook nie 'n beeltenis van die President nie maar 'n uitbeelding van 'n Oosterse wyse en priester. Da Costa was blykbaar soos baie van sy tydgenote, beïnvloed deur die Japanse kuns. Sy werk toon die fel, amper demoniese trekke van Middeleeuse, Japanse beelde.

Die opdraggewers was waarskynlik teleurgestel en het die werk tereg nie in die wye, oop ruimte geplaas nie – soos met De Wet se beeld gedoen is – maar in die geslote ruimte in die binneplaas van die museumgebou. Da Costa se boeiende beeld is dan ook spoedig nie meer die Steyn-gedenkteken genoem nie, dog kortweg die "Raadsman." Tans weet die meeste mense nie meer dat dié beeld bedoel was om pres. Steyn te gedenk nie.

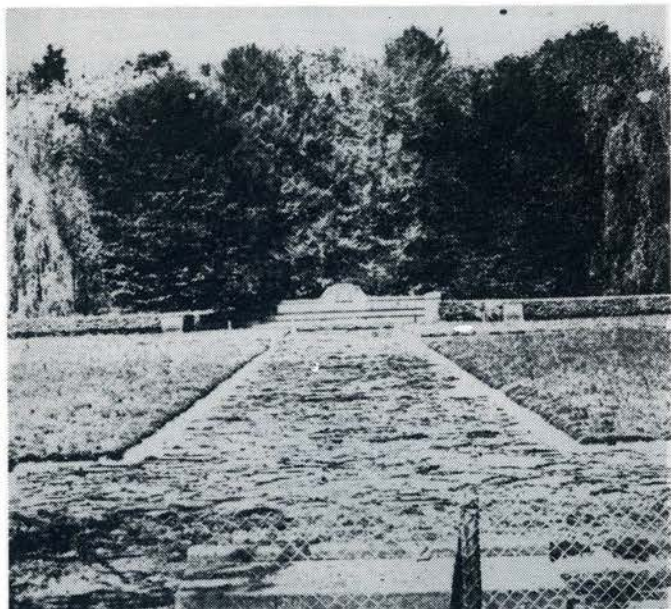
Beeld van J. Mendes Da Costa in die binneplaas van die beeldende kunsmuseum in "De Hoge Veluwe", ter nagedagtenis van president M.T. Steyn (Foto: Nasionale Park, "De Hoge Veluwe".)

Gedenkteken vir Pres. M.T. Steyn in Deventer (Foto: Transvaalse Argiefbewaarplek)

Die President-Steynbank op “De Hoge Veluwe”

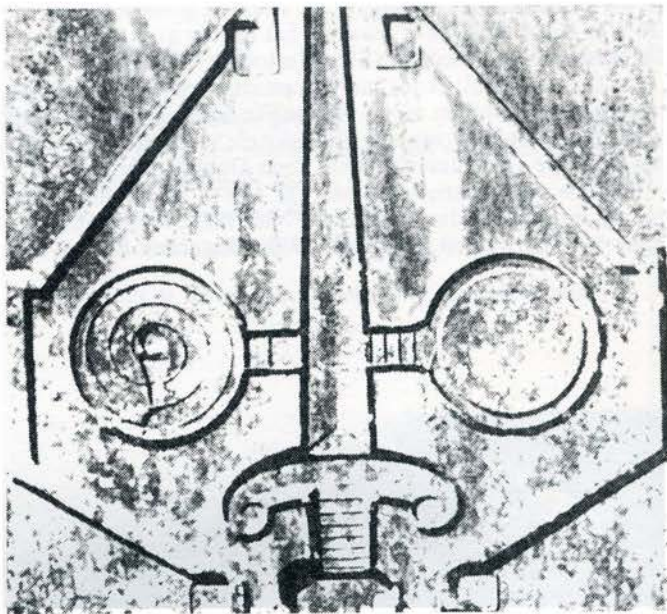
Die stigters van die Nasionale Park “de Hoge Veluwe”, die heer en mevrou Kröller-Müller, was oortuigend pro-Boer. Mnr. Kröller was ’n groot skeepreder in Rotterdam en was verantwoordelik vir die vervoer van president Kruger se stoflike oorskot per stoomskip “Batavier” uit Rotterdam na Kaapstad. Na die egpaar se opdrag aan die beeldhouer Mendes da Costa om ’n standbeeld van Christiaan de Wet te maak en dit in ’n wye sandvlakte geplaas is, het hulle aan die Belgiese boukundige, prof. Henri van de Velde opdrag gegee om ’n President-Steynbank aan te lê om dié Afrikanerheld te eer. Da Costa het hul opdrag om ’n beeld van Steyn te maak, onbevredigend uitgevoer, maar die egpaar Kröller-Müller en Van de Velde het vir hierdie gemis ruimskoots vergoed. Die Steynpark is belê met leiklip in die vorm van ’n plattegrond van ’n kruiskerk wat herinner aan Steyn se Godsgeloof. Teenoor die kruis staan die President-Steynbank, ’n groot sitbank om uit te rus en te besin.

Die President Steynbank in de Hoge Veluwe.
Bron: R. Sniijders: De Hoge Veluwe, Nationaal Park, p. 147.

Rein Sniijders, skrywer van *De Hoge Veluwe, Nationaal Park* (Aalten, datum onvermeld) skryf op p.146: “In de bank is een merkwaardige ornament aangebracht met drie tekens. Die stellen voor: een vergrootglas, een barometer en een zwaard. Daarmee heeft prof. van de Velde de eigenschappen van Steyn, zoals mevrouw Kröller die zag, gesymboliseerd. Zo is het vergrootglas het zinnebeeld van het goed en zuiver waarnemen, de barometer voor het in acht nemen van de omstandigheden en het zwaard om ten slotte de knoop door te hakken.”

Ek stem hiermee saam behalwe met die siening in verband met die swaard. Sniijders het vermoedelik aan die beeldhouwerk van Tauri op de Hoge Veluwe (p. 128 in sy boek) gedink; dit stel ’n Gordiaanse knoop voor. Ek is van mening dat die swaard in die eerste plek Steyn as regsgeleerde simboliseer.

Simboliese tekens op die President Steynbank, nl. ’n swaard, vergrootglas en barometer.
Bron: R. Sniijders: De Hoge Veluwe, Nationaal Park, p. 146.

President Steyn in Deventer

In Nederland staan ’n standbeeld vir President M.T. Steyn op die Stasiëplein te Deventer. In hierdie stad het hy saam met sy landgenoot, Henry Bernard Isaac Vels (gebore in Fauresmith op 2 Januarie 1858), in 1877-79 studeer – nie aan die bekende gimnasium nie, maar by privaatdosente. Hulle het hulle aldus voorberei vir die akademiese studie in Brittanje en Steyn het mettertyd in London as regsgeleerde gegradueer.

Vriende van Suid-Afrika in Deventer het kort na sy dood die “Comitee voor het president Steyn-monument” gestig en geld in Nederland en Suid-Afrika ingesamel. Die Haagse beeldhouer, Toon Dupuis, het ’n beeld gemaak van Steyn in die oorlogsveld met bandelier en mauser, staande op ’n koppie. Sy regterhand rus op ’n geopende Bybel. Dit is op 6 Julie 1922 deur Steyn se dogter onthul. By die onthulling en die daaropvolgende kerkdiens is toesprake gehou deur die Minister van Landbou, Handel en Nywerheid, H.A. van Ijsselstein, dr. H.P.N. Muller, Nederlandse gesant te Boekarest en voormalige konsul van die Oranje-Vrystaat, die burgemeester van Deventer, Jhr. Mr. T.A.M.A. van Buwalda van Eysinga, wat die beeld namens die stadsraad aanvaar het, dr. H.E. Houck wat Steyn se lewe geskets het en prof. J.W. Pont, voorsitter van die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging te Amsterdam.

Die “Deventer Courant” van 7 Julie 1922 bevat ’n uitvoerige verslag van die plegtigheid. Dupuis se beeld is tradisioneel maar statig en waardig.

Op die klip waarop die President staan, is geskryf:
Aan President Steyn
Het Nederlandsche volk

Op die onderste klip is die wapenskild van die Oranje-Vrystaat met daarop die woord VRIJHEID en daaronder ORANJE. Op die wapenskild staan ’n (oranje-) boom wat heraldies regs skape en links ’n leeu, daaronder ’n voortrekkerwa; dit alles in ’n ronde medaljon op ’n wapenskild met drie poshoringe.

Regs op die klip is die volgende woorde:
Geen offer heeft hij geschuwd
voor zijn volk
Voor de trouw aan
Lands woord
Voor onafhankelijkheid
recht en taal
Hij was een eer
voor onzen stam

The Poswohl Synagogue

Hymie Amoils

The Poswohl Synagogue viewed from the front.

Historical background

Religious Freedom. The factor that most strongly attracted Jewish immigrants to South Africa is undoubtedly the freedom of worship which has existed since the beginning of the nineteenth century, and which is one of the cornerstones of the nation. No more compelling evidence of religious toleration could be found than in the historic triangle of Randjeslaagte, on which the mining village of Johannesburg was laid out in 1886. Within this small area were established churches of almost every known denomination of Christianity, synagogues and mosques. Although the early settlers of the Witwatersrand came primarily to make their fortunes, they brought with them their religious backgrounds, and found that they could practise their religions in complete freedom. President Paul Kruger, a devoutly religious man, respected religious feeling amongst the people he governed, and protected their freedom of worship. He personally, in 1892, opened the Park Synagogue in De Villiers Street. That tolerance remains in force to this day, and is evident in the fact that the Johannesburg Municipality makes no charge for rates and taxes for buildings erected for the purpose of religious worship. This explains why, in the central business district of Johannesburg, in the city's prime rate area, churches, synagogues and mosques still stand, and are still in use.

Jewish Settlement in South Africa. After the establishment of religious freedom early in the nineteenth century, a small but steady flow of Jewish families emigrated to South Africa. The discovery of diamonds, and later of gold, stimulated a larger flow of immigration, but it swelled considerably after the Russian pogroms in the early 1880s. From 1880 to 1910, thousands of Eastern European Jews immigrated to South Africa. They came from various parts of Russia, Poland and Rumania, but the overwhelming majority came from Lithuania, a small country bordering on what is now East Germany. The character of the South African Jewish community altered considerably as a result of this influx.

The Jewish immigrants added materially to the economic advancement of this country, and played their part in cultural and civic life wherever they settled. In the Witwatersrand, which is the commercial heart of the country, they played a vital part. The *ENCYCLOPEDIA JUDAICA* records:

Jews have been prominent in Johannesburg life from its earliest days. They were among the leaders of the gold-mining industry, and helped build up the city into South Africa's commercial, industrial and financial centre. Prominent among the Jewish "Randlords" were the colourful Barney Barnato, Solly Joel and Sammy Marks.

The Witwatersrand area, with Johannesburg at its centre, is so to speak, the "Texas" of South Africa: everything here is bigger than elsewhere in the country. Correspondingly, the influence of the Johannesburg centre on the rest of the country is very great. The part played by the Poswohl community in Johannesburg should therefore be seen in this context.

Jewish Religious Life. In the year 1841, seventeen adult male Jews assembled for religious worship at Helmsley Place, Cape Town, the home of Benjamin Norden, to observe the High Festival. They constituted the first Hebrew Congregation in South Africa. The formation of this congregation was followed by others at Grahamstown, Port Elizabeth and Kimberley, and later in Durban, Pretoria, Bloemfontein and elsewhere.

These early pioneers showed a remarkable determination to build centres of communal life, however primitive, in order to preserve their Judaism. A visit to the Diaspora Museum at the University of Tel Aviv in Israel reveals the universal tendency of Jews who have settled in a foreign country to re-group, and to establish their own cultural and religious centres, wherever they happen to be. The formation of a community centre is their first concern, stemming from a desire to retain their identity, to perpetuate their Jewish heritage, and most importantly, to fulfil their religious duties. Jewish communities for two thousand years, and even longer, have persisted in doing this through every possible difficulty. The pattern of development followed by the immigrant Jewish communities in South Africa was typical. Newcomers would gravitate towards a nucleus; either a family group, or people who had come from the same village or town in Europe. Jewish law stipulates that ten adult males must gather together in order that a religious service can be held. This requirement obviously makes it necessary for communities to be organised for religious observances. If there were no formal meeting-places, as happened in the early days of settlement, then people would gather at private homes. The growth of the group would make it necessary for a communal place of worship to be created. This is how most synagogues were established.

Where the nucleus of Jews was a small one, people were drawn together simply by virtue of the fact that they were Jews. If the group became larger, then people tended to split into smaller groups along the lines of common background – immigrants from the same village tending to gravitate towards one another. In this way the Poswohl community in Johannesburg was formed.

In early Johannesburg, Jewish religious life was dominated by three congregations, all of whose synagogues were built within the historic Randjeslaagte triangle. The oldest was the President St. Synagogue, founded in 1888; the Park Synagogue adjacent to Park Station, was founded in 1891 and opened by President Kruger in 1892, and the Orthodox Hebrew Congregation in Fox St. was founded in 1892.

After the Anglo-Boer War, more congregations were formed, and new institutions came into existence in order to serve the expanding Jewish community. Apart from other areas, three more synagogues were built in the Randjeslaagte area. Of the total of six constructed in this area, only two remain: the Great Synagogue in Wolmarans St., built in 1913, which was brought into being by the amalgamation of the first three already mentioned, and the Poswohl Synagogue in Mooi

St., built in 1921. The latter is situated in the central Johannesburg business district, very close to the City Hall.

The Synagogue

Poswohl, a small Lithuanian village, was the home, some 150 years ago, of Rabbi Abraham Abseli, who became known as "the Poswohler Rabbi". Later he served as a Rabbi in Vilna, where his reputation as a scholar and sage brought to the village of his origin the only fame it seems to have acquired in Eastern Europe.

At the turn of the present century, some of the Jewish inhabitants of Poswohl emigrated to South Africa and settled in the eastern portion of what is now downtown Johannesburg – within the Randjeslaagte triangle. Records show that from 1912 the Poswohlers held religious services in private homes. By 1920, the community was in a position to purchase a piece of real estate in Mooi St., on which the building of a synagogue was begun in 1921. The foundation stone was laid by the late Mr. Abraham Beinashowitz in that year. This synagogue and its community flourished until after the Second World War, when the growth of this part of the city as a commercial centre, and also the growing prosperity of members of the community, brought about the gradual departure of families to the newer residential suburbs of the city. What was once a thriving residential area became semi-industrial, and gradually the synagogue lost its congregation. However, the building still stands in its original condition, and has never been deconsecrated.

The synagogue was a manifestation of the faith that these immigrants from Poswohl had in their new country, and a token of their trust in its religious tolerance. It embodies their commitment to South Africa. Unlike the Great Synagogue in Wolmarans St., it is not a grandiose building, since the members of this community were simple working people. It is a monument to the faith of the ordinary men and women who lived around it and made it the centre of their cultural and spiritual lives. It is a record of the pioneering years of Johannesburg, built before the rough-and-ready mining-camp era had come to an end.

This synagogue is also, incidentally, a memorial to a community that no longer exists. The Jews who remained in the village of Poswohl perished in the Holocaust during the Second World War. The Poswohl Synagogue in Johannesburg is believed to be the only memorial anywhere in the world to the Jews of Poswohl.

The immigrants from Poswohl, in forming their own congregation, wove their community into the fabric of Johannesburg life, but created their own distinct motif in its complex pattern. There are few, if any, examples elsewhere in the world of a synagogue such as this one, established by people from one small village in a city half-way across the world, still standing in its original condition, and habitable.

Architectural appreciation

The building, on a stand 50ft. by 50 ft., was designed by

S.V. Mann of Johannesburg in 1921. It is of brick, with a corrugated iron roof, and is surmounted by a dome, a rare architectural feature in Johannesburg today.

The contractor who built the synagogue was Mr K. Achber, a founder member of the synagogue. Neither he nor the architect had ever designed or constructed a dome before this, and Mr. Achber later said that he had many a sleepless night worrying about the building of that dome. In measuring up and drawing plans of the building recently, the architect concerned commented that the design was, to say the least, "unconventional".

The finely composed facade is an original interpretation of the Byzantine style, of which there are very few examples in Johannesburg (the Great Synagogue in Wolmarans St., being one example).

The plan form of the building, the position of the cantor's platform, the ark (in which the scrolls of the Law are housed) and the inclusion of a women's gallery, are typical arrangements for an orthodox synagogue.

The internal space is a pleasantly proportioned volume, with light entering through leaded-light windows. It is surmounted by a dome. The dome is twofold, having an inner and an outer component, with a space between the two. The structure of the dome is lightweight, consisting of timber trusses. The external covering is of thin metal sheeting. On top of this dome is a unique feature, a three-dimensional Star of David. It was constructed by Mr. M. S. Kavin, a plumber by trade and a founder member of the synagogue.

Much of the detailing of the building is noteworthy. The ark is decorated with finely moulded plasterwork, which is mostly in good original condition. The pressed-metal ceilings, cornices and the leaded-light windows are building components that are no longer manufactured.

Recent history

The Poswohl Synagogue owes its preservation to three families, descendants of Poswohlers, who maintained the building over the years following the departure of most of its congregation.

Mr. J. Beinashowitz, whose father laid the foundation stone, was responsible for keeping the building intact and in a reasonable state of repair for many years. His efforts were supported by the Miller and Segell families, who made financial contributions.

Mr. Joe Meyerson annually organised services in the Synagogue for the High Festivals, thus preserving the continuity of the synagogue as a religious centre and ensuring that it was never deconsecrated.

Mr. Hymie Amoils has, more recently, been responsible for extensive repairs and maintenance work to the fabric of the building. It was through his efforts that the building was brought to the attention of the National Monuments Council and accepted as a National Monument by them in 1981.

Edgars in Victoriaanse klee

(Aantekeninge oor die nuwe Edgars-winkel in Barberton)

– G. M. van der Waal, Sentrum vir Kuns-Historiese Navorsing, R.G.N.

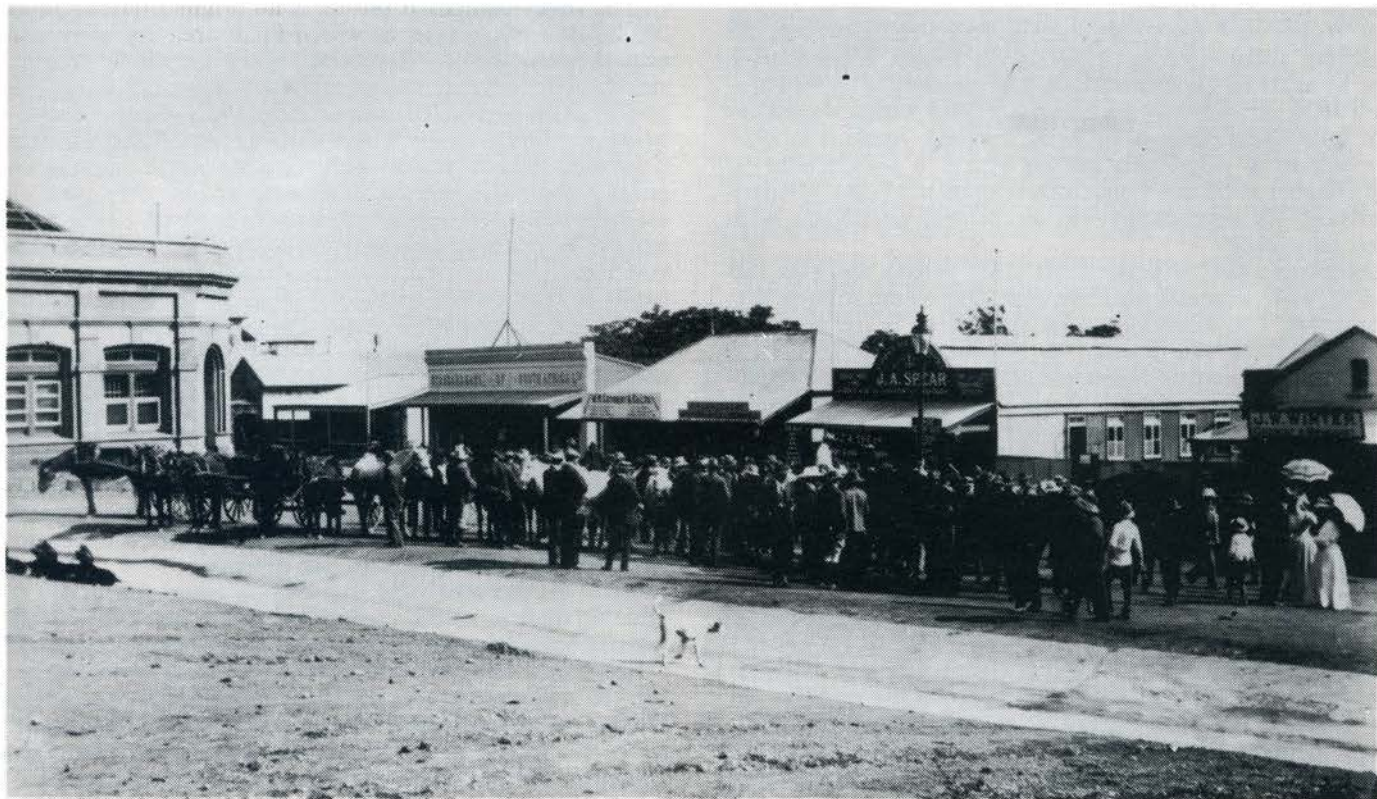

FOTO 1

Crownstraat en Markplein het die sosiale en handels-middelpunt van ou Barberton gevorm. Hier neem 'n menigte in spanning deel aan die gereelde vendusies van die afslaer J. A. Spear. Die voorlopers van die Edgars-gebou staan respektiewelik een en twee geboue verwyderd van Spear se Crown Auctionmart. Die gebou met die strak borswering was die Standard Bank. Die foto dateer uit omstreeks 1898 en is in die besit van die Barbertonse Museum.

Barberton het in sy historiese hart 'n Victoriaanse winkel bygekry. Met die oprigting van sy nuwe gebou in Crownstraat het Edgars Winkels nuwe betekenis aan die kern van die vroeëre Transvaalse El Dorado gegee. Op die plek waar twee onopvallende winkeltjies kort na die stigting van Barberton gebou is, het Edgars byna 'n eeu later 'n moderne winkel met 'n "historiese" fasade opgerig. Die strewe was om 'n visuele bydrae te lewer tot die bewaring van die historiese karakter van die straat en omgewing.

Die Edgars-winkel baan die weg vir nuwe belangstelling in die ryk en opwindende verlede van Barberton as myndorp. Die dorp is vroeg in 1884 gestig en het tot belangrike mynsentrum van die destydse Oos-Transvaal ontwikkel. Nog in dieselfde jaar het die eerste huise, kroë en winkels aan die voet van die bergreeks verskyn, in dieselfde deel waar die Edgars-winkel nou staan. Met die eerste nedersetting was daar geen sprake van stadsbeplanning nie - elke nuwe aankomeling het sy tent of hut bloot so gerieflik moontlik geplaas. So het die meeste bouwerk rondom die Markplein plaasgevind, wat min of meer in die middel van

die kamp op die hoogste gedeelte geleë was. Die plein was die fokuspunt van die handel en sosiale lewe, want daar het die vendusies plaasgevind, die optogte en die toesprake. Geen wonder dat die belangrikste winkels en kantore van mynmaatskappye daaromheen verrys het nie. So was die eerste tweeverdieping gebou in Transvaal buite Pretoria en Johannesburg, aan Barberton se Markplein geleë (ETC-gebou, 1887). Die belangrikste roetes deur Barberton het vanselfsprekend ook oor die plein gestrek. Aan die noordelike, laer kant van die plein het Crownstraat geloop, wat die delfareas en woongebiede oos en wes van die sentrum met mekaar verbind het. As gevolg van sy funksionele rol in die dorpsverkeer was Crownstraat ook getuie van etlike sosiale gebeurtenisse. Met die skilderagtige bergreeks in die agtergrond was die straat, mede om dié rede, die onderwerp van talle vroeë foto's, sodat dit die mees gefotografeerde straat in die dorp was!

Twee aangrensende enkelverdieping geboutjies was die voorlopers van die Edgars-winkel. Die geskiedenis en name wat aan die geboutjies verbind kan word, verryk die verlede van die perseel. Ongelukkig het die munisipale argiewe vernietig geraak met die brand van die stadshuis in die 1930-er jare, en is die gegewens dus nie volledig nie.

Die Edgars-winkel staan op twee erwe, of standplase soos dit in myndorpe heet, nrs. 1447 en 1448. Standplaa 1447 se geskiedenis kan teruggevoer word tot 1891 toe William

* Die artikel is die resultaat van kontraknavorsing vir Edgars Winkels (Edms) Bpk., deur die RGN se Sentrum vir Kunshistoriese Navorsing onderneem. Ten tye van die skryf van die artikel was die herbou van die winkel nog aan die gang. 'n Foto van die nuwe gebou sal in 'n later uitgawe van Restorica verskyn.

Wayne die huurpag van J. W. van Reenen en Thomas Robbins gekoop het. In die vroeë dae het die dorpsgrond aan die Zuid-Afrikaanse Republiek behoort, wat die standplase in huurpag uitgegee het, teen betaling van 'n sogenaamde "voorkeurreg" en maandelikse lisensiegeld. Die winkel met skilddak en veranda, wat Wayne op die erf gebou het, het haaks met die straat gelê. Blykbaar het dit goed met sy besigheid gegaan en het die Tweede Vryheidsoorlog hom nie ontwig nie. Na Uniewording in 1910 is 'n kommissie aangestel om die huurpagstelsel te ondersoek en aanbevelings te maak. As gevolg van die aanbeveling dat die huurpag na eiendomsreg oorgeskakel moes word waar moontlik, het Wayne op 4 Desember 1913 kaart en transport van die regering gekry. Tydens of net na die Eerste Wêreldoorlog het hy egter na Durban verhuis. Die eiendom is op 9 Februarie 1920 vir £420 aan die handelaar Said Assad, waarskynlik 'n Libanees (getroud in Sirië), verkoop. Assad is in 1957 oorlede en sy vrou Zahia het die winkel 'n dekade later op 30 Oktober 1968 aan Lonach Development (Edms.) Beperk verkoop, die maatskappy wat die perseel vir Edgars Winkels ontwikkel.

Standplaas 1448 se geskiedenis strek verder terug as dié van nr. 1447, naamlik tot 1886, twee jaar na die stigting van Barberton. Die huurpag op die standplaas is toe deur die Standard Bank van Goesner en Nissius gekoop. In die lig van die ooreenkomste tussen die geboutjie wat op die standplaas opgerig is en die Standard Bank-gebou uit dieselfde tyd in Pretoria, was die bank waarskynlik vir die oprigting van die gebou verantwoordelik. Net soos die gebou langs-aan, het die bouwerk ook met sy kort kant na die straat gelê. Dit het 'n lessenaardak gehad agter 'n strak borswering, met 'n veranda oor die sypaadjie. Ook die Standard Bank ontvang eiendomsreg op die grond, en wel op 13 Junie 1913. Vanaf 1920 wissel die eiendom vinnig van eienaar. Die Standard Bank verkoop die eiendom op 20 Desember 1920 aan Edward Marrayatt Grant vir £350. Grant het die bank in 'n winkel omskep, maar is enkele jare later oorlede. Sy weduwee Leda Vincent Grant verkoop die eiendom op 28 Januarie 1928 aan Vivian Eccleshall Bishton vir £500. Maar Bishton het ook maar kort daarvan geprofiteer. Hy verkoop die eiendom op 30 April 1932 vir £328 aan Said

Assad, wat 12 jaar vroeër die aangrensende winkel op standplaas 1447 bekom het. Assad het die inisiatief geneem om 'n visuele eenheid aan die twee winkels te gee ten einde te toon dat hulle albei onder sy bestuur was. Om dit te bereik, het hy die borswering van die winkel op standplaas 1448 verleng na die winkel langsaan. Die verandas het hy ook beter by mekaar laat aansluit. Dit was in hierdie toestand, wat dateer uit die vroeë dertigerjare dat die winkels in 1981 afgebreek is. Standplaas 1448 is op 30 September 1968 in die naam van Lonach Development (Edms) Beperk geregistreer.

Die huidige Edgars-winkel se straatfasade is gebaseer op die koloniale laat-Viktoriaanse dorpswinkel. Naas sy styl-eienskappe word dit gekenmerk deur 'n simpatieke aanpassing by die omgewing. Soos gebruiklik by winkels uit die laat-19e eeu, waarvan daar ook ander in Crownstraat staan, besit die Edgars-winkel 'n versierde borswering en veranda. Tipies Viktoriaans, is die borswering ingedeel in panele volgens 'n onderliggende roosterontwerp en bevat dit twee aksente in die vorm van klein geweltjies. Veral in dié opsig harmonieer dit met sy omgewing waarin daar etlike gewels voorkom. Ook is 'n veranda met versierde gietystersuile toegepas. Verandas was 'n tipies koloniale ontwikkeling. Dit het nie alleen beskutting aan uitgestalde koopware in die vertoonvensters gegee nie, maar het tewens 'n funksionele oorgang tussen die gebou en die straat gevorm en die sypaadjie is dus ook as 'n deel van die gebou ontwerp. Die sypaadjie word gevolglik 'n semi-publieke gebied waar handelsitems uitgestal kon word en sosiale verkeer kon plaasvind. So 'n oplossing vir voetgangersverkeer was 'n noodsaaklike ontwikkeling, aangesien strate swak of glad nie onderhou was nie en vanweë kuile en modderpoele onbegaanbaar was behalwe te perd of per ossewa.

Hopelik sal die voorbeeld wat Edgars gestel het in die respek vir tradisie en die opofferings wat gemaak is ter wille van die bewaring van die historiese en visuele karakter van die ou dorpskern, deur ander eienaars gevolg word. Barberton het 'n kleurvolle geskiedenis en aantreklike visuele eienskappe wat die potensiaal het van genotverskaffing aan en geestelike verryking van sy inwoners asook 'n bloeiende toeristebedryf.

FOTO 2
Die oudste gedeelte van Barberton vanaf die berg ten suide van die dorp in 1981. Die onreëlmatige uitleg van strate is duidelik waarneembaar.
Foto deur outeur.

FOTO 3
Crownstraat in oostelike rigting in 1981. Hierdie straat was die mees gefotografeerde toneel in Barberton.
Foto deur outeur.

Kalkbrandery tydens die Kompanjies-tydperk aan die Kaap

– Gawie Fagan, aangevul deur Rykie van Reenen

Die Kalksteen-oonde by Yzerfontein, naby Darling.
Foto: Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede.

Om kalk in *bouwerk* te gebruik, is om 'n siklus te begin wat die *sterkte* van die *swartskulp mossel*, of die kalksteen, aan jou *bouwerk* sal gee.

*Mens begin met kalksteen, kalsiumkarbonaat,
jy brand hom tot ongebluste kalk,
Kalsiumoksied, blus hom tot kalsiumhidroksied,
en laat die koolsuurgas in Gods vrye lug toe om dit weer
na Kalsiumkarbonaat te verander, presies waar ons begin
het!*

Om *sonder* kalk te probeer *bou*, is net so *laf* as om *sonder sout* te probeer *kook* en gedagtig hieraan het kommandeur Van Riebeeck reeds kort na sy aankoms aan die Kaap die galjot *Swarte Vos* na Robbeneiland gestuur om skulpe te haal vir kalkbrandery.

En 'n week later skryf hy in sy dagregister dat die *Swarte Vos* van Robbeneiland teruggekeer het met sy "Cleyn ruymptje vol schelpen hebbende". Hy stuur 8 man om brandhout te "Hacken ende halen voor de calckoven, en maecken voor de schelpen die 't galjot van 't Robben-eylandt hier gebracht heeft". Tóe al was die beskikbaarheid ook van brandhout 'n baie belangrike faktor wat die ligging en voortbestaan van kalkoonde bepaal het.

Teen die laaste helfte van September, die jaar ná Van Riebeeck se aankoms al, word hout vir 'n kalkbrandery opgestapel. Met "*dit cromme Caapsche hout*" gaan dit wel nie "*soo heel fatsoenlick*" nie, kla hy, "*echter hopen dat evenwel calk van te krijgen soo best kunnen*".

En op 1 Oktober 1653 is dit 'n groot oomblik as hy die eerste kalkbrandery aansteek: "*Heden hebben, vermits 't stille, bequame weder in ons eerst gestelde calckoven van schelpen (9 vadem in't rond wesende) den brant gestoochen, beginnende tegen den avont vrij hard te wayen, waarover al beduch bleven van geen goet succes, maar luckte noch al redelijck wel.*"

By Darling, natuurlik, was die ou kalkbranders bedug as die wind nie goed waai nie. Die somer-maande met die kwaai seëdoos was juis die kalkbrandmaande en die bek van die oond is met opset windkant toe gemaak sodat die oond lekker kon trek en die skulpe binne gloeiwarm gebrand het.

In elk geval, kommandeur Van Riebeeck het aangehou met sy kalkbrandery. Kort-kort in die Dagregister is daar verslag van reëlings om skulpe vir kalk te gaan haal. Ná die *Swarte* is die *Roode Vos* ingespan om skulpe op Robbeneiland te gaan haal. So ook die *Zee Ridder*, die *Velthoentje* en hul maats; en toe die *Bruidegom* eens te wurmggevreet word, is 'n groot hegte vaartuig van 50 voet kielsmaat aanmeekaargetimmer om "*met 't selve geduijrich blauwen schelffer-achtigen steenen en schulpen van't Robben eijlandt te kunnen laten halen*".

Die manne op Robbeneiland moes net woel om voor te bly, 'n Jaar of twee ná sy eerste kalkbrandery skryf die Kommandeur aan ene Adriaen van de Paver op Robbeneiland om ledigheid teen te werk moet elkeen van die manne daar elke dag vyf, ses sak skulp bymeekaarmaak en aandra na die strand by Sandbaai waar dit per galjot of ander geleentheid oorgebring kon word na die kalkoond wat hy hoop om binnekort gereed te hê. Dié kalkoond is toe ook gebou, aan die seekant van wat nou die Parade in Kaapstad is.

Maar daardie dae al is private onderneming ook aangemoedig. In Oktober 1672 het die meulenaar en stenemaker Willem Mosterd (bekend om Mosterd se Meul by Rondebosch) die kontrak gekry om teen 105 riksdalder per kalkbrand genoeg brandhout vir die groot oond te lewer. Hierdie reëling het blykbaar goed gedeug wat die hout aanbetref, maar aan skulpe was daar maar nog 'n tekort. Die volgende maand is sersant Callambach, wat vroeër superintendent op Robbeneiland was, in 'n oop skuit na die eiland gestuur om daar te gaan skulpe haal en te soek na kalkklip wat gebrand kon word.

In 1673 is 'n waterput naby die strand oorkant die Parade gegrawe om vars water byderhand te hê vir die blus van die kalk. Hulle het goeie, soet water gekry en dit was nie meer nodig om dit soos vroeër van die Amstel te gaan haal nie.

Afgesien van die Kompanjie se kalkbrandery was die burgers ook aan die skulpe brand vir kalk en in die Valsbaai-gebied het hulle dit teen 3 gulde per ton aan die Kompanjie verkoop. So word daar aangeteken dat manne in Oktober 1673 gestuur is om van die kalk met pakosse te gaan haal. Maar kalk is ook uit Valsbaai verskeep, en in 1676 het die *Kwartel* in Kaapstad aangekom met 'n vraag wat "deur 'n aantal vryburgers daar" gebrand is en wat die Kompanjie teen die vorige prys van 3 gulde per ton gekoop het.

Op 'n kaart van 1689 kan 'n mens inderdaad twee kalkoonde sien by Kalkoven Baai, net omtrent waar Kalkbaai vandag lê.

Ook die Weskus is verken met die oog op skulpneerslae vir kalkbrandery en die vermoede bestaan dat die huis by Bokbaai vroeër 'n Kompanjiespos was vir die insamel van skulpe.

Teen die einde van die 18de eeu het argitek Thibault ook aanbeveel dat skulpe versamel word by Saldanhaabaai waar die poshouer, ene Stofberg, vroeër kalk gebrand en teen buitensporige pryse verkoop het. Thibault het daarop gewys dat daar skulpafsettings van tot 2 meter dik by Saldanha is, en dan gee hy ook 'n onderwerp vir die *kalkoond* aan, wat volgens hom slegs omtrent 'n *kwart* van die hoeveelheid brandhout sou gebruik as die verkwistende oonde wat vroeër gebruik was.

Nou weet ons dat Van Riebeeck sy vroeë oond as 9 faam omtrek beskryf het – dit maak dit dus ongeveer 6 meter deursnit, en die grootte laat mens vermoed dat dit die soort oond was soos wat ons vandag naby Darling sien.

Die soort oond wat argitek Thibault egter aanbeveel het, was waarskynlik dié wat bo toegebou was deurdat die mure ingetrek is soos 'n omgekeerde treger, om 'n skoorsteen te vorm. Tot in my dae was daar nog 'n paar sulke oonde in die

skiereiland by Mowbray oor, en 'n Elliot-foto toon 'n soortgelyke oond by Klein Zoar, die huisie van Wolraad Woltemade by Milnerfontein.

In Robertson se wêreld vind ons nog 'n derde soort kalkoond, naamlik dié waar 'n silindervormige oond, 6 - 7 meter hoog, in 'n skuins wal uitgegrawe word. Die voorkant is opgebou met 'n steenmuur, en die bek van die oond was onder in die muur net soos by die oond naby Darling.

Die *bek* lei ook soos by Darling na 'n *sloot* of *sluis* in die boom van die oond (wat die Robertsonners 'n "poort" noem), en die ysters wat daarop gepak was, vorm die sogenaamde rooster. In daardie wêreld is gebreekte kalkklip gebrand. Hul brandhout was populier of bloekomstompe of, waar veld skoongemaak is, dalk taaibos of ysterhout.

Soos gesê, was hout amper net so 'n kwessie as skulpe vir so 'n kalkbrandery en naby Yzerfontein was die plase Delarey en Windhoek die houtwêreld.

Op Yzerfontein self was daar vroeër minstens twee kalkoonde: by Skaapeiland en by die Getypoeel. Albei is nou weg en het vroeër as die ander al in onbruik geraak miskien omdat hulle onlonend ver was om hout na toe aan te ry. Op Delarey was daar vier, vyf kalkoonde, onthou Gawie Steyn wat nou op Brakrivier in die distrik boer terwyl sy jonger broer Joubert op Delarey is. Gawie self het as jong boer en trouens nog tot 1963 self kalk gebrand in die eerste oonde wat nou gerestoureer is.

Dit was baie Saterdag se werk om swartmossels by die bokwavrage met "iesels" (muile!) na die oonde aan te ry, vertel hy. Die skulpbanke by die huidige Getypoeel was maklik te bereik, maar van Skaapeiland af moes die mosselskulpe streepsak op die rug met laagwater oor die klein sloep daar gedra word. In die week het die werksvolk dan al hout gemaak, meestal rooikrans of "mak Po' Jackson", maar soms is enorme knoetsse bloekomstomp met wortels en al ook op die oond gegooi.

Oond se pak was hele Saterdag se werk: bokant die poort kom 'n rooster van yster, daarop fynhout en die eerste laag brandhout, dan 'n laag van so dertig sak skulpe, dan weer brandhout, dan 'n dik laag skulp van so vyftig sak, dan weer hout, dan 'n laag van so 20 sak skulp . . . die hele oond is op die ou end amper twee meter hoog gepak.

Saterdag of Sondag-namiddag as die wind lekker opsteek, is die oond brandgesteek. Dit het Sondag nag deurgebrand, die hele Maandag, Maandagnag, en eers Dinsdag kon die manne nader staan vir die volgende fase. Teen daardie tyd was die twee voet dik klipmuur van die oond brandwarm en elke krieseltjie hout binne-in veras. So 'n oond kon so warm word, vertel Gawie Steyn, dat jou granietklip binne-in tot glas versmelt het. Die skulpe self het soos hout gebrand; die rook het 'n swart wolk gehang en jy kon dit ver ruik; "dat had 'n ruik ook!"

Nou is die skulpe nog steeds in skulpvorm, maar met so 'n rooierige skyn deur die mosselswart uitgewerk na die blushok eenkant. In dié klein langwerpige kraal vlak teen die oond is

die verbrande skulpe papnat gegooi, nes mens dagha maak. As dit gebeur het, het die skulpgruis opgebruik "soos sjerbet" en van voor af sis-warm geword. Die man wat sy hand in daardie hoop steek, het blare gebrand daar uitgekome, en wie nie versigtig was met kaal voete nie, het dit ook behoorlik ontgeld. Ook jou skoene kon jy daar verrinneweer.

In 'n minuut of tien, vyftien het die hele hoop skulpe dan tot fyn wit kalk verpoeier waarvan die groter stukkie skulpgruis net uitgesif moes word.

En dit was lanternwerk, vir die na-nag as die wind bietjie gaan lê – want so 'n kalkstof kon jou ongemaklik brand as jy in die son staan en sweet; buitendien had jou oë dan ook minder las van die verblindende wit.

Die sif, wat aan 'n balk tussen twee mikpale gehang het – soos nou nog langs die gerestoureerde oondjies te sien is – het in elk geval 'n lang steel gehad of is met toue gewerk sodat 'n mens 'n bietjie uit die fyn, verraderlike kalkstof kon wegstaan.

Nee, kalkbrand was harde werk. "Deesdae se volk wil dit nie meer doen nie," sê mnr. Steyn. Ook te verstane want dit is, met permissie gesê, 'n *wetter* van 'n werk. 'n Hoe? 'n Vabond van 'n werk. Uit 'n oond waarin 'n stuk of 120 sak skulp gegaan het, kon jy tussen 35 en 60 sak kalk te wagte wees – en daarvoor het jy R1,50 van die koöperasies op die dorp gekry, nog laas in die vyftiger-, sestigerjare.

Wanneer gebrande kalksteen gesif is, het klein korreltjies op die sif agtergebly wat "skulpies" genoem was. Hierdie skulpies is met 'n troffel teen die muur gegooi om 'n rowwe afwerking te gee – die oumense het gepraat van "skulpies gooi".

Dit wil voorkom asof die skulpkalk soos wat by Yzerfontein gebrand is van 'n beter gehalte was as die klipkalk. Met die navorsing van die Tulbaghrestourasie het ons gevind dat terwyl klipkalk vir die algemene messelwerk gebruik is, daar nitemin vir die fyn sierpleisterwerk van skulpkalk gebruik gemaak is.

Afgesien van die messel en afpleister, is die kalk natuurlik ook gebruik om die gebou buite netjies mee af te kalk, en selfs in die kleinhuisie het 'n blikkie kalk reggestaan om in die put gestrooi te word teen vlieë. Dit was, sê hulle, ook nuttig teen vlooië.

Die kalk het dus baie gebruike gehad! Van kalkwater vir 'n omgekrapte maag, tot om waatlemoenskille in te lê as jy konfynt maak!

Nou van sê 150 sakke skulp is omtrent 50 sak kalk verkry, en die groot kalkoonde waar kalkklip gebrand is, het 75 tot 300 sak kalk gelewer.

Maar die markprys was maar 'n halfkroon per 200 pond (d.w.s. 90 kg) sak, en waar die boere vroeër dae kalk gebrand het om hul verdienste aan te vul, is dit dus geen wonder nie dat met die *baie moeite* en *lae markprys* hierdie bedryf, wat vroeër gestrek het van die Weskus tot oos by Riversdal se wêreld, nou feitlik vergeet is.

Ek hoop dus *die oonde* op Delarey, vlakby Yzerfontein, sal help om *iets* van daardie *ou dae* by ons te hou.

Dr. Mary Cook and the Drostdy Museum --

A PERSONAL VIEW

C. Cochrane, Curator Drostdy Museum

Dr. Mary Alexander Baker Cook was born in Yorkshire on 4th August 1902. Her family was a most cultivated one, and her childhood in a home containing beautiful things created in her an intuitive appreciation of art and antiques. Her parents and grandparents must have encouraged perception and discernment in her at an early age: when only nine years old she bought (with money obtained from her grandmother) five beautiful and rare netsuke which were later admired as collector's pieces of great quality. Her relatives were collectors of bronzes, porcelain, glass, lace, etc., and one of them had excavated an ancient Roman villa in Britain. This environment must have contributed to what later manifested itself as her deep appreciation of cultural objects.

Rather unusually for a woman at the time, she qualified as a medical doctor. With characteristic resolution she once explained why she had done so: "Because one of my uncles said I couldn't!" There was more to her choice of profession than that, however. She felt the need to be of service, and practised full time as a doctor in the Transvaal until 1931. (Her interest in this field did not decline after this date. She remained very much a doctor, her bag at all times ready for an emergency. She discontinued medical practice completely in 1957 but remained a member of the British and South African Medical councils throughout her life.) In addition to her wide interests, she lectured in public health, and assisted with the training of nurses until 1949. She was extremely fond of children and served as chairman of the committee of a centre for coloured children.

Dr. Mary's arrival in South Africa was somewhat fortuitous. She had only recently married a young Anglican parson who was due to begin service as a missionary in China. Problems in that country prevented him from assuming duty there, and he accepted a position in Rustenburg, Transvaal, as an alternative.

During her stay in the Transvaal, Dr. Mary travelled as much as possible. Some of the private poems she wrote illustrate her penetrating interest in what she encountered. She had discovered the Western Cape during the Second World War, and must at once have been attracted by its beauty and sense of history. She became fascinated by Cape Dutch architecture and bought a very lovely house in Tulbagh's Church Street in 1943. It was called *Ballotina*, had been built in c.1815, and was much altered from its original appearance. Dr. Mary recognised its quality, and in a letter written only a year before she died, she reminisced: "The first morning after I arrived I went out for a stroll, and rounding the first corner I saw something like Venus rising out of a foam of iron verandas, modern bay windows, painted imitation brick (imitation Dutch renaissance) and other horriblenesses". After her husband died in 1957, she accepted a position at the South African Museum but throughout her years there and those she spent in Swellendam, she dreamt of retiring to *Ballotina* and of restoring it. The first occupant of the house had been the widow of Ds. Ballot, and she sometimes joked that she would continue the tradition!

Dr. Mary's interest in Cape Dutch buildings was so intense that she soon began to contribute articles on the subject to journals. Her indefatigable campaign for the conser-

vation of these historical buildings was acknowledged as early as the 1940's by the awards she began to receive, and which she continued to receive for the rest of her life. (These included awards from the Historical Monuments Commission, the Cape Tercentenary Foundation, the Simon van der Stel Foundation, the Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns and Stellenbosch University, as well as honorary citizenship of the town of Swellendam.) Her need to see Cape Dutch buildings was insatiable, and she travelled the roads of the Cape Province extensively. She recorded her observations in numerous notebooks, and consolidated them with inestimable hours of research in the Deeds Office and National Archives. The field was familiar to her since her father had been a barrister specialising in property cases. In another part of the letter from which already quoted, she wrote: "I was brought up with land-law - my father was one of only two men who were said to understand the old law of Copyhold . . . I did (as a girl) all the copying for my father's legal books. My mother called it 'and whereasing': she used to say to me, 'Come and do some and whereasing for your father!'" These studies culminated in her lengthy collaboration with Hans Fransen which resulted in publication of "Old Houses of the Cape" in 1965.

The Reverend Mr. Alexander Walter Cook and Dr. Mary on their wedding day, the 6th April, 1926.

She also published "The Cape Kitchen" in 1973. The architect Gabriel Fagan regards her as an important figure, and also as the last in the tradition of Alys Fane Trotter and Dorothea Fairbridge.

In 1964 Dr. Mary became curator of the Drostdy Museum in Swellendam. Although the museum had been established in 1939, it acquired professional staff and secured a more stable financial position only in 1963 when it became a member of the Cape Provincial Museum Service. She was thus the museum's first professional curator.

Dr. Mary's impact on the museum was astounding. Her predecessor, Mr. L. L. Tomlinson, deserves every credit for having assembled a superb collection of Cape Dutch furniture during the period 1939-1963 with the help of Mr. M. B. Reid. He was aware of the historical worth of the collection and of the magnificent buildings which housed it, but was naturally untrained in the display techniques of old house museums. Exhibits were not arranged to best advantage. Frequently, incompatibles were juxtaposed in settings sympathetic to neither. Dr. Mary painstakingly reorganised the displays by grouping exhibits more convincingly in a domestic setting and by eliminating irrelevant display material. She transformed an unco-ordinated collection into a display characterised by sound taste and the discipline of understatement, an achievement enhanced by her sense of colour and design.

She exercised to the full her encyclopaedic knowledge of furniture, silver, glass, textiles, history, customs, etc. By means of these interests and what she had absorbed from her parents and grandparents, she had acquired an instinctive feeling for period settings. It was this extraordinary overview of a period as a whole, coupled with an incredible eye for detail, that distinguished her as a pioneer South African cultural historian.

Her scholarly and authoritative approach was simultaneously applied to the Drostdy Museum buildings. She did not view them as a group of separate buildings but as a single, unified complex forming an 18th century country seat of justice. She ensured that the character of these buildings was meticulously preserved. If windows or doors had to be replaced, copies were made of the originals and not of later replacements. If the fabric of the walls had to be repaired, only the original type of material was permissible. This led to the development of a team of maintenance workers who use only traditional materials and techniques.

Dr. Mary's immense range of knowledge and capabilities is evident in her annual reports. They are marvellously detailed records of activities and concepts, frequently making exciting reading and always extremely interesting. Her intellect and competence are visible throughout, and they are written in a well-considered, simple, clear style, as witness in the following excerpt from her report for 1966: "Few owners realise that old buildings of aesthetic importance do not, morally speaking belong to them, in the sense that they are free to destroy them, either by demolition or neglect. Any object, fixed or movable, of cultural, historical, or aesthetic value belongs in a very real sense to future generations of South Africans. Whoever the present legal owner may be, he is only a temporary owner; morally speaking, he is a trustee. By neglect, by lethargy, by ignorance, by parsimoniousness, or from any selfish or selfseeking motive, he has no right to rob his (or other people's) descendants of the things that belonged to their ancestors." (pp. 21,22).

Dr. Mary was also something of a South African pioneer in her concept of the function of a cultural history museum. In her annual report for 1968 she wrote: "The old notion that the sphere of a museum should be limited to objects that can be collected together in one place is hopelessly out of date. The true scope of a cultural, or cultural-historical museum, is far wider. To hold a watchful eye over everything in its neighbourhood (and old buildings are only one of many such things) is most definitely and emphatically part of the duty of any properly-functioning historical museum. All the work of human hands, from the days of the

first settlement right up to the present, and regardless of whether or not it can be housed under a museum roof, is equally the concern of any cultural historical museum worth the name. Even human actions, usually regarded as the province of the pure historian, fall into the field of a cultural history museum, when those actions have an effect on objects." (pp. 24,25)

In accordance with this concept of a museum, Dr. Mary took a very real interest in the old buildings of Swellendam. She encouraged the owners of buildings in the town and on neighbouring farms. She advised them on maintenance matters and guided them in restoration projects. She conducted research into the history of these properties and knew a great number of them intimately. She crusaded tirelessly for their preservation, particularly when the new main road was built through Swellendam with such disastrous insensitivity. (At this time she struggled in vain with the authorities and private individuals to avert the tragic loss of so much of the historic town's visual beauty, and grieved deeply over the demolitions that followed.)

When Dr. Mary retired in 1974 she remained on the staff of the Drostdy Museum for a further year in an advisory capacity, a welcome arrangement made possible by the assistance of the Provincial Administration. During this year, her rôle was that of mentor, and she performed it with grace and dedication. After she had moved to Tulbagh, her interest in the Drostdy Museum did not decline and her unstinting assistance continued to be available whenever required.

In her last years, Dr. Mary became increasingly frail. Her physical condition belied her determination, and she became frustrated in her inability to complete her work at Ballotina. When she died on 2nd August 1981, the appearance of her home revealed that she had intended to achieve much more: her chandeliers and antique furniture had been dismantled for repair; exquisite silver and porcelain lay waiting to be arranged. That image is fitting: even in old age, Dr. Mary was not one to rest on her laurels.

Dr. Mary Cook in characteristic pose on scaffolding at the Burger House, Stellenbosch, 1957

(Photograph: Die Burger).

Briewe aan die Redakteur / Letters to the Editor

Regstelling

In die vorige uitgawe van *Restorica* is daar per abuis foutiewelik verwys na wyle dr. W. H. J. Punt se eggenote. Sy was inderdaad mej. Phyllis Emily Barry. Ons bied graag

ons verskoning aan vir enige verleentheid en ongerief wat in hierdie verband veroorsaak is.

Die Ou Presidensie

Prof. P. J. Nienaber, Voorsitter van die Stigting Ou Presidensie, skryf:

In *Restorica* 9 (bl. 28) het 'n artikel van my verskyn onder die titel *Die ou Presidensie word gerestoureer*. Dit is breed aangevoer, maar oorsigtelik, populêr-geskrewe en van beperkte lengte. Uiteraard kon daar nie in detail bespreking gevoer word oor die talle komplekse vrae en probleme rondom die restaurasie, oorspronklike meublement en hermeubilering nie. Daarom verwelkom ek dit dat prof. Leon Roodt, hoof van die Dept. Argitektuur van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat in *Restorica* 10 (bl. 53) 'n paar "regstellings" doen, wat my artikel juis in hierdie opsig aanvul. Prof. Roodt is daartoe die aangewese persoon, want hy is ook 'n lid van die Stigting Ou Presidensie, en die argitek vir die restourasie. Uit hoofde van hierdie verantwoordelikheid het hy uitgebreide navorsing oor al die verbandhoudende aspekte van die aangeleentheid onderneem. Dit is saamgevat in 'n reeks lywige verslae. Hierdie gesaghebbende studies het ek juis ruim gebruik by die skryf van my eie artikel – soos in die bronnelys aangetoon. 'n Ander bron wat ek gebruik het, is prof. J. J. Oberholster se standaardwerk *Die Historiese Monumente van Suid-Afrika*, soos insgelyks in die bronnelys vermeld.

Met waardering het ek nou kennis geneem van prof. Roodt se regstellings en verhelderende aanvulling. Ek het my artikel trouens vóór publikasie aan hom voorgelê, en met dank die aanbevelings wat hy tóé gedoen het, ingewerk. Maar soos dit met historiese navorsing gaan, kom daar steeds nuwe feite en nuwe insigte na vore: ons beeld van die verlede groei steeds.

Aangesien prof. Roodt 'n paar belangrike sake aangeroei het, het ek nou die geleentheid wat ek weens die beperkte lengte van my oorspronklike artikel nie gehad het nie, naamlik om enigsins meer gedetailleerde inligting te verstrek.

1. Die firma Lennox Canning en Goad was inderdaad in 1884 nog nie 'n Johannesburgse firma nie, soos prof. Oberholster op bl. 206 van sy genoemde werk vermeld. Dit is dus 'n onwetenskaplike stelling, onder invloed van die populêre spreekwyse.

Prof. Roodt haal in sy *Eerste Verslag* (bl. 12) die volgende aan uit die *Friender* van 17 Julie 1884: "De Heer Lennox Canning van die firma Goad & Canning, van Queenstown, de gelukkige mededingers voor de plannen van de Presidentswoning onder het motto 'Wijsheid, Kracht en Schoonheid' bracht deze stad Bloemfontein een bezoek." Hier word tereg gemeld dat die firma in 1884 nog in Queenstown gevestig was. (Op bl. 13 van dieselfde verslag skryf prof. Roodt dat daar in werklikheid min omtrent Canning bekend is: by die Royal Institute of British Architects, waarvan hy lid was van 1881 tot blykbaar 1886, kon hoogstens vasgestel word dat hy hom in 1884 in Queenstown gevestig het, en in 1886 in Bloemfontein. Hy is in 1895 oorlede.)

Op die foutiewe stelling in my artikel het mnr. B. L. Penzhorn van Posbus 33, Magalieskruin my reeds vroeër gewys. In 'n brief onder datum 2 Januarie 1982 herinner hy daaraan dat Johannesburg eers in 1886 tot stand gekom het. "Ek is dalk besig om hare te kloof", skryf hy, "maar as u enige verdere inligting het, sal ek dit graag wil hoor." Ek het dit nie as haarklowery beskou nie, en moete gedoen om die saak na te spoor. In my antwoord (NALN 69.51 van 7 Januarie 1982) het ek soos volg aan mnr. Penzhorn geskryf:

"Wat u opmerking in verband met die feite oor die Ou Presidensie betref, moet ek u gelyk gee. Die feit van die saak is dat die maatskappy Lennox Canning en Goad 'n Queenstownse firma was. Canning het egter in Bloemfontein kom woon terwyl hy aan die Ou Presidensie en die vierde Raadsaal gewerk het. Goad het hom later in Johannesburg gaan vestig . . ."

2. Die foto van 'n interieur wat by my artikel verskyn het (op bl. 29), skep ongelukkig wel 'n verkeerde indruk vanweë die misleidende onderskrif. Dit is inderdaad nie die interieur van die Ou Presidensie nie, soos prof. Roodt tereg sê. Die gedagte met dié foto was om 'n voorbeeld te gee van meubelstukke met Victoriaanse kenmerke. Het die onderskrif dit só gestel, sou daar minder beswaar teen die gebruik van die foto wees.

Die motivering vir die gebruik van dié foto spreek duidelik uit die volgende snit uit die eerste-handse mededeling van adv. Gladys Steyn, dogter van pres. M. T. Steyn (die laaste president wat die Presidensie bewoon het): "Die sitkamer sal jy sien was 'n groot kamer – in die een hoek was 'n groot 'bow-window' wat uitgebou was . . . In die middel van die kamer was daar 'n groot ronde bank . . . Ek onthou 'n ander stoel wat soos 'n 'S' was met mooi oortreksel . . . Ek herinner my dat dit 'n vol kamer was waar ons gemaklik kon sit – met 'n groot vuur." Op hierdie mededeling word in prof. Roodt se verslag soos volg toeliggend kommentaar gelewer: "Die groot ronde rusbank wat beskryf is, sowel as die 'S'-vormige sitplek, was tipies van die Victoriaanse meubels . . . Daar bestaan gelukkig ook een foto wat deur Mnr. Oberholster van die Nasionale Museum (Mnr. J. J. Oberholster, direkteur van die Nasionale Museum – P.J.N.) opgespoor is. Die vleuelklavier, asook die tipiese 'S'-bankie is duidelik sigbaar op die foto wat andersins dof vertoon. Die vertrekke van die Victoriaanse tydperk was besonder vol maar tog elegant en rustig."

Teen die agtergrond van bogenoemde, sal dit vir die leser duidelik wees waarom ek die betrokke foto, wat mooi skerp afgedruk het, as illustrasie gebruik het. Dit is nie die Ware Jakob nie, maar met die korrekte byskrif sou dit tog slaag as 'n voorbeeld.

Prof. Roodt se gespesifiseerde beskrywing van die eenvoud van muur en plafon word nietemin verwelkom om die duidelike beeld wat die leser aan die hand daarvan kan vorm.

3. In sy paragraaf oor die heersende boustyle van die Victoriaanse tydperk en die elemente daarvan soos dit in die argitektuur van die Ou Presidensie waargeneem kan word, lewer prof. Roodt 'n pragtige aanvulling tot my artikel. Die snit van my artikel wat hom met die verskillende style en enkele kenmerke besig hou, betrek sig in hoofsaak op die meublement (dit staan ook – op bls. 29 en 30 – onder dié opskrif). Dat prof. Roodt dit verder voer tot die gebou-argitektuur, is dus wesenlik nie 'n "regstelling" nie, maar 'n aanvulling wat ek op prys stel. Hy is daarvan 'n kenner, soos uit die betrokke paragraaf blyk.

4. Wat die meublement betref, brei prof. Roodt, liggewend en verhelderend uit op wat ek gesê het. Vir my artikel het ek in hierdie verband trouens uitsluitlik moes steun op prof. Roodt se *Vierde Verslag: Ameublement*. Dit is die gewigdraende dokument waarvolgens die herinrig van die

Ou Presidensie gedoen word. In die "Inleiding" (p. 1) word die doel van hierdie verslag só gestel: "Die doel van die vierde verslag is om riglyne neer te lê vir die binnenshuise meubilering van die Ou Presidensie aan die hand van navorsing oor die kulturele milieu van die laat Victoriaanse tydperk. Die aanbeveling sal vir die Stigting Ou Presidensie beskikbaar gestel word ten einde te verseker dat enige aanpoeke binne die terme van die opdrag van Restourasie val."

Besonder insiggewend is gedeeltes uit die inleiding tot die "Historiese agtergrond" (bl. 2 e.v.), en dan veral die beskrywing van "Meubels van die Victoriaanse era" (bl. 18-21). Uit laasgenoemde hoofstuk het ek die meeste van die inligting wat ek onder "Meublement" weergegee het, ontleen, sodat die opsomming in my artikel nie in stryd tree met die uitvoeriger beskrywing in die betrokke verslag nie. Die belangrike gevolgtrekkings wat prof. Roodt in sy regstelling beklemtoon, naamlik dat die meubels wat die Volksraad vir die gebou aangekoop het, beperk was tot enkele stukke, en dat die agtereenvolgende presidente die Presidensie telkens self met persoonlike stukke gemeubileer het, het ek sterk beklemtoon: hulle "het dit gemeubileer asof dit hulle eie private wonings was. Hulle het dit feitlik leeg ontvang, en weer ontruim wanneer hulle die huis verlaat het". (My artikel, bl. 29; vgl. ook die *Vierde Verslag*, bl. 2)

5. Prof. Roodt se bespreking van die moontlike gebruik van Kaaps-Hollandse meubels al dan nie, is interessant. Hy voer dit na aanleiding van my stelling (p. 30, aan sy *Vierde Verslag* ontleen), naamlik: "Die moontlikheid dat Kaapse Stinkhout- en Geelhout-eenhede ook daar gepryk het, lyk baie waarskynlik."

Op grond van 'n kragtige en aanvaarbare betoog kom hy in sy regstelling tot die besluit: "Die drang om die waardeering van ons eie tyd terug te lees in 'n vorige tydperk, is begryplik, maar nie altyd juis nie. Erfstukke het in mindere vertrekke diens gedoen totdat hulle vervang was deur 'goeie' meubels met behoorlike stoffering."

Hierdie insig van prof. Roodt is geweldig belangrik, omdat dit tekenend aantoon hoe voortgesette en indringende navorsing steeds nuwe perspektiewe open. Die huidige visie verskil naamlik enigsins van dié wat in die genoemde *Vier-*

de Verslag, wat in 1974 opgestel is, uiteengesit is (en wat die jongste gesaghebbende dokument uit prof. Roodt se hand was wat ek as bron kon raadpleeg).

Ek haal duidelikheidshalwe enkele sinne uit dié verslag aan:

bl. 5 "Dit kan aanvaar word dat hulle wel *meubels uit die tydperk* gehad het, maar ons mag dit nie uit die *gedagte verloor* nie dat die Kaapse *stinkhout- en geelhout-meubels* juis toe in besondere aansien was en dat veral Brand en Reitz sonder twyfel oor sodanige stukke beskik het. Daarom sal m.i. 'n *spatsel* van Kaapse meubels in die Presidensie uiteindelik nie onvanpas wees nie."

bl. 11 (t.o.v. die hoofslaapkamer) "Die moontlikheid dat sekere stinkhout- en geelhout-klerekaste saamgetrek het na die Vrystaat toe Pres. Steyn se vader na Winburg gekom het, lyk nie onwaarskynlik nie. Tog sou dit meer waarskynlik gewees het in die tyd van Pres. Reitz en Brand wat meer direkte skakels met die Kaapkolonie gehad het."

bl. 21 "Die moontlikheid dat Kaapse Stinkhout- en Geelhout-eenhede ook daar gepryk het, lyk baie waarskynlik."

Die leser sal merk dat die sin in my artikel na aanleiding waarvan prof. Roodt sy regstelling lanseer, woordeliks gehaal is uit die *Vierde Verslag* deur prof. Roodt se eie firma.

Dat prof. Roodt sy jongste, enigsins strydige insigte nou by wyse van die regstelling aan die lig kon bring, verwelkom ons. Dit is 'n heel resente siening aangesien prof. Roodt dit, toe ek my artikel in manuskripvorm aan hom vir kommentaar voorgelê het, nog geen beswaar gehad het teen die verwysing na die Kaaps-Hollandse meubels nie.

Ten Besluite

Ook in sy laaste, ongenommerde paragraaf lewer prof. Roodt 'n gewaardeerde toevoeging tot my artikel. Deels sê hy sekere stellings wat in my artikel opgeneem is, meer eksplisiet oor; deels noem hy aanvullende feite waarop ek nie ingegaan het nie.

In die geheel gesien, kan ons prof. Roodt dank vir hierdie deeglike, wetenskaplike bydrae tot die gesprek om die problematiek rondom die restourasie en hermeubilering van die Ou Presidensie deskundig en op 'n hoë vlak te voer.

Cape Inventories

Marion Robertson of Waterford, Massinger Road, off De Waal Road, Diep River 7800 writes . . .

I was most interested in Carol Woodward's article in the December 1981 'Restorica', "Domestic Arrangements at the Cape as revealed in the Inventories for 1709-12". I used inventories extensively in the series of documentary programmes I wrote for the English Programme of the SABC, broadcast in 1973, "A Time to Build". These six programmes, researched in 1972, told the story of some of our historic buildings, the people who built them and how they lived, covering the period 1652 to 1850. I had used inventories before with profit, not only those of deceased estates but those of insolvent estates – the latter usually being far more reliable for the content of the rooms because there were no heirs to disarrange them.

Possibly Carol Woodward has not had as much experience as I have of clearing up deceased estates – but I do not think human nature has altered much. Before the inventory is taken, it is quite usual to lump together the possessions which each child or grandchild is taking, to put on one side, often in several different places, the 'junk' which nobody wants and to leave in original positions only the really large pieces of furniture. Thus in the *binnenplaats* (which I believe to have been what we would call today a walk-in cupboard)

of the Hagedoorn house Carol Woodward found a small table, a rice block and pestle, a footstool, a copper pan without its handle, a pierced iron spoon, water balies, axes, picks, crowbars and a spade.

Were one writing a play about the winding up of that Estate one would be tempted to imagine a grandson, about to set up house on his own farm, taking those things. The water balies and tools he obviously needed – and other members of the family, well-established, would not require them. And then, like today, he might have acquired various odds and ends that nobody else wanted. Twenty-four chairs with their seat cushions in the Roodenburgh kitchen are, to me, quite obviously, items firmly removed by an heir from other rooms to make sure nobody made any mistake – all 24 had to go to him (or her). This also made it far easier for the valuation, because each heir, according to a custom still practised today, 'paid in' to the Estate the value of the movables he or she was taking. Very often, of course, it was simply a 'book' transaction. To lump together in one room the smaller items of furniture and chattels going to one person obviously makes it easier to do the sums when the list is being consulted.

I also found two fourposters in one room on more than one occasion – and it must be recalled that these had curtains for privacy.

As regards plans and contents of houses, after documentary research (which included more than simply inventories, of course) I visited each house I featured – with some very interesting results. I found at 'Meerlust', for example, very little furniture which could be traced back in Myburgh inventories and Mr Nico Myburgh told me that this was because, in each generation, members of the family had pretty well cleaned out the house of furniture. The large pieces tended to be left in situ – for obvious reasons. And this is a home which has been in continuous occupation of the Myburghs since 1757.

As far as plans were concerned, on-the-spot investigation also proved profitable. An early inventory proved, for example, that contrary to the opinion of Fransen and Cook in the first edition of "The Old Houses of the Cape", the small extra wing at right angles to one of the back wings of "Libertas", was not an addition but original and contained the passage and pantry. The owner, Mr Blake, who had had to do some restoration and knew how bricks had been bonded under the plaster, was able to confirm this. I was able to prove that murals in this house depicted members of the Hoffman family – only two members being missing. These were accounted for by portraits which have since disappeared – mentioned in an inventory. The positions in which they must once have hung can be seen today.

An on-the-spot investigation of "Elsenburg" suggested to me that Martin Melck had made alterations and additions to the house originally erected at the turn of the 17th cen-

tury by Samuel Elsevier, putting onto his portion a front gable to match Elsevier's side gables. I was able to discuss these suggestions with the late Dr Mary Alexander Cook who, in a recording broadcast in "A Time To Build", agreed with me. Although the earliest inventory I could find for "Elsenburg" did not go room by room, the approximate size of the house could be discerned by the amount and quality of furniture and then compared with the Melck inventories which go room by room.

A *galderij* is the same as a *gaanderij* – which makes the purpose of this part of a house easier to understand. Both descriptive words are used in the old inventories, although in modern Dutch a *galderij* may also be used for a veranda. It seems to have been a word used in the earlier part of the 18th century for the agterkamer, probably then a long rather than a square room, but also for a passage. In some houses the *galderij* appeared to be the room in which the family ate – gate-leg tables being folded against the wall when not in use so that, at other times, it could be a living room. I wholeheartedly support Carol Woodward's suggestion that early Cape architecture was 'a good deal more experimental than has hitherto been supposed'. What we really need are more historical archaeologists. It is possible to find the sites of some early houses, for example, now demolished, and reveal the ground plans. Good work may also be done in and around existing buildings. Inventories are one of the 'tools' of the historical archaeologist. Readers visiting Stellenbosch should see the work being done by the Stellenbosch Museum, who pioneered this sort of research when Mr Hennie Vos, the first historical archaeologist, was appointed to its staff. He has done magnificent work.

Book Reviews/Boekbesprekings

H. Fransen and M.A. Cook: *The Old Buildings of the Cape* A.A. Balkema, Cape Town. 456 pages with 400 photographs, 154 site and house plans, 32 town plans, 10 area maps, 112 diagrams.

With the publication in 1965 of Hans Fransen and Dr. Mary Cook's "The Old Houses of the Cape", these two authors made a major contribution to the description of Cape Dutch architecture. This publication has since served as an indispensable handbook on Cape Dutch architecture to many a student and layman.

The revision of this publication under a new title, "The Old Buildings of the Cape", fulfils a long-felt need, as the previous edition has been out of print for several years and is already a valuable piece of Africana. The new edition has a much broader scope than the first edition, and covers the most important buildings from the middle of the 17th century up to the end of the 19th century in the area bordered by Calvinia in the north and Colesberg and Uitenhage in the east. The nearby 3 000 buildings covered in this edition, compared to 600 in the first edition, now also represent a far wider range of architectural styles. Whereas the first edition concentrated on the early Cape Dutch architecture, the new edition also includes Georgian, Regency and Victorian architecture. This development has resulted in a more complete inventory of the architectural monuments of the Cape province.

The introductory chapter of the Cape gable has also

been expanded, while the glossary gives useful, short descriptions of the various styles, building methods and building terms. The index simplifies the use of the book considerably. This edition, as the previous one, attests of thorough primary research. The absence of archival references is regrettable, but comprehensible in view of the volume of the publication. To the researcher the many historical and contemporary photographs are of particular importance. The historical photographs give an accurate description of what a building looked like in a specific year, but often also provides other valuable cultural historical evidence. It is, however, regrettable that text and photograph are often separated and one has to rely on the index to link the photograph to its descriptive text. For instance, photographs of the Koopmans De Wet House can be found on pages 41 and 45, while the text on this house is on page 59. On the whole the publication is presented in a very fine way.

"The Old Buildings of the Cape" is a commendable improvement on the pioneer work already done by the authors, and promises to be an indispensable source to every student of architecture, restoration and history of art. Furthermore it can be used as a handy guide by tourists through the Cape province and by anyone who appreciates our architectural heritage.

- Mev. Elize Labuschagne

P.J. Nienaber en C.J.P. le Roux: *Vrystaat-Fokus*. 97 bladsye. Uitgewers: CUM-Boeke, Roodepoort. Met foto's deur Etienne Botha. Prys: Gewone uitgawe: R18,85 (A.V.B. ingesluit); luukse uitgawe: R36,78 (A.V.B. ingesluit).

Dit is algemeen bekend dat daar in die afgelope tyd 'n opwelling van belangstelling dwarsdeur die Oranje-Vrystaat is wat betref die provinsie se geskiedenis en sy historiese geboue en monumente.

Die verskyning van Vrystaat-Fokus deur prof. P.J. Nienaber en dr. C.J.P. le Roux is dus baie tydige en voorsien in 'n dringende behoefte om met 'n aangename skryfstyl op bondige wyse die geskiedenis van 59 Vrystaatse dorpe weer te gee.

Die skrywers streef daarna om in die werk die leser saam te neem op drie reise deur die provinsie, naamlik die Suid-Vrystaat, Oos-Vrystaat en Noord- en Wes-Vrystaat. By elkeen van die dorpe word kortliks verwys na die totstandkoming daarvan, prominente persoonlikhede, waardevolle historiese geboue en monumente. Die outeurs het doeltreffend daarin geslaag om vir die leser 'n totale oorsig van die Vrystaat te gee sonder om enersyds te oppervlakkig te wees en andersyds in té veel vervelige besonderhede in te gaan. Voorbeelde hiervan is die netjiese beskrywing van Harrismith terwyl selfs Henne-man vroeër bekend as Ventersburgweg, aandag kry. Die werk is ook ryklik geïllustreer met talle swart-en-wit en kleurfoto's.

Die afwesigheid van 'n kaart is egter 'n wesenlike gebrek en moes nie weggelaat gewees het nie. Voorts kom daar hier en daar soms hinderlike feitefoute voor soos byvoorbeeld op p.3 waar die volgende sinsnede voorkom: "Die Suid-Vrystaat is die eerste deur Blankes besoek..." Hierdie is waarskynlik net swak formulering want lank vóór die Blanke vesting aldaar, het ander inheemse groepe hulle reeds in die Transgarië bevind. Op p.16 word gesê dat Klipplaatsdrif in 1951 tot 'n nasionale monument verklaar is wat nie die geval is nie.

Hierdie negatiewe aspekte word egter oorskadu deur die talle positiewe kenmerke van die boek. Dit is 'n moet vir elkeen wat 'n belangstelling het in die Suid-Afrikaanse geskiedenis terwyl dit ook vir skole 'n handige naslaanbron sal wees.

J.H. Breitenbach en J. Ploeger: *Majuba-Gedenkboek* 226 bladsye. Uitgewers: CUM-boeke, Roodepoort. Prys: Gewone uitgawe: R26,00

Die doel van die skrywers met hierdie werk word in die voorwoord as volg geformuleer: "om aan die Afrikaanssprekende leser in woord en beeld 'n duidelike oorsig oor die ontstaan en verloop van die stryd te bied" terwyl die teikengroep vir wie die boek bedoel is as "die gewone leser wat oor geen literatuur in Afrikaans oor die Eerste Vryheidsoorlog beskik nie en nie vir die vakman nie" Dit is dus in lig hiervan dat die werk beoordeel moet word.

Aangesien die slag van Majuba pas 'n eeu gelede plaasgevind het is dit goed dat literatuur die lig sien in verband met die Eerste Vryheidsoorlog, aangesien dit 'n deel van die Suid-Afrikaanse geskiedenis is wat vir die meeste nie-historici betreklik onbekend is.

Die uiteensetting van die vreedsame pogings van die Transvaalse burgers na die onverwagte anneksasie van die Z.A.R. deur Shepstone in 1877, word op boeiende wyse weergegee en so ook die futiele pogings van die twee deputasies om die republikeinse onafhanklikheid terug te onderhandel. Daarna word die oorlog in sy verskillende stadia behandel. Die skrywers maak in die teks ruimskoots gebruik van aanhalings en in die meeste gevalle is hierdie aanhalings nie net interessant nie, maar dra dit ook iets oor van die atmosfeer van die gebeure. Die outeurs slaag ook

daarin om allerlei interessanthede in te vleg sonder om die deurlopendheid van die historiese gebeure te versteur.

'n Baie belangrike bate van die werk is die oorfloedige mate waarin dit geïllustreer is. In heelwat gevalle is dit die eerste keer dat van die illustrasies en foto's gepubliseer word en dra dit baie by om 'n visuele beeld van die gebeure te skep.

Dit is tog jammer dat die werk nie voorsien is van 'n bronnelys of voetnote nie aangesien die belangstellende leser graag méér sou wou weet van sekere gebeure. Voorts kan die funksionaliteit van hoofstuk 14, in verband met oorgawe van genl. Piet Cronjé by Moderrivier in Februarie 1900 ook bevestig word aangesien dit myns insiens nie hier tuis behoort nie.

Om op te som, vir die leek sowel as die beroepshistorikus is hierdie werk 'n interessante toevoeging tot ons bestaande literatuur en sal talle lesers die historiese gebeure soos hierin weergegee in die gees met besondere genoegdoening belewe.

Elisaveta Kandyba-Foxcroft: *Russia and the Anglo-Boer War*. CUM-uitgewers, 1981. 409 bladsye. Prys: standaarduitgawe R20,95 (A.V.B. ingesluit); luukse uitgawe R36,75 (A.V.B. ingesluit).

Historiese literatuur waarin aspekte van die Suid-Afrikaanse geskiedenis veral in terme van buitelandse betrokkenheid beskryf word, het maar eers in die jongste tyd die lig gesien. P.H.E.W. Backeberg het berig oor die betrekkinge tussen die Z.A.R. en Duitsland tot ná die Jamesonstrooptog, (Argiefjaarboek 12, 1 1949), E. de Waal het in 1971 'n M.A.-verhandeling by UNISA ingedien in verband met die rol van Amerikaners aan die Witwatersrand na die ontdekking van goud. Hierdie is enkele voorbeelde van navorsing wat oor hierdie tema gedoen is.

Die pas-verskene werk van Kandyba-Foxcroft in verband met Rusland en die Anglo-Boere-oorlog is 'n baie interessante toevoeging tot die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing. Die outeur is in Rusland gebore en het die land kort na die Rooi Revolusie verlaat en daarna in Bulgarye en Frankryk gewoon. Na die afloop van die Tweede Wêreldoorlog het sy en haar gesin hulle in Suid-Afrika kom vestig en in 1960 het mev. Foxcroft die eerste hoof van die Departement Russies by UNISA geword.

In die werk word aandag aan hoofsaaklik drie temas gegee. Aanvanklik val die klem op aspekte binne Rusland self – sy interne probleme en die Russiese standpunt oor gebeure wat lei tot die Anglo-Boere-oorlog – 'n besonder interessante hoofstuk. Die volgende tema laat die soeklig op die diplomatieke front val en ten slotte word gewys op direkte Russiese betrokkenheid by die oorlog.

'n Unieke bydrae tot hierdie werk is dat Russiese bronne gebruik is wat vir die meeste Suid-Afrikaanse historici heeltemal geslote is. Voorts is daar heelwat interessante illustrasies, 'n indeks en 'n Russiese kaart van Oos-Kaapland, Natal, Oranje-Vrystaat en Transvaal wat in 1900 gepubliseer is.

Vir 'n studie oor buitelandse betrekkinge en oor die Anglo-Boere-oorlog is hierdie pas verskene werk 'n waardevolle bydrae. Dit is terselfdertyd vir die student van die Russiese geskiedenis belangrik om daarvan kennis te neem aangesien dit 'n aspek van die Russiese geskiedenis beskryf waarvan voorheen weinig bekend was. Die boek lees aangenaam en sal 'n goeie toevoeging tot enige boekversameling wees.

Deon Jooste

ENERGY FOR LIFE

FOR 25 YEARS, TOTAL HAVE BEEN HELPING THE PARKS BOARD HELP ENDANGERED SPECIES SURVIVE. BECAUSE LOOKING AFTER ENERGY MEANS LOOKING AFTER LIFE.

*Elke Sigaret
'n Meesterstuk*